

T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

147111

ADNAN ŞİMŞEK

SÛDÎ'NİN *ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ*'İNİN I. CİLDİNDE
KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ. DR. AHMET KARTAL

147111

KIRIKKALE – 2004

ÖZET

Bu çalışmada Klâsik Türk şiirine ait mazmunların yoğun şekilde yer aldığı divan şerhlerinden biri olan, Sûdî (ö. 1598)'nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız* adlı eserinin birinci cildi incelenmiştir.

Sûdî'nin hayatı, şarihçiliği ve eserleri hakkında kısa bir değerlendirmenin sunulduğu birinci bölümün ardından, ikinci bölümde *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ın birinci cildinde yer alan kavramlar alfabetik sıraya göre sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Sûdî'nin eserinde kullandığı kavramlarla, yakın dönemde yazılan sözlüklerde yer alan kavramlar karşılaştırılmıştır.

Şerh-i Divân-ı Hâfız'ın birinci cildinin incelenmesi neticesinde 1008 adet kavram tespit edilmesine karşın, bunlardan ancak yarısı mazmun seviyesindedir. Diğer yarısı ise kelime düzeyinde anlama sahiptir. Elde edilen kavramlar, yakın dönemde yazılmış sözlüklerde yer alan kavramlarla karşılaştırılmış ve sonuçta; bazı kavramların sadece Sûdî'nin eserinde yer aldığı, bazılarının ise zaman içerisinde anlam değişikliğine uğradığı tespit edilmiştir.

Şerh-i Divân-ı Hâfız'ın birinci cildinde tespit edilen kavramlar, Klâsik şiirde kullanılan mazmunların ancak çok azını ihtiva etmektedir. Fakat eserin ikinci ve üçüncü ciltleriyle benzer divan şerhleri tarandığında bütün mazmunların anlamlarının layıkıyla ortaya konacağı şüphesizdir. Bu çalışmayla, bu yönde yeni bir adım atılmış olup, 16. yüzyılda Klâsik şiirde kullanılan kavramların anlam değerleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

In this study Sûdî's (1598) *Şerh-i Divân-ı Hâfiz (A Commentation on Hâfiz's Divân)*'s first volume is examined. The work is one of the Divân explanations (commentation) which includes intensive *mazmuns* of the Classical Turkish poetry.

After giving a short explanation of Sûdî's life, explanations and works, the literary terms of the *Şerh*'s first volume are presented in an alphabetical order in the second part of the study. The third part of the study compares the literary terms used by Sûdî in his works with the literary terms of the dictionaries published recently.

After examination of the first volume of *Şerh-i Divân-ı Hâfiz (A Commentation on Hâfiz's Divân)*, 1008 literary terms has been detected but only half of them has a *mazmun* status. Detected literary terms have been compared with those the newly written dictionaries. After this comparison it has been observed that some literary terms were used only in the works of Sûdî and the meaning of some literary terms has been changed in the course of history.

The literary terms that have been selected in the first volume of the *Şerh-i Divân-ı Hâfiz (A Commentation on Hâfiz's Divân)* forms only a small part of the *mazmuns* of the Classical Turkish poetry. A similar study on the second and third volumes and similar commentations can find out complete meanings of the *mazmuns*.

This study is not only a new step in the this direction, but also it attempts to find out the meanings of the literary terms of the 16th century Classical Turkish poetry.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Sûdî’nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’ının I. Cildinde Klâsik Türk Edebiyatı İle İlgili Kavramlar” adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı; faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu ve bunlara atıf yaparak yaralanmış olduğumu belirtir; bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

23. 08. 2004

Adnan ŞİMŞEK

KISALTMALAR

bk.	Bakınız.
c.	Cilt.
Çev.	Çeviren.
DE	Agâh Sırrı Levend, <i>Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar</i> , Enderun Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1984.
DŞD	Ömer Ferit Kam, <i>Divan Şiirinin Dünyasına Giriş [Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı]</i> , (Haz.: Halil Çeltik), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 2003.
DŞS	İskender Pala, <i>Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü</i> , Ötüken Neşriyat No: 403-142, İstanbul, 1998.
Haz.	Hazırlayan, hazırlayanlar.
İA	<i>İslam Ansiklopedisi</i> .
Mİ	Ahmet Talât Onay, <i>Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı</i> , (Haz.: Cemâl Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. No:77, Ankara, 1993.
mad.	Maddesi.
ö.	ölümü
S.	Sayfa.
ŞDH	Sûdî-i Bosnavî, <i>Şerh-i Sûdî ala Divân-ı Hâfız-ı Şîrâzî</i> , Amire Matbaası, İstanbul, 1834.
TDEA	<i>Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler</i> , Dergah Yay., İstanbul, 1998.
Ter.	Tercüme.
Yay.	Yayınları, Yayınlayan.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesli Harfler

آ ; اَ : ā

ى : ī

و ; وُ : ū, ō

ا ; اِ : e, a

ى ; اِي : i, ı

و ; وِ : u, ū, o, ö

Sessiz Harfler

ء : '

ب : b

پ : p

ت : t

ث : s

ج : c

چ : ç

ح : h

خ : ħ

د : d

ذ : z

ر : r

ز : z

ژ : j

س : s

ش : ş

ص : ş

ض : ž, đ

ط : ṭ

ظ : ẓ

ع : 'c

غ : ğ

ف : f

ق : ḳ

ك : k

گ : g, ģ

ل : l

م : m

ن : n

و : v

ه : h

ى : y

ÖN SÖZ

Klâsik Türk edebiyatı hemen birçok kaynakta, kendine özgü mazmunları olan bir edebiyat, mazmunlar edebiyatı, olarak nitelendirilmiştir. Fakat mazmun kavramı üzerinde yakın zamana kadar düşünülmeyeceği gibi, Klâsik şiirde kullanılan mazmunları bir araya toplamaya yönelik, bir iki eser haricinde, büyük bir çalışma yapılmamıştır.

Bu konuda, öncelikli olarak, Klâsik şiirde kullanılan mazmunların anlam değerlerini anlamakta zengin birer kaynak olan divan şerhlerinden yararlanılması gerektiği üzerinde düşündük. Bu düşünceden hareketle, Sûdî'nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız* adlı eserinin 1834 tarihinde Amire Matbaası tarafından üç halinde basılan nüshasının birinci cildini esas aldık.

Çalışmamızın Giriş'inde, Sûdî-i Bosnavî'nin hayatını, şarihçiliğini ve eserlerini ele aldık. Fakat çalışmamızın amacı Sûdî'nin hayatı veya eserleri olmadığı için, kapsamlı bir araştırmaya gerek duymadık. Sûdî üzerine yapılacak çalışmalara zemin teşkil etmesi için eserlerinin önemli nüshalarının hangi kütüphanelerde bulunduğunu belirttik. Çalışmanın bu bölümünde son olarak, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ın içeriği ve şekil özellikleri hakkında bilgi verdik.

Çalışmamıza esas teşkil eden ikinci ve üçüncü bölümde *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ın birinci cildinde yer alan kavramlar üzerinde durduk. Eseri incelememiz sonucunda tespit ettiğimiz 1008 adet kelime ve kavramı alfabetik olarak düzenledik. Bu kavramlardan bazılarının eserin değişik yerlerinde aynen tekrar ettiğini, bazılarının ise yeni bilgilerin eklendiğini gördük. Bu sebeple yeni gördüğümüz bilgileri o kavramın açıklamasına eklemekle birlikte, aynen tekrar edilen bilgilerin sadece sayfa ve satır numaralarını verdik. Böylece, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da yer alan 1008 adet kelime ve kavramın, 16. yüzyılda yüklendikleri anlam değerlerini vermekle kalmayıp, hangi sayfa ve satırda yer aldığına da işaret ettik. Kelime ve kavramların *Şerh*'teki yerini her kavramın sonunda (23/5) şeklinde gösterdik. Bu numaralardan soldaki sayfa, sağdaki ise satır numarasını işaret etmektedir.

Üçüncü bölümde *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da yer alan kavramlarla yakın dönemde hazırlanmış mazmunlarla ilgili sözlükler arasında mukayeseli bir çalışma yaptık. Bu mukayesenin sonucunda bazı kavramların sözlüklere girmediğini, bazılarının ise anlam farklılığı arz ettiğini örnekleriyle göstermeye gayret ettik. Böylece, çalışmaya başlamadan önce hedeflediğimiz, son dönemde yazılan sözlüklerde yer almamış kavramları literatüre kazandırmayı belli ölçülerde başardık.

Evliliğimizin ilk yılı olmasına karşın anlayışlı tavırlarıyla desteğini hissettiren eşim Ayşe Şimşek'e; çalışma boyunca karşılaştığım okuma problemlerinde yardımlarını gördüğüm hocam Yrd. Doç. Dr. Muhittin Eliaçık'a; çalışmanın yöntemi hakkında değerli fikirlerine başvurduğum hocam Doç. Dr. Menderes Coşkun'a ve beni böyle bir konuda çalışmaya sevk eden, çalışmanın hazırlanması esnasında engin bilgilerini ve desteğini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Ahmet Kartal'a minnet ve şükran duygularımı sunuyorum.

Adnan Şimşek

23. 08. 2004, Kırıkkale

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA	III
KISALTMALAR	IV
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	V
ÖN SÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII

0. GİRİŞ	1
0. 1. Sûdî-i Bosnavî'nin Hayatı	1
0. 2. Sûdî-i Bosnavî'nin Şarihçiliği	4
0. 3. Sûdî-i Bosnavî'nin Eserleri.....	5
0. 3. 1. Farsça Eserlere Yazdığı Türkçe Şerhler	5
0. 3. 1. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i>	5
0. 3. 1. 2. <i>Şerh-i Gülistân</i>	6
0. 3. 1. 3. <i>Şerh-i Bôstân</i>	7
0. 3. 1. 4. <i>Şerh-i Mesnevî</i>	8
0. 3. 1. 5. <i>Şerh-i Lugat-ı Şâhidî</i>	8
0. 3. 1. 6. <i>Risâle-i Sûdî</i>	8
0. 3. 1. 7. <i>Risâle-i Sûdî</i>	9
0. 3. 2. Arapça Eserlere Yazdığı Türkçe Şerh ve Tercümelere.....	9
0. 3. 2. 1. <i>Şerh-i Kâfiye</i>	9
0. 3. 2. 2. <i>Şerh-i Şâfiye</i>	12
0. 3. 2. 3. <i>Haşiye ala Hidâyatü'l-hikme</i>	12
0. 3. 2. 4. <i>El-Zav'ın Tercümesi</i>	12
0. 3. 2. 5. <i>Tercüme-i Takrîrât ala Hutbet-i Ferîdüddîn</i>	12
0. 4. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i>	13

1. ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ'İN I. CİLDİNDE KLÂSİK TÜRK EDEBİYATI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	17
2. ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ'DAKİ KAVRAMLARIN MODERN KAYNAKLARDAKİ KAVRAMLARLA MUKAYESESİ.....	111
2. 1. İçki ve İçkiyle İlgili Kavramlar	111
2. 1. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	111
2. 1. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	112
2. 1. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	112
2. 2. Tarihî ve Efsanevî Rivayet ve Şahsiyetlerle İlgili Kavramlar	113
2. 2. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar.....	113
2. 2. 2. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	114
2. 3. İnsana Özgü Duygu ve Hallerle İlgili Kavramlar	115
2. 3. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar.....	115
2. 3. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	116
2. 3. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	117
2. 4. Dinî-Tasavvufî Kavramlar.....	117
2. 4. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar.....	117
2. 4. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	118
2. 4. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	118
2. 5. Tabiatla İlgili Kavramlar.....	119
2. 5. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar.....	119
2. 5. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	120

2. 5. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	121
2. 6. Kıymetli Taş, Maden ve Süs Eşyaları İle İlgili Kavramlar	122
2. 6. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	122
2. 6. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	122
2. 6. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	122
2. 7. Güzellik Unsurlarıyla İlgili Kavramlar	123
2. 7. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	123
2. 7. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	124
2. 7. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	124
2. 8. Gökyüzü İle İlgili Kavramlar	125
2. 8. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	125
2. 8. 2. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	126
2. 9. Musikî İle İlgili Kavramlar	126
2. 9. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	126
2. 9. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	127
2. 10. Yer Adlarıyla İlgili Kavramlar	127
2. 10. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	127
2. 10. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	128
2. 11. Edebiyatla İlgili Kavramlar	128
2. 11. 1. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	128
2. 11. 2. <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Anlamı Farklı Kavramlar	129
2. 11. 3. Sadece <i>Şerh-i Divân-ı Hâfız</i> 'da Yer Alan Kavramlar	129

3. SONUÇ	130
KAYNAKÇA	132
ÖZGEÇMİŞ	139

0. GİRİŞ

0. 1. Sûdî-i Bosnavî'nin Hayatı

Hayatına dair pek az şey bilinen Sûdî'ye ait bilgileri, Osmanlı dönemi kaynaklarından ve onun kendi eserlerinden, herhangi bir meseleden bahsederken verdiği açıklamalardan, öğreniyoruz. Bununla birlikte asıl amacımız, Sûdî'nin hayatı ve eserlerini tanıtmak veya incelemek olmadığı için, bu bahisleri kısa değerlendirmelerle vermek kanaatindeyiz.

Asıl adı Ahmed olan Sûdî, Bosna'nın Foça şehrine yakın kasabalarından Çayniça'ya bağlı Sudiçi Köyü'nde doğmuştur (Hoca 1980:11). Sûdî mahlasını doğum yeri olan Sudiçi Köyü'ne nispetle almıştır. Doğum tarihi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Mehmed Tâhir, Sûdî'nin doğum yeri için “*Ülemâ-yı Osmaniyyeden olup Bosna kıtasındaki Foçalıdır.*” ifadesini kullanmasına karşın, asıl doğum yeri Çayniça Kasabası'na bağlı Sudiçi Köyü'dür (Hoca 1980:11). İsmi kaynaklarda; Sûdî Efendi (Çânçâr 1376: 89), El-Mevlâ Sûdî (Katip Çelebi 1287: 7), Sûdî-i Bosnavî (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: 323) ve Sûdî (*Ana Britannica* 1990: 113; Hoca 1980: 11; Şemseddin Sami 1996: 2677) şeklinde geçmektedir. Şimdiye kadar baba ve annesinin adını öğrenilemediği gibi, ailesi hakkında da hiçbir bilgiye tesadüf edilmemiştir (Hoca 1980: 11).

Gülistân Şerhi'nde bulunan kayıttan, ilk ve orta tahsilini Foça ve Saray Bosna'da yaptığı anlaşılmaktadır. Daha sonra, Osmanlı Devleti'nin önemli sadrazamlarından olan ve bir döneme damgasını vuran Bosnalı Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579)'nın himayesinde, bir çok hemşehrisi gibi, İstanbul'a gelerek yüksek tahsilini tamamladığı düşünülmektedir. Fakat Sûdî'nin eğitimini hangi medresede tamamladığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Hoca 1980: 12).

Sûdî, ilim tahsilini sürdürmek, özellikle de Farsça ve Arapça öğrenmek için, Diyarbakır (Amid)'a gitmiştir. Onun Diyarbakır'a ne zaman gittiği ve burada ne kadar kaldığı bilinmemektedir (Hoca 1980: 12). Burada Hüsrev Paşa Medresesi'nin Fars dili âlimlerinden Müslihiddin

Lârî¹'nin derslerine devam eden Sûdî, muhtemelen kısa bir süre Diyarbakır'da kaldıktan sonra, Şam'a gitmiştir (*Ana Britannica* 1990; 113; Hoca 1980: 12-13). Sûdî, Şam'da da kısa bir süre kalmakla birlikte, bu zaman içerisinde, şair olan Halîmî-i Şîrvânî²'den *Gülistân* okumuştur. Ayrıca, kendisine Şam'da iken Kanuni Sultan Süleyman tarafından oturak (emekli) maaşı bağlanan Sûdî, devrin ünlü âlimlerinden olan Hüseyin-i Hârezmî³'den de faydalanmıştır. Şam'dan Bağdat'a geçen Sûdî, birkaç yıl da burada kalmıştır. Bağdat'ta kaldığı süre içerisinde Şiraz, Kûfe ve Necef'e geçen Sûdî'nin, *Hâfız Divânı Şerhi*'nin iki yerinde beyitleri şerh ederken, bunları Hâfız'ın kabri başında yazdığını ve İranlı bilginlerden faydalandığını söylemesi bu bilgiyi teyit etmektedir. Yine *Gülistân Şerhi*'nde yer alan ifadelerinden hac farizasını da bu zaman içerisinde yaptığı anlaşılmaktadır. Sûdî'nin Bağdat'tan dönüşte Şam ve Diyarbakır'a uğradığı anlaşılmaktadır (Hoca 1980: 13-15).

İlim tahsili için çıktığı bu seyahatten Sultan II. Selim (1566-1595) döneminin ilk yıllarında dönen Sûdî, İstanbul'da zamanın ileri gelen âlimlerinin ilim meclislerinde bulunmaktan geri kalmamıştır. Bu âlimlerden biri de Sa'dî Efendi'dir (Hoca 1980: 15). Bu arada İbrahim Paşa Konağı'ndaki has-oğlanlara (gılmân-ı hassa) hoca alarak tayin edilmiştir (Şemseddin Sâmî 1996: 2677). Buradaki öğrencilerinden olan Mostarlı Derviş Paşa⁴ *Murâd-nâme* adlı eserinin mukaddimesinde onun

¹ Müslihiddin Lârî: İranlı yazar ve şair (Lâr ?-Diyarbakır 1571). Zamanının ünlü bilginlerindedir. İstanbul'a gelerek başta Ebussuûd Efendi olmak üzere birçok Osmanlı bilginiyle yakınlık kurdu. Din ilimleri alanında, tasavvuf konularında geniş bilgisi vardı. Lârî'nin Arapça ve Farsça şiirleri, bir tarihi, hey'et ilmi konusunda *et-Tezkire*, mantıkla ilgili *et-Tezhib* adlı eserleri vardır. Ayrıca Kazmir'in *Şerhü'l-hidâye*'si ile İsfahani'nin *Şerhü't-tevâli*'sine yazılmış haşiyeleri vardır (*Meydan Larousse* 1986: İstanbul).

² Halîmî-i Şîrvânî: Hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığımız Halîmî-i Şîrvânî'nin, Sûdî'den bahseden kaynaklardan hareketle, dönemin bilginlerden biri olduğu anlaşılmaktadır (Hoca 1980: 13).

³ Hüseyin-i Hârezmî: Yine hakkında kesin bilgilere ulaşamadığımız Hüseyin-i Hârezmî de Sûdî'den bahseden kaynaklarda döneminin ünlü âlimlerin bir şeklinde vasıflandırılmıştır (Hoca 1980: 13).

⁴ Mostarlı Derviş Paşa (Mostar 1560-Csepel 1603): 16. asrın Türk şairlerinden olup, Bosna beylerbeyliğine kadar yükselmiştir. Çocukken II. Selim devrinde Enderun'a alınarak, At-

için “*Sûdî, benim en saygı değer hocam üstâd-ı ekremîn idi.*” ifadesini kullanır. Sûdî’nin bu görevde ne kadar kaldığı belli değildir. Ancak az bir emekli maaşıyla vazifesinden uzaklaştırıldığı kaynaklarda geçmektedir. Belki de bu uzaklaştırma hemşehrisi Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579)’nın ölümünden sonra olmuştur. O, bundan sonra ölümüne kadar inzivaya çekilmiş ve eserlerini yazmakla meşgul olmuştur. *Hâfız Divânı Şerhi*’indeki şu ifadeden “*Hazret-i İsa ömrü boyunca, duacı Sûdî gibi hiç evlenmemiştir.*” hiç evlenmediği anlaşılan Sûdî’nin mezhebine ilişkin herhangi bir bilgi yoktur (Hoca 1980: 15-16).

Sûdî’nin ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda buna ilişkin çeşitli tarihler verilmektedir. Bazı kaynaklarda Sûdî’nin 1000/1592 tarihinde (Katib Çelebi 1287h.: 7; Nev’izâde Atâî 1989: 332; Şemseddin Sâmî 1996: 2677; Muallim Nâci 1995: 486), bazılarında ise 1005/1597 tarihinde (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: 324) vefat ettiği belirtilmiştir. Haydar Ali Diriöz, Sûdî’nin vefat tarihinin 1000/1592 veya 1005/1597 olamayacağını söylemiştir. Çünkü Sûdî’nin *Hâfız Divânı Şerhi*’ni 1007/1599 tarihinde tamamladığını, bu sebeple bu tarihte veya bundan sonraki bir tarihte vefat etmiş olması gerektiğini belirtmiştir (Diriöz 1980: 470). Nazif M. Hoca da benzer bir ifade ile Sûdî’nin belirtilen tarihlerde vefat etmediğini, zira *Bostan* adlı eserine yazdığı şerhi 2 Şevval 1006/8 Mayıs 1598’da tamamladığını, ancak bu tarihte veya daha sonraki bir tarihte vefat etmiş olabileceğini savunur (Hoca 1980: 16). *Ana Britannica*’da da Nazif M. Hoca’nın verdiği 1598 tarihi kayıtlıdır (AnaBritannica 1990: 113). Sûdî, İstanbul, Aksaray’da Yusuf Paşa Camii

---

Meydanı Sarayı (İbrahim Paşa Sarayı)’nda senelerce tahsil ve terbiye gören Derviş Paşa, ilim, marifette ve bilhassa edebiyatta büyük bir istidat göstermiş ve genç yaşında şiir söylemeye başlamıştır. III. Murad zamanında saray-ı âmireye nakledilip, doğancılık hizmetinde kullanılmış, daha sonra has odaya alınmıştır. Bu görevden kapı kethüdalığına tayin edilmiş, daha sonra da Bosna beylerbeyi olmuştur. Bu görevde bulunduğu sırada başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarının en buhranlı dönemlerini yaşamış, Csepel Adası’nın kuşatmasında köprü kurma görevi ile vazifelendirilmiş, ordu bozguna uğrayınca da düşmanla göğüs göğse savaşarak şehit düşmüştür. Derviş Paşa’nın başlıca eseri *Murâdnâme*’dir. Mürettep divânı olup olmadığı bilinmemekle birlikte, değişik mecmularda şiirleri mevcuttur (İA 1993: c. 3, 549-551).

Haziresi'ne defnedilmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: 324). Bugün yol genişletmek üzere mezarı ortadan kaldırılmıştır (Hoca 1980: 16).

0. 2. Sûdî-i Bosnavî'nin Şarihçiliği

Bütün ömrünü, bilgisini artırmak ve ders vermekle geçirmiş olan Sûdî, ömrünün son günlerinde unutulmuş olmaktan şikayet etmektedir. Fakat bu durumun neticesinde onun pek kıymetli eserleri ortaya çıkmıştır. Yalnızlığın ve unutulmuşluğun verdiği ıstırapla inzivaya çekilen Sûdî, şerhlerinin büyük bir bölümünü hep bu dönemde ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu eserlerden çok kültürlü olduğu, Farsçayı ve Arapçayı çok iyi bildiği anlaşılmaktadır (Hoca 1980: 16).

Dönemindeki birçok âlim gibi Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülîstan* ve *Bostan*'ı, Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Divân*'ı ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine şerhler yazan Sûdî, kendisinden önce bu eserlere Türkçe şerhler yazan Şem'î ve Sürûrî'nin üslûbunu takip etmek yerine, bu şerhlere çok katı tenkitlerde bulunmuştur. Özellikle Şem'î ve Sururî, *Hâfız Divânı*'nı tasavvufî anlamlar vermek suretiyle açıklama yolunu tercih etmişler, Hâfız'ın şiirlerinde sevgilisi için kullandığı hitap ve seslenmelerin şahsa karşı olmadığını, sadece Tanrı'ya karşı olan sevgiyi ve aşkı dile getirdiğini işaret etmişlerdir. Hâlbuki Sûdî, Hâfız'ın sözlerinde her zaman mistik bir mana aramanın doğru olmadığını söylemiş ve şerhini de bu yönde yapmıştır. Ancak her şarih gibi o da bir takım hatalara düşmüştür (Hoca 1980: 16-17).

Sûdî'nin şarihçiliği hakkında lehte ve aleyhte söylenmiş değerlendirmeler vardır. Katip Çelebi, onun hakkında çok iyi ifadeler kullanır. İlim ve irfan sahibi, faydalı bir muallim olduğu, *Divân-ı Hâfız* ve *Mesnevî* şerhleri ile *Kâfiye* ve *Şâfiye* tercümelerinin sahasının önde gelen eserleri kabul edildiği, Sûdî'nin de şarihçilikte önüne geçilmesi güç bir âlim olduğu beyan edilmiştir (Katip Çelebi 1287: 7). Şemseddin Sâmî, ayrıntılı bir değerlendirmeye girmeden, eserlerinin pek dikkatli ve tenkitli bir tarzla yazılmış olduğunu kaydetmiştir (Şemseddin Sâmî 1996: 2677). Muallim Nâci ise, Sûdî'nin her sözünün doğru kabul edilemeyeceğini, inatçı bir kişiliğe sahip olup, kendisinin de en az diğer *Bostan* şarihleri

kadar hatalar yapmış olduğunu belirtmiştir (Hoca 1980: 17). *Osmanlı Müellifleri* yazarı da Muallim Nâci'den etkilenmiş olacak ki Sûdî'nin eserleri için, bazı hataları olmakla birlikte, faydalıdır ifadesini kullanmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: 323).

Sûdî'nin şerhlerinde kullandığı Türkçe, zamanının birçok şarihinden daha sade ve anlaşılır özelliktedir. Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin eserlerine yapılmış olan şerhler arasında metne nüfuz bakımından Sûdî'nin eserleri en iyilerden sayılır. Yalnız Türkiye'de değil, İran'da da büyük rağbet görmüş olan bu eserlerin, son zamanlarda Farsça tercümeleri de yapılmıştır⁵ (Hoca 1980: 18).

0. 3. Sûdî-i Bosnavî'nin Eserleri

16. yüzyıl, Arapça ve Farsça eserlere, gerek şerh, gerek tercüme, gerekse haşiyelerin yoğun olarak yazıldığı bir dönmedir. Bu yüzyılda yetişen ve döneminin büyük bir şarhi ve mütercimi olan Sûdî de, başta *Divân-ı Hâfız*, *Gülistân* ve *Bostân* olmak üzere tanınmış birçok Farsça ve Arapça esere şerh yazmıştır. Bu eserlerden birçoğunun çeşitli kütüphanelerde yazma ve matbu nüshaları mevcut olmakla birlikte, varlığı bilindiği hâlde günümüze ulaşamamış olanlar da vardır. Sûdî'nin şerh ve tercümelerini, Farsça ve Arapça eserlere olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür.

0. 3. 1. Farsça Eserlere Yazdığı Türkçe Şerhler

Sûdî'nin Farsça eserlere yönelik yaptığı çalışmaların tamamı şerhtir. Bu eserler şunlardır:

0. 3. 1. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız

Bu eser, "0. 4. Şerh-i Divân-ı Hâfız" adlı başlık altında tanıtılacaktır.

---

⁵ *Şarh-ı Sûdî bar Gülistân-ı Sa'dî*, (Tercüme eden: Ekber Bihrûz), 1349, Tahran. *Şarh-ı Sûdî bar Bûstân*, (Tercüme eden: Ekber Bihrûz), c. I-II, 1352, Tebriz. *Şarh-ı Sûdî bar Hâfız*, (Tercüme eden: İşmat Sattâr-zâda), c. I-IV, 1342-1347, Tahran.

0. 3. 1. 2. *Şerh-i Gülistân*

İran edebiyatının en büyük şair ve ediplerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî'nin (öl. 691/1292) *Gülistân* adlı eserinin Türkçe şerhidir. Eser, 1004/1596 tarihinde tamamlanmıştır. Sa'dî'nin *Gülistân*'ı yazılışından itibaren çok büyük bir ilgi görmüş, hatta medreselerde Farsça öğretimi için ders kitabı olarak kullanılmıştır. Eserde bulunan birçok nadir kelime, tabir ve mazmunlar ile zarif ve ince nükteler, İranlı olmayanlar için olduğu gibi, İranlılar için de anlaşılması çok güç özellikler arz etmiştir. Bu sebeptendir ki *Gülistân*'a birçok Türkçe şerh yazılmıştır. Sûdî'de de bunlardan birisidir.

Sûdî, muğlak, çok ince mana ve zarif nükteler ihtiva eden *Gülistân* gibi bir eseri şerh etmek için, çok geniş ve derin Fars dili ve kültürüne sahip olunması gerekliliğine inanmıştır. Nitekim *Gülistân* şerhine başlamadan önce, adeta bir tecrübe mahiyetinde olmak üzere, eserin güç bir beytini şerh ettikten sonra asıl şerhe başlamıştır (Kartal 2001b: 110-113). Kendisinden önce yazılan *Gülistân* şerhlerini çok ağır bir dille tenkit eden Sûdî, *Gülistân* gibi bir kitabı az bir ilmî bilgiyle şerhe kalkışanların ancak deli olacağı düşüncesindedir.

Sûdî, diğer şerhlerinde olduğu gibi bu eserinde de ortaya koyduğu açıklamalarını kuvvetlendirmek maksadıyla şahit beyit ve kıtalara yer vermiştir. Yine diğer şerhlerinde olduğu gibi, ilim sahasında ve tarihte, bilhassa Sa'dî devrinde, ün yapmış şahıslar hakkında bilgi verdiği gibi, yararlandığı eserlerin adlarını da zikretmiştir (Hoca 1980: 22-25).

Sûdî'nin *Şerh-i Gülistân*'ını şimdiye kadar ilmî bir şekilde yayınlanmamıştır. Beş defa İstanbul (1249/1834, 1276/1860, 1286/1870, 1291/1875, 1293/1977)'da basılmıştır. Değişik kütüphanelerde elyazması nüshaları mevcuttur. Bunlardan en eski ve güvenilir olanları şunlardır:

1. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmı, No: 2796.
2. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye kısmı, No: 1157.
3. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye kısmı, No: 1158.
4. İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4043.

5. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa kısmı, No: 979.

6. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya kısmı, No: K. 4107.

0. 3. 1. 3. *Şerh-i Bostân*

Sûdî'nin 1006/1597 tarihinde Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* adlı eserine yazdığı Türkçe şerhidir. Tıpkı *Gülistân* gibi çok büyük rağbet gören ve Farsça öğrenmek isteyenlerin ders kitabı olan *Bostân*'ın, Türkçeye birçok tercüme ve şerhi yapılmıştır. Bu didaktik eserin en meşhur şerhleri Sürûrî, Şem'î ve Bursalı Havayî⁶'nin yapmış oldukları şerhlerdir. Bunlar içinde yine en tanınmış ve en iyisi yine Sûdî'nin şerhidir. Sûdî, bu eseri şerh ederken karşılaştığı güç meseleleri Acem bilginlerden sormuş olduğunu bildirmiştir. Ayrıca nüsha farklılıklarını da bildirilmiştir. Diğer şerhlerde olduğu gibi yine bu eserde de Sürûrî ve Şem'î'nin düştükleri hataları tenkit etmiştir (Hoca 1980: 25-28). Eser, en sonunda bulunan bir şiirden anlaşıldığı kadarıyla 2 Şevval 1006/9 Mayıs 1597 tarihinde tamamlanmıştır (Kartal 2001a: 115).

Eser, 1288/1872 ve 1293/1877 tarihlerinde İstanbul'da iki kere basılmıştır. Bu şerhin de yine birçok kütüphanede elyazması nüshaları mevcut olup, bunlardan en güvenilir olanları şunlardır:

1. İstanbul, Beyazıt Genel Kütüphanesi, No: 5494, *Şerh-i Bostân-ı Sûdî*.
2. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu kısmı, No: 689.
3. İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3957.
4. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 271.

⁶ Havayî-i Mustafa Efendi (Bursevî): Şair ve edip (Bursa ?-Bursa 1017/1608-9). *Bostan ve Gülistân*'ı şerh ederek gerekli yerlerde Sürûrî ve Şem'î'yi tenkit etmiştir. Daha çok bu iki eseri ün kazanmıştır. Bundan başka mürettep bir *Divân*, *Vâmık u Azrâ*, *Yûsuf u Züleyhâ* adlı manzumeleri ile *Telhis-i Muaddilü's-salvet* (fıkıh konusunda) ve *Sadru'l-şerî'a*'ya bir haşiyesi vardır. Kabri Bursa, Pınarbaşı kabristanındadır (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: 488).

5. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya kısmı, No: K. 4057.
6. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan H. Sultan kısmı, No: 276.
7. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişâh Sultan kısmı, No: 388.
8. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasib Efendi kısmı, No: 332.
9. İstanbul, Beyazıt Genel Kütüphanesi, No: 5793.

0. 3. 1. 4. Şerh-i Mesnevî

Sûdî'den bahseden hemen bütün eserlerde şarihin Mevlânâ (ö. 672/1274)'nın *Mesnevî-i Şerîf*'ini şerh ettiğine dair bilgiler verilmiştir. Fakat şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Sûdî'nin bahsedilen bu eserine tesadüf edilmemiştir. Ancak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Belediye Nu. 415, Film No: 189'da kayıtlı olan ve *Mesnevî*'nin VI. cildinin bir bölümünün Türkçe şerhini ihtiva eden eksik bir nüsha eldedir. Eserin başında "Bu eser Sûdî'nin *Mesnevî-i Şerîf* tercümesinden bir parçadır ve altıncı cildin ikinci telsimidir... 8 Rebiülevvel 1376/25 Ekim 1995" ibaresi vardır. Mensur olan eserde zaman zaman ayet ve hadislere yer verilmiş, ayrıca bunlar harekelenmiştir (Kartal 1999: 197).

0. 3. 1. 5. Şerh-i Lugat-ı Şâhidî

Sûdî'nin bu eseri, Şâhidî'nin *Lugat-ı Şâhidî* adı ile ün yapmış manzum Farsça lügatçesine yapmış olduğu şerhtir. Şimdiye kadar tek elyazması nüshasına bilinmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye kısmı No: 688'de kayıtlı bulunan nesih ile yazılmış olan nüsha baştan noksandır. Eser 11-12/17-18. asırda yazılmıştır.

0. 3. 1. 6. Risâle-i Sûdî

Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Divân*'ındaki ilk gazelinin, ikinci beytinin şerhini ihtiva eden bir risaledir. Sûdî, bu risaleyi *Divân-ı Hâfız*'ı şerh etmeden

önce kaleme almıştır (Hoca 1980: 35-43). Eserin muhtelif yerlerde elyazması nüshaları şunlardır:

1. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih kısmı, No: 3950.
2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 6641.
3. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 2608.
4. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 5595.
5. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 1390.
6. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi kısmı, No: 3721.

0. 3. 1. 7. *Risâle-i Sûdî*

Bu risale Sa'dî'nin *Gülistân*'ındaki bir beyte yazılan şerhtir. Sûdî, ilerde yazmayı düşündüğü *Gülistân Şerhi*'ne bir ön hazırlık olmak üzere, *Gülistân*'ın anlaşılması güç ve muğlak bir beytiyle işe başlamayı tercih etmiştir (Hoca 1980: 45-47). Eserin muhtelif yerlerdeki elyazması nüshaları şunlardır:

1. Manisa, İl Halk Kütüphanesi, No: 8048/8, *Mecmua*.
2. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 9668.
3. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 6641.
4. İstanbul, Üniversite Kütüphanesi, No: T.Y. 1390.

0. 3. 2. Arapça Eserlere Yazdığı Türkçe Şerh ve Tercümelere

0. 3. 2. 1. *Şerh-i Kâfiye*

Sûdî'nin Arapça dilbilgisine dair yazdığı ilk büyük eseri, İbn-i Hâcib⁷ (ö. 646/1249)'in Arapça bir nahiv kitabı olan *El- Kâfiye*'ye

⁷ İbn-i Hâcib (Mısır 1175-İskenderiye 11 Şubat 1249): Amîr İzzeddîn Mûsak el-Salâhî'nin veziri olan bir kürdün oğludur. Kahire'de *Kur'ân* ve *Kur'ân*'a dair ilimleri, Mâlikî fikhî ile bunun menbalarını, nahiv ve edebiyat tahsil etti. Şam'a gitmiş ve orada Emevîye Camii'nin Mâlikî zaviyesinde ders okutmuştur. Bilahare Kahire'ye dönüp, oradan da İskenderiye'ye gitmiş ve burada vefat etmiştir. İbn-i Hâcib'in eserleri şunlardır: *el-Kâfiye*, *el-Şâfiye*, *el-Maksad el-celîl fî ilm el-halîl*, *el-Amâli*, *el-Kasîde el-muvaşşaha bi'l-asmâ el-mu'annasa*, *Risâlat fî'l-uşr*, *Muntaha'l-suâl ve'l-amal fî ilmay el-usûl ve'l-cedal*, *Muhtasar el-muntaha*, *Muhtasar fî'l-furû* (İA 1993: c. 5/2, 856-857).

997/1589 yılında yazdığı şerhtir. Eseri, yeniçeri ağalarından Hasan Ağa isimli birine ithaf etmiştir. Sûdî, eserin mukaddimesinde Sadrazam İbrahim Paşa zamanında ve onun isteği üzerine eseri kaleme aldığını söylemiştir. Ayrıca Câmî⁸, Hindî⁹ ve Celaleddîn Abdurrahman el-Süyutî¹⁰'nin *Kâfiye* hakkındaki yazdığı eserlerden yararlandığını belirtip,

⁸ Nüreddîn Abdurrahmân b. Nizâmeddîn-i Câmî (Câm 7 Kasım 1414-Herat 9 Kasım 1492): Horasan bölgesinde Câm iline bağlı Harcird yerleşim merkezinde dünyaya gelmiştir. Herat'ta Nizâmiye medresesinde müderris olan babasının yanında tahsile başlamış ve daha sonra Semerkant'ta dokuz yıl kalarak öğrenimini devrin önemli alimlerinin yanında tamamlamıştır. Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den (ö. 1437) riyâziyât dersleri almıştır. Ünlü astronomi ve matematik bilgini Ali Kuşçu da onu kendi alanında takdir etmiştir. Kabiliyeti ve bilgisiyle genç yaşta dönemin önde gelen bilginleri arasında yer aldı. Herat'ta döndüğünde Nakşibendî Şeyhi Sa'deddîn-i Kaşgarî'ye (ö. 1456) ve onun vefatından sonra Ubeydullâh-ı Ahrâr'a (ö. 1490) bağlandı. Kendisi de Nakşibendî şeyhleri arasında bulunmasına karşılık faaliyetleri, hemen yalnız ilmî alanda olmuştur. Devrin sultanı Hüseyin-i Baykara ile ünlü devlet adamı Ali Şir Nevâî, kendisine bağlı olan kişilerdendi. Herat'a vefat etmiştir. Arapça ve Farsça olarak 70'in üzerindeki risale ve kitaptan bazıları günümüze kadar medreselerde ve edebî meclislerde el kitabı olmuştur. Farsça üç *Divan*'ı, yedi mesnevisini içeren *Heft Evreng*'i, büyük sûfleri tanıtan, davranış ve sözlerini nakleden eseri *Nefehâtü'l-üns*, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine yazdığı ve "*Molla Câmî*" diye meşhur olan gramere dair Arapça eseri ve Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân*'ını örnek alarak 1487 yılında telif ettiği, dünyaca ünlü eseri, *Bahâristân* eserlerinden bazılarıdır (Karaismailoğlu 2002: 7-8).

⁹ Hindî (Rebûlâhir 644/Ağustos 1246-29 Safer 715/4 Haziran 1315): Delhi civarında doğdu. İlk öğrenimini dedesinin yanında tamamladı ve ondan fıkıh dersleri aldı. Çeşitli zamanlarda Yemen, Mekke ve Mısır'da bulunduktan sonra Antakya üzerinden Anadolu'ya gitti. On bir yıl Konya'da, beş yıl Sivas'ta ve bir yıl Kayseri'de kaldı. Özellikle Konya'da uzun süre Sirâceddîn el-Urmevî'den aklî ilimleri tahsil etti. Ardından Şam'a geçerek oraya yerleşti. Burada çeşitli medreselerde ders verdi. Bir ara hapse de atılan Hindî, ömrünün son dönemlerini tekrar ders vermeye başladı. Dımaşk'ta vefat eden Hindî'nin kabri Sûfiye Mezarlığı'ndadır. *Zübdetü'l-kelem li'ismeti'l-enam*, *el-Fâ'ik fi usûli'd-dîn*, *er-Risâletü's-seyfiyye fi'l-usûli'd-diniyye*, *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* adlı eserleri vardır (Çelebi 1998: 66-67).

¹⁰ Celaleddîn Abdurrahman el-Süyutî (Kahire 1 Recep 849/3 Ekim 1445-Kahire 19 Cemâziyelevvel 911/18 Ekim 1505): Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûkler Devleti'nin son zamanlarında Kahire'de yetişen ve Arap dilinin en fazla eser veren müelliflerindedir. Zamanının ileri gelen alimlerinden önce nahiv, maânî, bedî ve bayân gibi ilimleri öğrenmiş daha sonra tefsir, hadis ve fıkıh gibi dini ilimlerde kendisini

fikirlerinden uzunca söz etmiştir. Onun çok okunmuş olan bu eseri, normalden biraz büyük sayfalar ihtiva etmektedir (Hoca 1980: 31-32). 1312/1895 tarihinde Âmire Matbaası'nda *Şurûh-ı el-Kâfiye sa Zebân, Arabî, Fârisî, Türkî* adı ile Osman Hilmi Karahisarlı tarafından bir cilt halinde basılmıştır. Bu baskı üç ayrı eseri ihtiva edip, bunların sırasıyla adları şöyledir:

1. Kitap, *Kâfiye zavi'l-İ'râb fi İlm-i Kelâm el-Arab Kitâb Şerh El-Kâfiye*.

Kitabın birinci bölümünde İbn-i Hâcib'in *Kâfiye* adlı eserinin Arapça metni ve şerhi verilmiştir. Bu bölümün 8-9.sayfalarda mezkur esere yapılan Arapça, Farsça ve Türkçe şerh ve haşiyeler, *Kesf el-Zünûn*'dan naklen verilmiştir.

2. Kitap, *Tercümât el-Kâfiye bi'l-Fârisîyâ*.

İbn-i Hâcib'in mezkur eserinin El-Seyyid el-Şerîf Ali b. Muhammed el-Curcânî tarafından yapılan Farsça tercümesidir.

3. Kitap, *Tercümât el-Kâfiye bi't-Türkî li Mevlânâ Sûdî*.

Bu bölüm de Sûdî'nin *Kâfiye*'ye yaptığı şerhi ihtiva etmektedir.

Eserin çeşitli kütüphanelerde elyazması nüshaları mevcut olup, bunlardan en eski olanları şunlardır:

1. İstanbul, Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 2449.

2. İstanbul, Selim Ağa Kütüphanesi, No: 1084.

3. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa kısmı, No. 1455.

4. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmenevî kısmı, No. 505.

İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez kısmı, No. 3070.

---

yetiştirmiştir. Süyûtî'nin 600'ü aşkın eseri vardır. Kendisi bu eserleri şu altı başlık altında mütalaa etmiştir: 1. Kur'ânî ilimler; 2. Hadîs; 3. Fıkıh; 4. Muhtelif Meseleler; 5. Dil ve Edebiyat; 6. Usul, Beyân ve Tasavvuf. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. İA 1993: c. 11, 258-263. Fakat bunlardan bir çoğu muhtelif eserlerin az bir değişiklikle yazılmış bir benzeri olduğu gibi, kendinin titizlikle hazırladığı eserleri de vardır. Süyûtî, Kahire'de Bâb el-Karafa dışında defnedildi (İA 1993: c. 11, 258-263).

İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih kısmı, No. 5001, *Şerh-i Kâfiye*.

0. 3. 2. 2. *Şerh-i Şâfiye*

Sûdî'nin Arapça eserlere yönelik yazdığı ikinci şerhi *Şerh-i Şâfiye*'dir. İbn-i Hacib'in *Şâfiye* adlı dilbilgisi kitabının Türkçe şerhidir. Basılmamış olan bu eserin bir elyazması nüshası, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmenevî kısmı, No. 530'da kayıtlıdır.

0. 3. 2. 3. *Haşiye ala Hidâyatü'l-hikme*

Kadı Mir Hüseyin Maybûdî¹¹'nin felsefî bir eseri olan *Şerh-i Hidâyetü'l-hikme* adlı eserinin, Sûdî tarafından yapılmış haşiyesidir (Hoca 1980: 34). Bu eserin de günümüze intikal etmiş herhangi bir nüshası yoktur.

0. 3. 2. 4. *El-Zav'ın Tercümesi*

Tâceddîn İsfârânî'nin Arap dilbilgisine yönelik *el-Zav* adlı eserinin Sûdî tarafından yapılmış Türkçe tercümesidir. Yine bu eserin de herhangi bir nüshası günümüze intikal etmemiştir.

0. 3. 2. 5. *Tercüme-i Takrîrât ala Hutbet-i Ferîdüddîn*

¹¹ Kadı Mir Hüseyin Maybûdî (ö. 909/1503-1504): İran'ın Yezd eyaletine bağlı Meybûd kasabasında doğdu. Şiraz'da Celâleddîn ed-Devvânî'nin derslerine devam etti ve onun aracılığıyla Akkoyunlu prenslerinden Yâkub Bey ile tanıştı. Bu zatın hükümdarlığı zamanında Yezd şehri kadılığına tayin edildi. Bununla birlikte İran çeşitli bölgelerinde kırk yılı aşkın bir süre medreselerde dersler vermiştir. Ömrünün sonlarına doğru görevinden ayrılmak zorunda bırakılan Meybûdî, bu zaman içerisinde eserlerini yazmıştır. Serkîs ve Brockelmann vefat tarihini 904/1498 olarak kaydetmişlerse de Hasan-ı Rûmlû onun ölümünü 909/1503-1504 yılı olayları arasında zikretmiştir. Mantıkî mahlasıyla şiir yazan Meybûdî, kelâm felsefe, mantık, gramer, geometri ve astronomi gibi aklî ilimlerle ilgili eserler yazmıştır. Bunlar; *Şerhu Hidâyeti'l-hikme*, *Şerhu's-şemsiyye*, *Münşe'ât*, *Şerh-i Divân-ı Alî İbn Ebî Tâlib*, *Şerhu'l-kâfiye*, *Hâşiye ale't-tavâli*, *Câm-ı Gîti-nümâ*, *Şerhu Hikmeti'l-ayn*'dir (Karlığa 2001: 118-119).

İbn-i Hâcib'in *Takrîrât ala Hutbet-i Ferîdüddîn* adlı eserine Sûdî tarafından yazılmış Türkçe tercümedir. Bu eserin de herhangi bir nüshası mevcut değildir.

0. 4. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*

Sûdî'nin 1003/1595 tarihinde tamamlamış olduğu bu çalışma, onun en büyük eseri olup, yüzyıllar boyunca Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si, Sa'dî'nin *Gülistân* ve *Bostân*'ından sonra İslam aleminde en çok okunmuş olan *Divân-ı Hâfız*'ın şerhidir (Hoca 1980: 19). Hemen bütün kaynaklarda adından söz edilen *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, Sûdî'nin en önemli eseri olarak gösterilmiştir. Hâfız'ın *Divân*'ı başlangıçtan beri anlaşılması güç bir eser olarak kabul edilmiş ve Türkçe birçok şerhi yazılmıştır. Hâfız'ın bu eserine daha önce Sürûrî¹² ve Şem'î¹³ birer şerh yazmıştır. Sûdî, Sürûrî ve Şem'î'nin yazdığı şerhleri beğenmediği için *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'ı yazmaya karar vermiş, şerhinde, hem Sürûrî'yi hem de Şem'î'yi düştükleri hatalardan dolayı tenkit etmiştir. Bu tenkitler, Sürûrî ve Şem'î'nin birçok beyti tasavvufî manalar vererek yorumlamaları noktasında yoğunlaşmıştır. Farsçayı çok iyi bilmesinin yanında, tarihî ve biyografik bilgilere de haiz olan Sûdî, şiirlere hakkıyla nüfuz edebilmeyi başarmıştır. Yeri geldikçe

¹² Sürûrî Muslihiddin Mustafa: Alim , şair (Gelibolu 1491-İstanbul 1562). Hoca Şaban adlı bir tacirin oğludur. Dönemin büyük alimlerinden dersler aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Şehzâde Mustafa'nın hocalığını yaptı. Kabri kendisinin yaptırdığı fakat şimdi mevcut olmayan Sürûrî Camii haziresindedir. Önemli eserleri: *Bahrü'l-Maarif* (Divân şiirinin istilahlarını, hayal ve mazmunlarını anlatır.), *Mesnevî Şerhi* (Bu şerhi ile geniş bir şöhret kazanmıştır.), *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistân*, *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl* (Fettah Nişaburî'nin eserine şerh), *Şerh-i Muammayât-ı Câmî*, *Şerh-i Muammayât-ı Mir Hüseyin*, *Beyzâvi-Misbah-TelviH-Hidâye şerh ve haşiyeleri*, *Müciz şerhi* (Tıbbâ dair), *Zâhîretü'l-mülük Tercümesi*, *Kitâbü'l-acâib ve'l-garâib*'dir (TDEA 1998: 78).

¹³ Şem'î: Prizrenli. Mutsavvif şair (Prizren ?-İstanbul 1591). Asıl adı Şemullah. İstanbul'la gelerek vezir Pîrî Paşa'ya intisap etti. Geçimini ders okutarak sağladı, Mevlevî tarikatına girdi. Şeyh Vefâ'ya bağlı Ali Dede'nin halifelerindendir. Şeyh Vefâ Tekkesi'nde münzavî bir hayat yaşadı. *Mesnevî*, *Hâfız Divânı*, *Gülistân*, *Bostân*, *Pend-i Attâr*, *Sebhatü'l-ibrâr*, *Baharistân*, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Mantıku't-tayr* gibi tasavvufî eserlere yazdığı şerhlerle tanındı. Ayrıca *Divân*'ı ve mensur *Tuhfetü'l-âşıkîn* adlı bir eseri bulunmaktadır (TDEA 1998: 129).

Hâfız devrinde hükümlerlik süren hanedan efradı ve ileri gelenleri hakkında bilgi verdiği gibi, çağının şair ve âlimlerinden de bahsetmiştir. Sûdî, Hâfız hakkında yazılmış, fakat günümüze ulaşmamış eserleri görmüş, şifahî rivayetleri tespit etmiş, mazmunları açıklarken devrin örf ve adetlerinden faydalanmıştır. Şerhi, *Divân-ı Hâfız*'ın muhtelif nüshalardan yararlanarak yazan Sûdî, Hâfız'a ait olmadığını düşündüğü beyitleri tespit etmiş, ancak bu beyitlere de şerhinde yer vermiştir (Hoca 1980: 21).

Şerh-i Divân-ı Hâfız, başından sonuna kadar belli bir düzen içerisinde devam etmiş ve bu düzen hiç ihlâl edilmemiştir. Eserin şerh metodu şöyledir:

- a. Şerhi yapılacak şiirin, vezninin metin kenarında sunumu,
- b. Hâfız'ın beyti,
- b. Beyitte geçen kelimelerin teker teker anlamlarının verilmesi (Sûdî, gerekli gördüğü kelimelerin diğer dillerdeki, Türkçeyse, Arapça ve Farsça; Arapçaysa, Türkçe ve Farsça gibi, kullanımlarını ve geniş açıklamalarını da vermiştir.),
- c. Kelime ve cümlelerle ilgili gramer (sarf ve nahiv) bilgilerinin verilmesi,
- d. "Mahsûl-i beyt" ifadesi ile beytin Türkçeye aktarılması,
- f. Bazı beyitlerin açıklamasında örnek beyit veya kıtaları kullanılması ve bunun "beyt" ifadesi ile işaret edilmesi,
- g. Sürûrî'nin veya Şem'î'nin şerhlerinde düştükleri hataları belirttiği satırların kenarına "redd-i Sürûrî" ve "redd-i Şem'î" ifadelerini yazılması

Yukarıda sıraladığımız maddeler eserin başından sonuna kadar hiç değişmeden devam etmiştir. Bu da bize eserin tutarlı bir şekilde kaleme alındığını göstermektedir. Eserdeki bu şekli tutarlık, aynı zamanda içeriği içinde söylenebilir.

Şerh-i Divân-ı Hâfız, birinci cildi İstanbul, Amire Matbaası, diğer ciltleri Mısır, Bulak Matbaası'nda olmak üzere üç cilt halinde basılmıştır (1250/1834). Eser daha sonra *Konevî Şerhi* (1288-1289/1872-1873, İstanbul)'nin kenarında olmak üzere ikinci defa basılmıştır (Hoca 1980:

19-21). Bununla birlikte, eserin çeşitli kütüphanelerde birçok elyazması da mevcuttur. Bu nüshalardan en güvenilir olanlar şunlardır:

1. İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi kısmı, No: 1641, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

Altın ayırma şemseli, zemin yıldız, kabartmalar deri, zencirekli, şirazeli, vişne rengi deri cilt içinde, kağıt firigranlı, kalın, az aharlı ve krem renkli, 25.7x17.2 (19.8x11.4) cm. ebadında, 25 satırlı, tek sütun halinde cetvelsiz olarak, metin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiş kıta, beyit ve bazı kelimeler de kırmızı mürekkeple, talik ile yazılmıştır. 596 varak olup 1006/1598 tarihinde istinsah edilmiştir.

2. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine kısmı), No: K.933 ve 934, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

Tam olan bu nüsha elde bulunan en eski nüshadır. Belki de Sûdî'nin hayatında istinsah edilmiştir. İki cilt halinde bulunan bu nüsha aynı özellikte olup, üzerleri ebru kağıt kaplı, miklepli, sırtı kırmızı meşin birer cilt içinde, 30 x 18.5 (21.5 x 10.5) cm. ebadında, 31 satırlı güzel bir talik ile yazılmış, kağıdı aharlı, yazı yıldız cetveller içinde, mürekkep siyah, söz başları ve kenarlardaki şiirlerin bahirleri daha iri kırmızı ile yazılmıştır. Birinci cildi 248, ikinci cildi 235 varaktır. Sonunda bulunan istinsah kaydından bu nüshanın İstanbul'da 7 Şaban 1007/4-5 Mart 1599'da tarihinde, Şemseddîn b. Üveys el-Mar'aşî tarafından yazılmıştır.

3. İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3965, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

Yıldızlı, salbekli şemseli, koyu vişne renkli, şirazesi dağılmış meşin ciltlidir. Tam, nesih ile yazılmış, kağıt filigranlı, krem renkli, aharlı, 28 x 19 (23 x 12) cm. ebadında, 35 satırlı, altın yıldızlı cetveli, 466 varaklı, okunaklı bir nüsha olup, Ramazan 1028/Ağustos 1619 tarihinde El-Hâc Şeyh el-Kurrâ Müslihiddîn Hamza b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir.

4. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 7056, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

1032/1623 tarihinde istinsah edilmiş ve nestalîk ile yazılmış tam bir nüshadır.

5. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, No: 1695, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

Salbekli şemseli, şirazeli, vişne rengi meşin ciltli, kağıdı filigranlı, ahırlı, krem renkli, 29.2 x 18.3 (22.2 x 12.2) cm. ebadında, 31 satır, 575 varaktır. İmamzâde Abdullah tarafından 1081/1671 tarihinde istinsah edilmiştir.

6. Konya, Yusuf Ağa Kütüphanesi. No: 5473, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

Talîk ile yazılmış çok güzel ve tam bir nüshadır. İstinsah kaydı yoktur. 11/17. asırda istinsah edilmiştir.

7. İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nazif Paşa kısmı, No: 965, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*.

Talîk ile yazılmış, tam ve eski bir nüsha olup istinsah kaydı yoktur. Hicri 11/17. asrın ilk yarısında yazılmıştır.

1. ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ'İN BİRİNCİ CİLDİNDE KLASİK TÜRK EDEBİYATI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

A

âbâd: Ma' mür ve şen ve şenlikdür 112/16.

âb-ı harâbât: Âb-ı harâbâtdan murâd şarâbdur 182/25-26.

âb-ı harâm: Âb-ı harâm kinâyetdür hamrdan 18/14-15.

âb-ı hayât: bk. "âb-ı hayvân" mad.

âb-ı hayvân: *Âb-ı hayât* dimekdür 81/23.

âb-ı renk: Hâtonlar yüzine süründüğü aklıkdur ve câ'izdür ki renkden murâd gülgüne ola. Ya' nî yüzlerine sürdükleri kızıl nesne murâd ola ve âbdan aklık murâd ola 37/31-1-2.

'abîr-efşân: Vaşf-ı terkîbidür. *Efşânîdenden* 'abîr saçıcı 114-115/31-1.

âb-mâ: Âb-mâdan murâd *Âb-ı Rüknebâddür* ki sâbıkan beyân oldı. *Rüknebâd* anuñçun dirler ki *Seyyid Rükne'd-din* ki mütevassıt şâhibidür. Anuñ menba'ında ya' nî başında binâlar yapup şuffeler bağlamışlardur ve bunlarda bu kânündür ki bir kimesne bir yeri ma' mür idüp şenlendirse aña nisbet edüp filân âbâd dirler. *Ca'ferâbâd* gibi meşelâ 104/13-14-15-16-17.

âb-rüy: Yüz şuyı 'ırz ma' nâsına 11/5; 104/26; 176/6.

âb-şühür; âb-ğür: Şuvad ma' nâsınadur. Ya' nî şulanacaq yer. Ammâ böyle yerde naşib ma' nâsınadur 48/12-13.

'acûze: 'Acüz tâ'sız 'Arabîdür. Ammâ 'Acem tâ ile isti'mâl iderler. *Çocağarı* dimekdür 95/7-8.

a' dâ: *A' dūnuñ* cem'idür. Düşmenler dimekdür 145/4.

'afâkallah: Allâh te'âlâ belâyı senden def' eylesün dimekdür 37/28.

‘afiyet: Allāhu Ta‘ālā uldan belāyı def eylemege dirler. Ammā ıřılāħda *perhiz-kārlıĝa* ve *tağvāya* dirler 130-131/31-1; 219/10.

‘afv: Mařdārdur. ‘Afā, ya‘fūdan. Ya‘nī nařara bābından bir kimsenūñ ĝunāhını terk idüp ‘iğāb eylemege dirler. Rağmet esirgemekdür 157/10-11-12.

āĝūř: Elif-i memdūdle ucağ ma‘nāsınadır. ‘Arapça *ğavs* dirler ki yine ismdür 243/7-8.

aĝyār: *Ĝayruñ* cem‘idür. Ammā ekşer şu‘arā rağīblerde isti‘māl iderler 133/22-23.

ağbāb: Dostlar. *Habībūñ* cem‘idür. Ağbābdan murād cānān ve sā‘ir eħibbāsıdur yāħud bunda müfred murāddur ya‘nī cānānı ta‘zīmen cem‘ eylemiřdür 18/19-20-21; 56/26-27.

‘ahd: Bunda zamān ma‘nāsınadır 58/20-21. Bunda avl ü arār ma‘nāsınadır. ‘Arabīde *veřāğ* ve *mevşığ* dirler ve ‘adde de dirler 63/26-27; 219/18. Bunda va‘de ve zamān ma‘nāsına 267/27.

‘ahd-i elest: ‘Ahd-i elestden murād Allāhu Ta‘āla zerāriyyeye ya‘nī *zūrriyyāt-ı Ādeme* “*Elestü bi-rabbüküm*” didiĝi zamāndur ki tefsirlerde mufařřal yazmıřlar 121/15-16. bk. “elest” mad.

āğir: Āğire muştı, muşt bunda avuğ ma‘nāsınadır 33/19-20.

ağter: Fārisīde yıldızdur. Ammā ĝali‘ ve bağt ma‘nāsında isti‘māl ioğdur 16/24-25.

āħū: Āħū iki ısımdur. Birine *āħū-yı sefīd* dirler ve birine *āħū-yı müřkīn* dirler ki āřafī ikisini bir beytde cem‘ eylemiřdür 6/4-5. *Āħū-yı müřkīn* *Ĥıřā* ve *Ĥoten* ve *Çinde* ve *Hindistānda* olur ve ol memleketlerūñ ādemīsi bunları süri süri řağlarlar ki hem etiyle sebeblenürler ve hem miskiyle fā‘idelenürler. *Rūmuñ* āhūları yılda bir kere boynuzların dūřdūĝi gibi ol āhūlar yılda bir kere nāfelerin dūřürler. Ĥatta zamānı geldikde řarflar peydā idüp arnı altına bağlarlarımıř zāyi‘ olmya diyü. Pes *müřkin* ĝuřūlune sebep anı yazarlar ki ol āħū yā ĝayvān cinsi veyā

insân ürküdür ve Һarâret kesb ider veyâ biri biriyle oynamaktan Һarâret kesb ider bunuñ sebebiyle nâfesine birkaç Һatre Һan düşer. Pes tekrarla nâfe Һobtoli olur ki vaqti geldükde düşürür. Bu da ma'lûm ola ki âhûdan munfaşil olduqda Һoqu virmezmiş ba'de ba'zı mu'âlecâtla terbiye iderler ki büy virür. Ba'zılar dirler ki müşk her otı otlamaqdan Һaşıl olmaz. Belki lâle ve sünbül otlamaqdan olur 6/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17.

aҺzar: Yaşıl keşti, gemi 19/20-21.

aqça: İmdi bunda şarı altun olmak lâzım degüldür. Zîrâ aqçaya da zer dirler 48/27-28. Ammâ altun murâd olsa *zer-i tılâ* dirler 48/30-31.

'aqıq: Dünyâdan çıqdıqda bal mumı gibi mülâyim çıkar. Şoñra ba'zı mu'âlece ile Һaynadırlar ki böyle kıvâm baqlar. Naşir Tûsî *Cevher-nâmesinde* buyurmışdur ki 'aqıkle 'añberüñ ma'denini kimse bilmemişdür. İki de deryâ kenârında devşirilür ve ba'zı mu'âlecelerle terbiye iderler ki bu şürete girerler 185/3-4-5-6-7.

'alem: Sancaq 332/8.

'âlem: Âlem böyle yirlerde cemâ'at ve bölük ve Һalk ma'nâsında müsta'meldür 44/11-12.

'âlem-nümâ: bk. "cihân-nümâ" mad.

'alem-tâb: Vaşf-ı terkîbîdür ve *âfitâba* şıfatdur. 'Âlemziyâ verici ma'nâsına 62/16-17.

Allâhu Ekber Dağı: Ol depeye Allâhu Ekber diyü ad Һoduqları anuñçundur ki şehr bu depenüñ dibindedür. Her kim ki *Hemedân* cânibinden gelürse şehri göremez depeye çıqmayınca. Pes depeye çıqup şehri görünce bî-ihtiyâr Allâhu Ekber dirmiş. Andan şonra galebe-i isti'mâlle ol depeye 'alem oldı 104/18-19-20-21.

'anber: Һokı dimekdür 253/21.

'anber-büy: 'Anber Һoqulı dimekdür 293/19.

'anber-efşân: Vaşf-ı terkîbîdür. *Efşânîdenden* 'anber şacıcı ma'nâsına 73/11-12.

‘anber-i sārā: Ma‘deni ğayr-ı müte‘ayyin meşmümāt cinsinden bir nev‘dür. Sārā şāf ve hāliš dimekdür 31-32/31-1.

‘andelīb: Bülbüldür 40/4.

‘anqa: Şihāh-ı cevherīde bir ulu kuşdur. Mevcüdü’l-ism ma‘dümü’l-cism. Hāşıl-ı kelām ‘anqānuñ zuhūrunda ihtilāf eylediler. Kimi didi ki *Hāzret-i Mūsā* ‘aleyhi’s-selām zamānında Allāhu Ta‘ālā bir çift kuş yaratdı. *Qudus-i Mubārek* etrāfında *Hāzret-i Mūsā* ‘aleyhi’s-selām müteveffā olunca *Mekke* tağlarına gittiler. Kimi didi ki *Ress* kavminüñ zamānında geldi ki anlaruñ peygamberi *Hanzala bin Şafvān* idi. Ba‘zılar didiler ki müddet-i ‘ömri *Hāzret-i Hālid bin Sinān* ‘İsā ‘aleyhi’s-selām zamānına dek sürdi ki ol peygamber idi *Hāzret-i ‘İsā* ‘aleyhi’s-selām ile *Hāzret-i Muhammed* şallāllahu ‘aleyhi’s-selām mābeyninde geldi şalavātullah-i ‘aleyhim ecma‘īn. Hāfız dir ki cemī‘-i ümem-i sālīfe ‘anqāyı dārb-ı meşel eyler. Bir şeyde ki işitdiler ammā görünmez. *Kibrīt-i aḥmer* de böyledür ve didiler ki ‘anqā anuñçun didiler ki boyununda aq tavk varıdı ve ba‘zılar uzun olduğuñun didiler. Fārisīce *sīmurġ* didiler kemāl-i ‘azametinden güyā ki otuz murġdur. Hāşıl-ı kelām ‘anqānuñ aḥvāl ve tefāşīlini bilmek isteyen *Maḳāmāt-ı Harīr*üñ ellinci maḳāmına ki āḫir-i maḳāmātdur *Muḫarrazī* şerḫine nazār eylesün 20-21; 24-25-26-27-28-19-30-31-1-2-3-4-5-6-7.

A‘rāf: Qur‘ānda vākı‘ olan A‘rāf cennetle cehennem arasında bir dīvārdur didiler 141/20-21.

‘araq: Bunda müskirātdan olan ‘araqdur. Zīrā aña da şeker koyup içerlerdür 271/14.

‘arbede: Luğatda *bed-ḥūylıġa* dirler. Ammā iştilāḫda serḫoş şavaşına dirler. ‘*Arbede-cūy*, vaşf-ı terkībīdür şavaşçı ma‘nāsına 123/1-2. Serḫoş şavaşına ve cengine dirler. Ammā bunda muḫlaq şavaş murāddur 267/20-21-22; 328/30.

‘arbede-cū: Vaşf-ı terkībīdür. *Cüyīdenden* şavaş isteyici dimekdür 281/10.

‘arız: ‘Arabīde yüzün bir cānibi ve her cānibibe ‘arız dirler 60/29-30.

‘arī: Yā-yı aşliye ile çıplağ dimekdür 164/22.

‘arşa: İştılâhda şatranc yerine dirler ya‘nī bisât-ı şatrançdur. Şīn’ün kesriyledür aşında ammā feth-i şīn ile meşhūrdur 84/28-29-30.

‘arş: Luğatda tavāndur *sakf* ma‘nāsına. Ammā iştılâhda *felek-i tāsi‘a* dirler. *Felek-i atlas* ve *felekü’l- eflāk* ve *felek-i a‘zam* ve *muḥaddide* dirler 94/18-19.

‘arūs: ‘Arabīde gerdek olmazdın evvel erkekte ve dişide müştarekdür. Gerdek olduğdan sonra geline *ırs* dirler. ‘Ayn’ün kesri ve rā’nuñ sukūniyle ve güveygiye *ḥaten* dirler ve daḥi ere *zevc* ‘avrata *zevce* dirler 95/8-9-10.

arzū: Luğatda bir nesneyi özlemek. Ammā bunda murād ma‘nāsınadır 125/22-23.

‘aşā: ‘Aşādan murād *Ḥazret-i Mūsānuñ* ‘aşāsıdır 316/20-21. Bir mu‘cizesi daḥi ol idi ki ‘aşāsını yire bırakduḡda ejder gibi olurdu 316/24-25.

Āşaf: *Süleymān Peyğamberün* vezīrinün ismidür. *Āşaf b. Berḥiyā* dirler ve vezīrlere *Āşaf* ve pādişāhlara *Süleymān* dirler ta‘zīmen. Zīrā *Āşaf* evliyādan idi. Nitekim kelām kitāblarında mebnīdür 308/18-19-20. bk. “Āşaf b. Berḥiyā” mad.

Āşaf b. Berḥiyā: *Ḥazret-i Süleymān* ‘aleyhi’s-selāmuñ vezīri idi 66/4-5.

‘ases: Şubaşı 59/15-16.

aşhāb: *Şāhibūñ* cem‘idür *yārān* ma‘nāsına 40/29-30.

āstān; āstāne: Eşikdür 47/18.

āşinā: İki ma‘nāya gelür. Biri biliş ve biri şuda yüzgec 25/20-21.

āşiyān; āşiyāne: Kuş yuvasıdır 67/2; 221/10; 333/4.

‘aşk: ‘Ayn’uñ kesriyle envā‘-ı te‘arîf ile mu‘arrefdür. Eşher ta‘rîfi ifrâ-ı maḥabbetdür 4/19-20. ‘Aşk-ı cānān evvelde kolay göründi ammā āḥirde müşkiller vākî‘ oldı. Zîrā bir kimesneye gönül virseñ ibtidā’ saña envā‘-ı mülāyemetler gösterür. Şoñra istignāya başlar. ‘Āşık-ı bî-çāre de istignāya taḥammül eylemeyüp gāh bādeye ve gāh afyona ve berşe ve esrāra ve ḳahveye düşer dīvāne gönüli bir miḳdār ārām ve ḳarār eylesün diyü 4/26-27-28-29-30. ‘Aşkla ‘aḳl zıddāndur. Zîrā ‘aşk cerî ve bî-pervādur. Ammā ‘aḳl ḥāyif ve vehhāmdur. Pes ‘āşık ‘aḳılla bir iş işlemez. Bil ki mükteżā-yı ‘aşkla ‘āmildür 205/22-23-24. ‘Āşıkuñ ‘aşkı kemāl bulıcaḳ nereye ki baḳsa kendi cānānını görür 221/19. Ḥāldür ḳāle sıḡmaz. Ḥāşılı ‘aşk şırf tevḥîd ve taşavvufdur ki ḥālîdür ḳālî degüldür 228/9-10. Aşk bir ḳahhār pādişāhdur ki her ne işlerse andan şorulmaz 259/31.

‘aşk-bāz: Vaşf-ı terkîbîdür bāzîdenden. Bi-ḥaseb-i luḡat ‘aşk oyunu oynayıcı. İsti‘mālde tāze tāze dilber sevici dimekdür 260/23-24.

āşüb: Ḳarışıklıḡa ve fitneye dırler 215/6-7; 285/20; 395/30-31.

āşufte: Delirmiş ve perîşān ma‘nāsınadır 398/13.

ateş-bār: Vaşf-ı terkîbîdür. Ateş yaḡdırıcı ma‘nāsına izāfet-i beyāniyyedür 42/27-28.

āteşîn: Ateşe mensüb, ya‘nî kırmızı la‘la şıfatdur. Ateşle vaşf eyledi. Zîrā kırmızısı sâ‘ir renkliden mu‘teberdür ve rāḥ ile de hem-rendür 57/14-15-16.

āteş-i Tūr: Āteş-i Tūrdan murād tecellî-i ruḡsār-ı cānāndur 173-174/31-1.

‘ātır: ‘Aṭṭardandır ki güzel ve tatlı ḳoḳıya dırler 273/7.

āvāre: Dīvāne ve işsiz gücsüz, şuña buña gezmekdür 49/22.

āvāze: Bir nice naḡmenüñ fer‘idür. Ya‘nî iki fer‘den bir āvāze müvellid ve müteşa‘ibdür. Nitekim *māyeh* ve *būselik*den *āvāz-ı ḥicāz* müteşa‘ibdür 311/2-3.

āyet: Nişāna dirler. K̄ur'ān-ı Şerīfde söz başları *surhla* ve ğayrı nesne ile nişānladıĝıçun iki nişānuñ arasında vākı' olan kelām-ı şerīfe āyet dirler 140/18-19-20.

āyīn: Üslüb ve k̄anūna dirler 245/10-11; 307/13; 357/21-22.

āyīne-dār: Vaşf-ı terkībīdür. Āyine tutıcı dimekdür. Ya'ni dāimā gözümdeğer hiç gözümdeñ gitmez 69/18-19. Ekşer *māşīta* da isti' māl iderler ve şol kimse ki bir āyīne eline alur ve gezdürüp ele şunar ve āyīneyi eline alup baķan eline bir aķçe veyā bir kaķ mangur virür aña da āyīne-dār ve *āyīne-gerdān* dirler 80/12-13-14-15.

āyīne-gerdān: bk. "āyīne-dār" mad.

ayş: Luĝatde dirlikdür ğayāt ma' nāsına. Ammā bunda *zevķ* ve 'işret ma' nāsınadır 21/15-16; 155/6-7; 308/28.

'ayyār: Yā'nuñ teşdidle lüĝatda *feresde* ve *esedde* musta'meldür. Ya'ni şuña buña gezmege dirler. Esb şenliginden bir yerde karār idemeyüp aşāĝı ve yukarı gezer ve esed ac olduķda şayd taleb eylemegiçün tek durmaz gezer. Ammā iştilāħda 'ayyār şol kimseye dirler ki ziyāde 'āķıllıĝından bī-pervā olup ħalī'ü'l-'azār gezer. Ħalk muķayyed olduĝı i' tibārāt-ı cüz'iyeye muķayyed degül 147/24-25-26-27-28; 383/16-17-18-19.

āzār: İsmdür. *Āzārīdenden* incinme ve incitme 249/30.

'āzār: 'Azrānuñ cem'idür kız oĝlanlar ma' nāsına. Rā'nuñ fetħi ve kesriyle luĝatdur 28/22-23.

B

Bâbil: *Bağdâda Hille* arasında bir yerin ismidür. Aşlında bir hişârlı bir büyük şehir imiş. Ammâ bu zamân şöyle münderis ve müntamis olmuştur ki hişârdan ve diyârdan eşer mâ zâhir degüldür ve ba'zılar didiler ki *Hârût* ve *Mârût Hindistân* diyârında olandır. *Bağdâd* diyârında olan degüldür 224/27-28-29-30-31.

bâd: Bunda icâzet ma'nâsınadır 92/4-5. Ulu ma'nâsınadır. *Bâd-ğudây*, ulu efendi dimekdür 44/8-9.

bâdâm: Bâdâmdan murâd çeşmdür. Şu'arâ çeşmi bâdâma teşbih iderler 90/14-15.

bâde: Şarâbuñ kaynamışına dirler 183/2.

bâde-i şeb-gîr: Gice içilen bâdedür. Nitekim *nâle-i şeb-gîr* ve *râh-i şeb-gîr* giceyle olan nâle ve seferdür. Pes *şeb-gîr* oldur ki gicenüñ ihyâsına sebep ola ve seher vaktinde dağî şeb-gîr dirler. İmdi bunda bâde-i şeb-gîr didigi ol gice cânânı götürdigi bâdedür 123-124/29-30-31-1.

bâde-peymânî: Fi'l-i muzâri'-i muhâtabdur. Bâde ölçesin ya'nî içesin zîrâ meclisde peymâne ile taqsîm olunur 39/20-21.

bâdiye: Şahrâ 271/28.

bâd-peymâ: Yil ölçici bî-fâide yilüp yüriyene dirler. Türkîde yil kıovan didikleri gibi, bâd-peymâ 'aşqdan dür olan muhibbler diyen tenâkuz söyledi 39/21-22-23.

bâğ: Bâğdan murâd gönül bâğdır. Taqdîr-i kelâm *bâğ-ı dil* murâddur 102/2. Bâğ, *Rûmda* bağçe didiklerine 'Acem bâğ dirler 155/8.

bağ-bân: Bân Fârisîde edât-ı fâ'ildür. -CI ma'nâsınadır. *Der-bân* ve *şütür-bân* kapucı ve deveci ma'nâsına. Pes bağ-bân bağcı ya'nî bağçeci dimekdür 115/10-11-12.

bağr-i fenâ: Bağr-i fenâdan murâd bu cihândur ki gelen fenâ deñizine dalup gider, hiç kimse kalmaz 238/8-9.

baht: Tāli' mu'arredür. 'Arabîsi ceddür 14/21-22. Meşhürdür ki bir kimesnenün t̄ali'i h̄'ābda olsa kendi elemde olur. Ammā t̄ali'i bī-dār olsa kendi rāhatda olur 14-15/31-1-2. Bunda t̄ali' ve devlet ma' nāsınadır 40/30; 335/17-18.

bāl: Bunda kuş kanadıdır 250/6-7; 336/27.

bālā: Bunda yüce ma' nāsına. Ya'nī uc 253/8-9. Boy ya'nī *ḳadd ü ḳamet* 324/9.

bālīn: Yaşdıḳ 54/28; 123/8.

bām: Evün t̄amına dirler 195/29.

bār: Bunda yüküdür, *ḥaml* ma' nāsına 70/8; 143/29; 236/8-9; 263/12; 299/13.

bār-gāh: Bār bunda icāzetdür ve gāh zarf-ı mekân icāzet yeri dimekdür. Begler ve pāşalar ve pādīşāhlar āstānelerine duḫūl ḳapucılar icāzetine mevḳūf oldığıçun bār-gāh dirler 120/24-25-26.

bārī: Bunda hile ma' nāsına 145/11.

burḳa': Yüz örtüsü 324/17.

bāz: Bunda toḡandır 236/17.

bāzī: Bā-i aşılie ile oyun ma' nāsınadır 309/29-30.

bāz-h̄'āst: Ḳıyāmet. *Rūz-ı bāz-h̄'āst*, yevmü's-sū'āl dimekdür. Ḳıyāmet gününden ta' birdür 18/12-13.

bāzī: Oyun ma' nāsınadır 238/28-29.

be-çend-renk: Be-çend-renk didigi niçe dürli şarāb dimek ola yāḫud şarābı nice ḫīle ile. Bu da ma'lūm ola ki şarāb ḳapaḡınıñ üzerine nice eşkāl çizmek 'ādetdür, meşelā serv gibi gemi gibi. Ve ol ḳapaḡa *çemāne* dirler 126/5-6-7.

bed-fercām: 'Āḳıbeti yaramaz, işlāḫa ḳābil olmayan nesne 23/30-31.

bedīd: Zāhir dimekdür. 'Acem pāy-ı 'Acemiyle ve Rūmīler 'Arabiyle oḡurlar 62/15-16.

bed-nām: İştihāda rüsvā ma' nāsına. *Bed-nāmī* rüsvâyılık ma' nāsına 9/6-7.

behişt: Bā'nuñ fethiyle ve kesriyle lügatdur, cennet ma' nāsına 56/30; 168/4; 169/24-25.

belā: Belā ve *belvā* ve *beliyye* ve *bilve* bir ma' nāyadır. Aşlında sefer zahmetinden za'if olmuş deve de isti'māl iderlerdi. Şoñra muṭlak zahmetde ve meşakḳatde isti'māl eylediler 52/19-20-21.

bend: Bendden murād bunda ḳul olmaḳdur 129/22.

bend-i ḳabā: *Bend*, baḡdur. Öñü açık ḳaftān. 'Acem ḳaftānlarını şol ḳoltuḡı altında olan baḡ. Bend-i ḳabādan murād ol baḡdur 219/1-2-3.

benefşe: Ekşer benefşe dāmān-ı nihāl-i gülde biter ve başı öñüne düşmüş olur güyā ki secdeye varmışdur 306/9-10.

benefşe-zār: Benefşelik. Zār bir şey'in keşretinden ta' bīrdür 359/1.

ber: Bunda sine ma' nāsına 253/30.

berg: Bunda her nesnenüñ yaprağıdır. Hoş bunda eyi ma' nāsınadır 59/26-27; 193/3-4.

bergam: Körlükdür. *Reşk* ma' nāsına da gelür 257/20-21.

berid: 'Arabide ilçiyedirler. Ammā 'Acem *peyk* ma' nāsına da isti'māl iderler 209/24-25.

berḳ: 'Arabide şimşek ma' nāsınadır 259/18; 295/26; 400/26.

beste: Besteden murād dehāndur. Zīrā şu' arā dehānı besteye teşbīh iderler 191/19-20.

beşāret: Bā'nuñ kesriyle muştuluk ma' nāsınadır 147/3; 298/4-5.

beyān-ı ḡazel: Beyān-ı ḡazelden murād bunda terennümātli şi'rdür 368/7-8.

beyāz: Aḳlık ma' nāsına kāğıd da dirler 285/25.

Beytü'l-Ma'mūr: *Ṭūfān-ı Nūḫdan* evvel *Mekke-i Müşerrefe* yerinde kırmızı yāḳūtdan bir ma'bed var idi *Mekke* gibi. Ṭūfān olıcaḳ zamānda asmāna ref' oldı ve *Ḥazret-i İbrāhim Peyḡamber aleyhi's-selām Mekke-i*

Mükerremeyi anuñ yerine yapıdı ve mezkûr Beytü'l-ma'mûr *Mekkenüñ* mecâzîsindedür dirler 272-273/28-29-30-31-1.

beyza: Bunda yumurta ma'nāsına 310/1.

bezle: Laṭife. *Bezle-güy*, vaşf-ı terkibîdür, *laṭife-gû* ma'nāsına 58/20.

bezm: *Meclis-i Cem. Hâzret-i Süleymân Peygamberdür* 15/17-18. Devr kinâyetdür bâde meclisinden 21/25-26; 176/26.

bezm-geh; bezm-gâh: Bezm meclisi ki gâhdan muḥaffedür 170/6; 176/26.

bîd: Söğud ağacına dirler. Söğude ditremegi şıfat iderler her dalda mecâzen. Zirâ ḥaḳîkatde ditreyen yaprağıdur ağacı degül 92/22-23-24-25; 168/20-21; 293/2.

bî-dâd: Zülmdür. Zirâ bî ḥarf-i selbdür ve dâd 'adldür. Pes 'adli selb idince zulm olur 112/20-21.

bî-dâr: Bî-dâr şıfat-ı müşebbehedür *yakzân* ma'nāsına. Uyanık dimekdür 165/10.

bî-dil: İki ma'nâda müsta'meldür. Biri yüreksiz ya'nî korçağ ve biri de gönülsüz ya'nî gönü gitmiş. Hâşılı 'aşık dimekdür 315/28-29-30.

bî-hûde: Zâyi' ve 'abeş ma'nāsına. Vav'uñ ḥazfiyla bî-hude de dirler 63/14.

bintü'l-'ineb: Üzüm kızını dimekdür. Kinâyetdür şarâbdan. 'Acem *duḥter-i rez* didigi gibi şarâba 273/1-2. bk. "duḥter-i rez" mad.

bîrûn: Yâ'yla ve yâ'sız luğatda taşra dimekdür 202/22; 314/7-8.

bî-ser ü pâ: Zelîl ve ḥaḳîr ma'nāsına 327/29.

büriyâ: Karğı kamışından örülür bir dürlü ḥaşîrdur. Anatólı vilâyetinde ve diyâr-ı 'Arabda çok olur 138/22-23.

burûc: *Burcuñ* cem'idür. Luğatda ḥişâruñ burcını kulesidür ve gâh olur ki ḥişâra burc dirler. Cem'-i kıletti *ebrâc* gelür ve kevâkib-i

şānīyenūñ feleginde on iki burc i'tibār eylemişlerdür. Ya'nī felegi on iki haşşaya berāber taḫsīm eylemişler ve her haşşaya bir ad virmişler. Meşelā *burc-ı ḥamel* diyü. Ḳuzı şeklinde bir nice yıldızuñ ictimā'ından ta'bīrdür. *Burc-ı şevr* öküz şeklinde bir nice yıldızuñ ictimā'ından ta'bīr 306-307/31-1-2-3-4-5.

büy: Büy lafzı yā'yla olıcaḫ iki ma'nāda müsta'meldür. Biri ḳoḫu ma'nāsına ki meşhurdur. Biri daḫı ümmīd ve recā ma'nāsına bunda ikisi de cā'izdür. Ḳoḫu ma'nāsına olıcaḫ bā sebebiyet ifāde ider. Ümmīd ma'nāsına olıcaḫ mu'ayyen ma'nāsınadır 5/1-2-3-4; 79/1-2; 125/19-20; 251/10; 292/3-4; 374/28; 385/2; 410/27-28.

C

cādū: Sihr idici *sehḥāre* ma' nāsınadur 97/10.

cā' il: Ḥālīk ma' nāsınadur 288/8.

cām: Ayaklı kadeḥ 15/19. Luġatda sırça kadeḥdur. Ammā bunda izāfetle taḥṣiṣ kesb eylemişdür 143/15-16.

Cām-ı Cem; Cām-ı Cihān-nümā; Cām-ı Cihān-bīn: Cām-ı Cemden murād cām-ı cihān-nümādur 241/24. Bir kadeḥūñ ismidür ki anı *Cem* nām bir pādişāhuñ zamānında ḥükemā peydā eyledi ki her kaṅı memleketūñ ḥālını bilmek istese ol kadeḥe nazar iderdi ve ol memleketin aḥvālını anda müşāhede iderlerdi. *Dārā bin Behmen* zamānına gelince *Dārā* fevt olunca *Dārāb* nām oġlı ki *İskender-i Rūmūñ* atabir qarındaşı idi ol kadeḥ aña irşle intikāl eyledi. Ol sebebdendur ki *İskender* babasınūñ memleketinūñ nişfını istemekçün üstüne 'asker çekdikçe *Cām-ı Cem-i 'Ālem-nümāya* nazar idüp *İskenderūñ* ḥaline muṭṭali' olurdu. *İskender* ise anuñ ḥälinden muṭṭali' olamayup aña zafer bulamazdı. Şoñra *İskender* yanında olan ḥükemāya emr idüp 'ayīneyi peydā eylemişler. İmdi meşāyiḥ katında *Cām-ı Cemden* murād kalb-i 'ārifdür ki esrār-ı ġaybiyyeye anuñla muṭṭali' olurlar 320/20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30. Bir göñül ki ġayb göstericidür ve Cām-ı Cemi vardur ya'nı Cām-ı Cem şāhibidür. Murād-ı Cām-ı Cemden göñül kendidür. Mecāzen aña cām isnād ider 383/30-31.

cān: Rūḥ-ı ḥayvānī 11/30. Rūḥ-ı ḥayvānīde ve revān-ı insānīde müsta'meldür. Gāh olur ki cānı revān maḳāmında isti'māl ider 52/26-27.

cānān: Cānāne kıyās budur ki *cānuñ* cem'i ola. Mübālaġa tariḳıyla ġüyā ki cemī'-i 'uṣṣākuñ cānidur 7/20-21. Yāḥud muzāf-ı maḥzūf ola. Aşlında *cān-ı cānān* ola cānlar cānı ma'nasına. Şoñra ġalebe-i isti'mälle muzāfı ḥazf idüp muzāfun-ileyhi maḥalline ikāmet eylemiş olalar 7/22-23-24. Ba'zı 'uṣṣāk arasında bir ġüft ü ġü vardur ki cānānenūñ ḥüsnüne sebeb

bizim maḥabbetimizdir. Şöyle ki biz andan ḳaṭı'-ı naḫar eylesek aña aşlā kimse i' tibār eylemezdi 36/26-27.

cān-bāz: Vaşf-ı terkībīdür cān oynadıcı ma' nāsına 219/16-17.

cān-bīn: Vaşf-ı terkībīdür cān görici ma' nāsına 116/11-12.

cān-fürüş: Vaşf-ı terkībīdür. *Fürüşīdenden* cān şatıcı ma' nāsına. Murād cān-bāz ' aşıklardur 402/12-13.

cān-perver: Vaşf-ı terkībīdür. *Perverīdenden* cān besleyici ma' nāsınadır 49/23-24.

cāvīd: Ebedī dimekdür *cāvidān* da dirler 165/30; 233/17.

cebīn: Alnuñ iki canibi. Teşniyesi *cebīnān* gelür. İki canibi iki zülfüñ başına varınca 96/1-2. Alındur 150/18.

cemāl: Güzellikdür 257/23.

cemmāş: Tınāz ve göz ucıyla bakmaḫ 249/8.

cenāb: Cenāb luḡat-ı ' Arabīde evüñ ḫayātı ve ḫavlīsī *fenāū'l- beyt* ma' nāsına mektüblarda Cenāb-ı ' izzet-me' ab bu ma' nāyadır 47/18-19-20.

cenāze: Cīm'üñ fethiyle meyyitdür ' amme ḳatında. Ammā şaḫīḫ cīm'üñ kesriyledür. Serīr üzerinde olan meyyite dirler. Ammā üzerinde meyyit olmasa *na'ş* dirler ve *serīr* dirler 171/13-14-15.

cennāt: Cennetüñ cem' idür. Baḫçeler dimekdür 196/4-5.

cenībet: Ekābir öñünde çelilen yedege dirler 265/6.

cenüb: bk. "şimāl" mad.

ceres: Çandur. Ya' ni develerüñ ve ḳaṭırlaruñ boynuna aşdıḫları feryād meded meded diyü çağırmaḫa dirler 7/30-31. Ceresi insāna isti' āre eyledigüne bu da ma' lüm ola ki evvel zamānda seferlerde göçmek vāḫtinde ceresi çaldırırlarmış herkes mütenebbih olsun diyü. Ammā ' *Osmāniyān* borı çalarlar 8/4-5-6.

cerīde: Bir dürlü defterdür ki kāḫıddan yelpāze gibi dürülür. İki cānibinden bile oḫunur. Bu zamānda isti' māli mehcürdür 18/5-6.

cevher: *Gevherden* mu'arredur. Ya'nî fârisî lafzudur. Kâf-ı 'Acemîyi cime ibdâl eylemişlerdür ki kânûn böyledür 62/14-15; 144/5-6.

cevher-i ferd: *Cüz'-i lâyeteccezzâ* ma'nâsınadır. Ya'nî bir cüz'idür ki hiç tecezzâya kâbil degüldür. Mütekellimî n aña vücûd virdiler ve cem' eşyâ bu eczâdan müterekkibdür. Ammâ hükemâ buña kâ'il olmadılar ve eşyâ heyülâ ve şüretten müterekkibdür didiler 159/9-10-11-12.

ciger-süz: Vaşf-ı terkîbidür. *Süzîdenden* ciger yandırıcı ma'nâsına 243/6.

cihân-bîn: Vaşf-ı terkîbidür. Cihân görücü ma'nâsına 116/13-14; 227/19-20; 246/8-9.

cihân-nümâ: Vaşf-ı terkîbidür. *Nümâyîdenden* ki lâzımla müte'addî mâbeyninde müsterekdür. Bunda müte'addîdür cihân gösterici dimekdür. *Gîtî-nümâ* da 'âlem-nümâ da dirler. Şol bir meşhûr kadehdür ki selâtin-i mülûk-i mâziyye tevârüşen aña mâlik olurlardı ve 'âlemün 'adlini ve zülmünü ve nizâm ve intizâmını andan seyr iderlerdi 143/16-17-18-19-20.

cilve: *Lami'î Çelebî* cilve şalınmak dimişdür. Ammâ luğatlerde 'arz-ı cemâl ma'nâsınadır 17/27-28; 193/28-29; 206/8-9.

cilve-ger: Cilveci. Ya'nî 'arz-ı cemâl eyleyici 125/28-29.

cüy-bâr: Bunda ırmağ ya'nî nehr ma'nâsınadır 61/10. Luğatda ırmağ kenârına dirler 156/9-10.

cür'a: Kadeh ve ğayrı kabuñ dibinde içmekden kalan şerbet veyâ şarâbdur 90/24; 382/19-20.

cürm: Cîm'ün zammı ve râ'nuñ sükûnıyla şuc ma'nâsına 206/3; 230/5-6.

cüst: bk. "çälâk" mad.

Ç

çāh: Kuyu. Bunda çukurdur murād 11/6.

çāk: Yırtmaç ve yırtık ma' nāsınadır 111/18.

çāker: Kolluğcı 293/27.

çākerān: Çākeriñ cem' idür. Hıdmet-kārlar ma' nāsına 366/12-13.

çālāk: Çālāk ve *cüst* ve *çāpük* çevik ma' nāsınadır 59/22-23; 65/22-23.

çāpük: bk. "çālāk" mad.

çāre: 'İlac ve dermān 205/11.

çāre-ger: Çāreci ma' nāsına. Ya' nī çāre edici 125/13.

Çarh; çarha: Çıkrığa dirler ki *cūlāhlara* isti' māl iderler. Şoñra teşbīh tarīkıyle felege ıtlāk eylediler 127/18-19-20.

çār-sū; çār-süy: Dört cānip dimekdür 125/14-15.

çār-tekbīr zi-dem: Meyyit namāzı dört tekbīrle olur. Pes bir nesnenüñ külliyyen terki lāzım olsa aña çār-tekbīr zi-dem dirler. Ya' nī andan geçdim 82/25-26-27.

çāşnī: Yā-yı aşliye ile lezzetdür 100/19.

çemen: Çemenden murād güldür ki cem'-i şükūfenüñ sultānidür 213/5.

çemen-ārāy: Vaşf-ı terkībīdür. *Ārāyidenden* çemen bezeyici dimekdür 71/25-26.

çenk: Luğatda pençedür. Meşelā, arslan ve şahin pençeleri gibi. Ammā bunda uç murāddur 160/24-25; 269/10. Bunda kaynaç ma' nāsına. Ya' nī arslan ve kaplan ve ba' zı tuyūr-ı şikāruñ kaynağı. Gāh olur ki insan pençesinde de isti' māl olunur 289/9-10; 368/27.

çeng-nevāz: Kıllı sāzlarda çalmağdan *nevāhtle* ta' bīr iderler. Meşelā *çengde* ve *kanūnda* ve *şeş-hānede*. Çeng-nevāz çeng çalıcı ma' nāsına 283/15-16-17.

çerâğ: Şem'ũñ fitilesinde yanan ateş-pâresidür. 'Arabîde *sirâc* dirler 47/9-10; 89/13; 152/11-12.

çeşme: Bunda bînar ma'nâsınadır 110-111/31-1.

çeşm-i mey-gün: Şol gözdür ki ağı kızıl ola. H'âce bunu maķâm-ı medhde îrâdeylemişdür. Ammâ *Ķıyâfet-nâmeler*de evşâf-ı hüsni-kâmili zikr eyledikleri yerde gözũñ eţrâfı beyâz olmak mu'teberdür. Her ne kadar beyâz olsa a'lâdur dimişler 74/28-29-30-31.

çevgân: Cîm ve kâf-ı 'Acemile bir uzun değnekdür ucı eğri keşişler 'aşâsı gibi ki anuñla at üzerinde oyun oynarlar. Ya'ni bir topı meydâna şalarlar ve ol çevgânla anı ortadan kıparlar. Her kim kıparsa devlet anuñdur 16/11-12-13. Çevgân, cîm ve kâf-ı 'Acemle Türkîce *çügen* didikleridür. Ta'rib idüp savlecân dirler. Fuşâhâ-yı 'Acemden cîm-i 'Arabiyle mesmû'dur diyen iftirâ eyledi. Öyle olsa *cũlcân* dirlerdi. Cîmi şâda kalb eylemege ihtiyâc olmazdı 32/3-4-5-6; 354/27-28-27-28-29.

Çigil: *Türkistânda* bir güzeli gâyet çok yere dirler ki cümlesi put perestlerdür. Aşlında ol memleketde bir mu'azzam kiliseye dirler ki ğalebe-i isti'mâlle ol kilise vâķı' oldığı memlekete alem olmuşdur 218/28-29-30.

çihre: Cîm-i 'Acemîñ kesri ve hâ'nuñ sükûnuyla yüz ma'nâsınadır 131/23-24. Cim-i 'Acemîñ kesriyle hâ-yı resmîsiz şekl ma'nâsında müsta'meldür. *Perî-çehre* gibi. Ammâ hâ-yı resmîyle maḥşûşdur yüze 58/5-6-7; 257/23; 360/14-15.

Çin; çin: Lafz-ı müşterekdür. Biri *pîç* ve *şiken* ma'nâsına ki maḥbûblaruñ *zũlfünde* ve *ĝisûsunda* olur. Gâh olur ki *ebrûlarına* çin işbât iderler. Biri de *Türkistânda* bir şehriñ adıdır ki çini kâseler andan gelür. Güzelleri gâyet çok olur ve cümlesi aķ yüzli ve kıara gözli ve kıara kaşlı olur. Eş'âr-ı 'Acem de güzelleri çokluĝıla ve gâyet güzeliĝile meşel olmuşdur 218/23-24-25-26-27.

D

dāc: Zülmet ma' nāsınadır 285/27-28.

dād: 'Adle dirler. *Bī-dād*, zulm dimekdür 228/29; 284/26; 332/8-9.

dād-ḥāh: 'Adl isteyici ya' nī *mütezallem*. Hāşılı şikāyetçi dimekdür 249/23-24.

dāğ-dār: Vaşf-ı terkībīdür. Bi-ḥaseb-i luğat dāğ tutıcı dimekdür. Ammā bi-ḥaseb-i ıştılāḥ şāhib-i dāğ ma' nāsınadır. *Māl-dār* sāhib-i māl oldığı gibi. Hāşıl-ı kelām dāğı ve mālı var dimekdür 74/15-16-17.

daḳıka: Derecenūñ altmış ḥaşşasından bir ḥaşşasına dirler. Ammā bunda mes'ele-i müşkilden 'ibāretdür 112/4-5-6.

dām: Tuzāḳdur 19/15; 249/13.

dāmān: bk. "dāmen" mad.

dāmen: *Dāmān*. Etekdur. Zeyl ma' nāsına insānda ve ḡayrīde müsta' meldür 12/13-14.

dām-gāh: Duzaḳ ḳuracaḳ yer dimekdür 94/22-23.

darā; darāy: Ya'yla ve yā'sız luğatdur. Çañ ma' nāsına ki develerūñ ve ḳatarlarūñ boğazına aşarlar 407/20-21.

dār-ı fenā: Dār-ı fenādan murād dünyādur 248/7.

dārūḡa: bk. "ases" mad.

Dārū's-selām: Dār evdür beyt ma' nāsına. Selām cennetūñ adıdır. Cennet evi dimekdür 21/20-21; 251/20.

dāver: Hākimdür 50/6.

defter-i eṣ'ār: Defter-i eṣ'ardan murād ḡazel divānıdır 137/5-6.

dehān: Dehānı hiçlikle vaşf eyledi. Zirā dehānūñ ḡurdesi mu' teberdür. Küçüklüğü mu' teber olduğındandır ki şu' arā *cevher-i ferd* ve *cüz'-i lā-yetecezzā* ve *noḳta-i mevḥūm* dirler ve ba' zısı külliyyen yok eyledi. Şöyle ki nām u nişān ḳomadı 78/14-15-16-17. Dehānda ḡurdelik

mu‘teber oldığıçun gâh *zerreye* teşbîh iderler gâh *ma‘dûm* iderler 112/10-11; 286/11-12-13.

dehr: Zamân 116/20.

delğ: Hırkâ ma‘nâsına 163/6.

delk-i ezrağ-fâm: *Delğ* hırka, *ezrağ* gök, *fâm* renk ya‘nî gök renk. *Şeyh Hasan Ezrağ-püşe* ve tevâbi‘ine ki anlar bi-esrihim gök câmeler giyerler. Nite ki maḥallinde beyân olsa inşâ‘Allâhu te‘âlâ ve her yirde ki ezrağ câme veya ezrağ libâs zıkr ider anlara ta‘rîz murâddur 23/19-22-23-24.

dem: Dem bunda vaqt ma‘nâsınadır. *Sepîde-dem* ve *şubḥ-dem* gibi. Ammâ nefise-i îhâmından ḥalî değıldür 7/29-30; 63/28; 200/8. Nefes 142/21; 146/7-8; 207/7; 211/18; 242/19; 270/29. Demden murâd nefes ya‘nî tekellümdür 187/23; 228/5. Dem bunda vaqt ma‘nâsınadır. Bir de kıandur ki ḥûnla müterâdifdür 203/10-11; 407/4-5.

dem-zeden: Luğatda şolumağıdur. Ammâ iştilâḥda teneffüs ve tekellüm eylemekdür 162/30-31.

derd: Ağrıdur 154/9-10.

derd-mend: *Derd*, ağrıdur veca‘ ma‘nâsına; *mend*, nisbet içündür, -Li ma‘nâsına 45/4-5.

derest: Bunda îhâm tarîkıyla vâkı‘ olmuş. Zîrâ derest iki ma‘nâya da müsta‘meldür. Biri şikeste muḳâbili sağlam. Biri de altun ma‘nâsına 64/26-27.

derîn-i çemen: Derîn-i çemenden murâd dünyâdur 152/9-10.

derûn: İç ma‘nâsınadır. Ya‘nî içeri ki ‘Arap dâḥin dimekle ta‘bîr ider. Meşelâ *dâḥilü’l- beyt* dirler evüñ içerine 22/10-11; 156/26. bk. “enderûn” mad.

dervâze: *Küce-bend*. Ya‘nî maḥalle kapuları ki gice kapanur uğrıdan emîn olmağıçun. *Ser-güy* buña qarîñedür ve bu kapuya dervâze

didikleri anuñçundur ki vāz da bāz da açık ma'nāsınadır ve ol kapu gündüz açık durduğınun hā-i taḥṣīṣle bu kapuya ism oldu 114/7-8-9-10.

dervīṣ: Devvīṣden muṭlaqa murād faḳīr olur 244/1.

deryā-ger: Bi-ḥaseb-i luḡat, deryācı dimekdür. Ammā murād-ı ıṣtılâḥda ḳorṣan didikleri ya' nī deñizüñ ehl-i vuḳūfı 117/29-30.

dest-efṣān: Vaṣf-ı terkībīdür. *Efṣānīden* el ḳarṣıcı, ya' nī avucı avuca ḳaḳıcı 59/3-4.

dest-gīr: Vaṣf-ı terkībīdür. El tıttıcı dimekdür. Ammā isti'mâlde mu' ayyen ve mu' āvin ma'nāsına 360/22-23.

dest-i kûteh: İflās ve faḳrdan kināyetdür. Zīrā muḳābilinde *yedd-i tūlī* dirler ve sa' atden ta' bīrdür 258/6.

devā: Dermān. 'Arapça 'ilāc dirler 154/9.

devlet: Aṣlında iki ma'nāda müsta'meldür. Biri ḥarbde ya' nī ṣavāṣda ḥaṣma ḡālib olmaḳ biri de māl elden ele varmaḡa dirler ki zātında māl ve mülküñ ṣānı oldur ki ṣoñra 'izzet ve iḳbāl ma'nāsında isti'māl eylediler 71/8-9-10.

devr: Devrden murād bunda zamāndur 132/1-2.

devrān: Devr ve devrān 'Arabīde dönmekdür. Ammā 'Acem zamān ma'nāsında isti'māl ider 13/26-27. Vāv'uñ sükūniyle fārisīde zamān ma'nāsında müsta'meldür. Bunda bezme nisbet ḥüb vāḳi' olmuṣdur 15/20-21.

dey: Dün dimekdür 247/25.

deycūr: Ḳarañlu. 'Arabīde zılām ma'nāsınadır 198/30.

deyr: *Kenīse* ki 'Acem *kilīsa* dirler 46/8-9.

dıraḥt: Ḳamıñ bir nev'idür ki maḥbūblar ḳāmetini aña teṣbīḥ iderler 92/27-28.

dırāz: İsti'mâlde dırāzlıḡı 'ömre ṣarf iderler cāna ṣarfı meṣḥūr degüldür. 'Ömrüñ uzun olsun dirler cānuñ uzun olsun dimezler 111/6-7.

dīde: Luġatda bebedür. Ammā bunun gibi yerlerde göz murāddur çeşm ma' nāsına 133/11-12. Göz. Gāh olur ki dīdeyi *merdum* ma' nāsına isti' māl iderler 203/3-4.

dil: Lafz-ı müşterekdür. *Yürek* ile *göñül* mabeyninde ammā bunda yürek ma' nāsınadır 5/29-30; 222/9; 313/16. Dile hāmlık işbātı kan dökdigindendir. Ya' nī eger puhte olsa kan dökmezdi 61/26-27. Anı *şanevber* çozağına teşbīh eylemişlerdür 92/22.

dil-ārā: Vaşf-ı terkībīdür. *Rāyīdenden* göñül bezeyici ma' nāsına 136/8-9.

dil-arām: Vaşf-ı terkībīdür. *Arāmīden* maşdarından göñül diñlendirici ya' nī rāhatlık verici ma' nāsına 24/19-20.

dil-bend: Vaşf-ı terkībīdür. Göñül bağlayıcı ma' nāsına, göñle müte' allık olan zāt murāddur. Hoş iyi bunda yarāşuq ma' nāsınadır 19/1-2-3.

dil-cū: Vaşf-ı terkībīdür. *Cūyīdenden* göñül isteyici. Ma' nā-yı lāzımisi göñül alıcıdur 293/3-4; 381/21-22.

dil-dār: Vaşf-ı terkībīdür. Göñül tutucu ma' nāsına. Aşlında dārende-i dil idi. Pes edāt-ı fā' ili ki nūn ve dāl ve hā-yı resmīdür hāzf idüp ma' nā-yı 'ām-ı terkībīden ma' nā-yı hāşş-ı 'ilmiyeye naql eylemekçün muzāfun-ileyhe taqđīm idüp dil-dār didiler 13/4-5-6-7. Hāşılı kelām dil-dār bunuñ gibi maqāmlarda cānāndan 'ibāretdür 13/9. Vaşf-ı terkībīdür. *Dārīdenden* göñül tutucu. Ya' nī 'uşşāk göñüllerini zabt eyleyici 114/14-15; 140/17-18. Ammā ıştılāhda göñül ele götürici ya' nī hātırā ri'āyet idici ma' nāsında müsta' meldür 163/7-8-9; 385/24-25-26.

dilet: Hoş bād dimekdür 67/15-16.

dil-fikār: Göñlü mecrūh. Zīrā efkār hemzenüñ şübütiyle ve sükütiyle ve káf-ı 'Acemiyle mecrūh ma' nāsınadır 146/26-27; 294/29-30.

dil-firīb: Vaşf-ı terkībīdür. *Firībīdenden* göñül aldayıcı dimekdür 191/17-18.

dil-fürüz: Vaşf-1 terkibîdür. *Efrūzîdenden* hemzenüñ şübütüyle ve suķūtuyla luġatdur. Bi-ħaseb-i luġat ma' nāsı gönül yalınlandırıcı ya'nî gönle şevķ virüp rüşen kılcı ma' nāsına 148/23-24-25; 244/13-14-15; 268/12-13.

dil-i ħurrem: Şād gönül ya'nî şen ma' nāsına 75/2.

dil-keş: Vaşf-1 terkibîdür. Gönül çekici dimekdür. İki ma' nāya biri gönül alıcı ve birisi gönül çekici ya'nî cerr ü cezb edici 77/26-27-28; 325/28-29; 375/5-6.

dil-küşây: Vaşf-1 terkibîdür gönül açıcı ma' nāsına 128/6.

dil-nevâz: Vaşf-1 terkibîdür. Gönül oħşayacı dimekdür 229/11.

dil-nişân: Vaşf-1 terkibîdür. *Nişânîdenden* dikmek dikilmek dilde dikilici. Ĥāşılı dilde te'şîr idici oldu dimekdür. Kelāmuñ dillerde te'şîrinden 'ibāretdür. Ammā ekşer dilden bedel ĥātır lafzını ĩrād iderler 390/24-25-26-27.

dil-pezîr: Vaşf-1 terkibîdür. *Pezîrîdenden* gönül kabül edici ma' nāsına 105/10-11.

dil-rübâ: Vaşf-1 terkibîdür gönül kapıcı ma' nāsına 44/20.

dil-sitân: Gönül alıcı ma' nāsınadır 177/27-28; 284/17-18.

dil-süz: Vaşf-1 terkibîdür. *Süzîdenden* gönli yangın 182/15. Dil-süzdan murād naġme-i dil-süzdur ki andan sürüdle ta'bîr eylemiş idi 335/2.

Dilşād Ĥātün: Dilşād Ĥātünüñ ĥîn-i salţanatda eylediġi yasaġlar ki *tārîĥ-i ĩlĥānîlerde* mestürdur. Ya'nî Dilşād Ĥātünüñ birkaç yıl ki niyābet-i pâdişahlıķ eylediġi fevāĥiş ve fusūķa bir mertebede yasaķ eyledi ki ĥamr içeni katl iderdi ĥadd urmaġıla iktifā eylemezdi. Şoñra oġulları yigit olup umūr-ı salţatunuñ taşarrufuna ki kâdir ve mâlik oldular ve taĥt-ı salţanata cülüs eylediler. Ziyāde 'ayyāş ve bâde-nüş oldılar. Ĥiç kimsenüñ şarāb ve ĥamrına mâni' ve mezāĥim olmazlardı 318/17-18-19-20-21-22-23. Dilşād kendi salţanatı zamānında 'alāt-ı lehvi muţlaķen ref' eylemişdi 319/7-8.

dil-şode: Göñli gitmiş dimekdür. Ammâ isti‘mâlde ‘âşık ma‘nâsınadır. Zirâ haqîkatde göñli cânân elindedür, kendi taşarrufunda degül 99/8-9; 271/22-23; 335/7-8.

dîn: Bunda ‘âdet ma‘nâsınadır 116/5; 256/28.

dîr: Güç ve kadîm ma‘nâsına 296/4-5.

dîv: Luğat-ı ‘Acemde şeytâna dirler 43/26-27.

diyâr: Lafz-ı ‘Arabîdür. *Dâruñ* cem‘i. Evler dimekdür. Te‘niyeş-i ma‘nevî kabîlindendür. Ammâ böyle maqâmlarda memleket ma‘nâsına müsta‘meldür. Zıkr-i hâl ve irâde-i maḥâl kabîlindendür 87/26-27-28.

du‘â: Du‘âlar müstecâb olmağa eşref-i evkât şabâḥ vaḳtidür dimişler 64/3-4.

duḡter; duḡt: Kızdur 317/17.

duḡter-i rez: Şarâbdan kinâyetdür. Aşma kıızı dimekdür. Aşlı aşmadan mütevellid olduğıçun 153/21-22; 207/5-6; 317/17-18. bk. “bintü‘l-‘ineb” mad.

düş: Dün gice 111/18; 176/27; 182/3; 246/20; 314/22.

düzaḡ: Cehennem 60/22-23.

dünbâl: Dal’uñ zammıyla kıuyruḡ ve ard ma‘nâsınadır 53/27. Bunda arzu ma‘nâsına ‘Acemde isti‘mâldür 54/2.

dürç: Hoḡḡkaya ve şandüka dirler 114/31.

dürd-keş: Vaşf-ı terkîbîdür. Dürd çekici ya‘nî içici 87/14. Şarâbuñ posasın çekici dimekdür. Zıkr-i maḥal ve irade-i hâl kabîlindendür. Zirâ dürd içilmez üstünde olandur içilen 124/15-16; 372/22-23. *Dürd-keşân* cem‘ idür. Dürd çekici ya‘nî bâde icici 301/28-29; 367/15-16-17.

dürd-keşân: Dürd-keşuñ cem‘ idür. *Dürdden* murâd bunda şarâbuñ balçığıdır. Elifle nünla cem‘ olmuşdur. Zevî‘l- uḡûlden olduğıçun vaşf-ı terkîbîdür. Aşlında keşende-i dürddür. Dürd çekici ya‘nî içici zıkr-i maḥal ve irâde-i ḥâldür. Zirâ dürd içilmez üstündeki şarâbdur içilen. Çekmegi içmek maḡamında Türkîde isti‘mâl iderler 32/22-23-24-25-26.

- dürri-yektâ: Şol inciye dirler ki bir şedefde bir dâne ola. ‘Âdeten ol
iri ola gelmişdür. Ol cihetden mu‘teberdür 150/19-20-21.
- dürüg: Yalandur, şıdķ muķâbili 65/14.
- dürüst: Toğrı dimekdür 63/27.
- düşmen: Sövicı ma‘nâsına 210/12.
- düş-vâr: Güç ya‘nı müşkil ma‘nâsınadır 164/30.

E

ebr: Bulut 170/6.

ebruvān: *Ebrūnuñ* cem' idür 224/13-14; 302/1.

ecel: Luġatda bir şey'ün müddetine dirler. Ammā 'Acem mevtdē isti'māl ider 199/31.

efsāne: Efsāne ve *fesāne* Türkide ol nedir ki demekle ta'bir olunur ve Fāriside *cīstān* demekle ve 'Arabide *usṣūre* demekle cem'i *esāṭir* gelür. Esāṭirü'l evvelin gibi 26/7-8-9; 113/7-8; 150/10-11.

efser: Tac 178/23.

efsün: Lafz-ı müşterekdür. Hile ve mekr ve ba'zı kimse ḥasta üzerine oḡur ve üfürür aña da efsün dirler. 'Arabide *ruk̄ye* dirler 26/9-10-11; 113/8-9; 150/8-9; 234/11.

efsūs: Elif'le ve elif'siz zūlm ve ḥayf ma'nāsında müsta'meldür. Meşelā, ḥayf vü dirīġ diyecek yerde efsūs dirler 123/3-4; 133/2; 213/13-14.

eḥibbā: *Ḥabībūñ* cem' idür. Dostlar ma'nāsına 228/15.

elā: Ḥarf-i istiftāḥdur 3/18.

elest: Elestde hemze istifhām içündür. Lest fi'l-i māzī nefsi mütekellim vahdedür. Līsden līs. Fi'ldür ef'āl-i nāḳışadan. Ammā māzīsi müsta'meldür. Ancaḡ elast demek degül miyim dimekdür. *Rūz-ı elast*den murād Allāhu ta'ālā ervāḥa "*elestü bi rabbiküm*" didiġi gündür 82/17-18-19-20. bk. "ahd-i elast" mad.

elḥān: Bunda güzel āvāz ma'nāsına. *Laḥnuñ* cem' idür. Ḥüsn-i eşvāt dimekdür 31/8-9.

elṭāf: *Luṭfūñ* cem' idür. Luġatda yumuṣaḡ ma'nāsına. Ammā ıṣṭilāḥda iyilik ma'nāsınadır 137/2-3.

enbān; enbāne: Ṭaġarcıġa dirler 68/31.

enderün: Enderün da *derün* da içeri ma'nasınadır. Bunda kalb murâddur 202/20; 231/15-16; 281/24.

endüh: Ğuşşa dimekdür 111/14; 159/28.

enhâr: *Nehrün* cem'idür. Irmağ dimekdür 196/6-7.

erbâb: *Rabbün* cem'idür. Her nesnenün şâhibine rab dirler ve *Zât-Bârîye* de ismdür. Ğayra itlâkı câ'iz degül meger izâfetle 142/27-28.

erd-i behişt: Bunda murâd Erd-i behiştten *Sultân Celâleddîn Melikşâh bin Alparslan Selcuķî* târihinde olan Erd-i behiştür ki faşl-ı rebî'ün ikinci ayıdır. Ya'nî çemen bu aydan haber virür. Zîrâ nebâtâtuñ kemâl-i neşv ü nemâsı bu aydadur. 'Âlemün ğâyetle hüsñ ü behceti ve revnaķı zamânıdır 170/12-13-14-15-16.

erzânî: Lâyıķ ma'nasınadır 116/29.

esb-i bād: *Hâzret-i Süleymân Peyğamber* tahtını yel götürürdi istediği yere 121/26.

eşhâb: *Şâhibün* cem'idür. Yârân dimekdür 56/18-19.

eşher-i haram: Eşher-i haram dördür. Yarısı *ferddür* ve ucı *serddür*. Ya'nî *mesrûddur* ki biri biri ardınca gelür. Ferd *receb* ayıdır ve mesrûd *zî'l-ka'de* ve *zî'l-ħicce* ve *muħarrem*. Pes eşher-i haramdan oldığıçun emñ ü emân ayıdır 290/28-29-30.

eşķ: Göz yaşı 19/11.

eyvân: Eyvân ve *ivân* hemzenün kesriyle 'Arabîde büyük şuffa dirler. Ammâ 'Acem fethile oğur ve büyük çârdâğda ve şâh-nişinlerde isti'mâl iderler 16-17/31-1; 153/6-7.

ezel: Evveli olmıyana ve ebed-i âħırı olmıyana dirler. İkiside *Zât-ı Bârmün* şıfatlarıdır. Ğayrıda isti'mâli tecevvüzendür 74/17-18-19.

F

faqr: Fā'nuñ fethi ve zammaiyle luğatdur. Faq̄ir şol kimesneye dirler ki kuvvet-i yevmiyeye mālîk ola. *Miskîn*, hiç nesneye mālîk olmiyana dirler 71/30-31.

fālık: Luğatda yaradıcı. Ammā bunda *hālîk* ma' nāsınadur 288/8-9; 291/23.

Fāris: Fārisden murād *Şirāz*dur 162/14.

felek: Felek dāimā dostı dostdan ve yarı yārdan ayırmağla muqayyeddur 49/26.

fermān: Buyruğdur emir ma' nāsına 12/8.

fesāne: bk. "efsāne" mad.

fettān: Mübālağa ile fitneci dimekdür 110/19.

feyz: Luğatda ırmağ taşup iki kenārını qablamağa dirler. Ammā ışıllāğda bir kimseye iyilik gelmege dirler 115/2-3; 178/19.

fezā: Şahrāya dirler 283/25.

fiğān: *Efgāndan* muhaffefdür. Feryād gibi meded meded diyü çağırmağa dirler 36/1-3-4.

firdevs: *Bostān* ve *cennet*de bir bağçenüñ adıdur. Bunda murād cennetdür 97/28; 168/18.

firāz: Başı yüce, 'ālî-cenāb ve bülend mertebe olan ekābirden kināyetdür 178/25.

firīb: İsmdür aldatmaq ma' nāsına, aldamağ degül 45/4.

firūze: *Pirūzen*den mu' arrebdür. Cevher cinsinden lāciverd renkli bir taşuñ ismidür 83/18-19. bk. "pīrūze" mad.

füls: Fā'nuñ fethi ve lām'uñ sükūniyle *mangıra* dirler. Cem' -i kıletî *efles* ve cem' -i keşreti *fülüs* gelür 202/27-28.

G

ğabğab: Aşl-ı luğatda ğabğab ve *ğıbab* ħurūsuñ ve şıǵıruñ boynı altına şarkandır. Ammā bunda insānuñ eñek altında yumrıca küreye dirler ki Türk aña *şakak* dir ki ol güzellerüñ muħassenātındandır 80/4-5-6. Türkçe *sakfa* dirler 306/13.

ğabūq: bk. “şabūh” mad.

ğāliye: Bir hoş koqulı terkībīdür misk ve ‘anberiyātdan. Ve ğāliye didikleri anuñçundur ki bahālıdur. Zirā *ğālī* bahāluya dirler. Evvel bu mürekkebe ğāliye diyen *Süleymān bin ‘Abdulmelik*dür. Müşk ve ‘anber ve ğāliye azaldığı vaķit ziyāde koqı verir 73/12-13-17-18.

ğammāz: Ğammāzdan murād şabādur ki kağı koqulı nesneye uğrasa anuñ koqusını ‘āleme neş eyler. Pes bu i‘tibārla aña ğammāz dirler 241/16-17.

ğam-ğor; ğam-ğār: Ğam yiyici ma‘nāsına, vaşf-ı terkībīdür. *ğoriden* ve *ğārīdenden* müştakdur 48/10-11; 155/27.

ğam-ı ‘aşq: Ğam-ı ‘aşqdan murād aħvāl-i ‘aşqdur. Her ‘āşık ğam-ı cānāneyi bir dürli beyān ider. Zirā cānān her birisiyle bir nev‘i mu‘āmele ider ki ğayrıyla ol nev‘i eylemez. Ya‘nī uşşāk bī-ğod oldığı gibi tecelliyāt-ı cānān da bī-ğoddur. Pes her ‘āşık meşrebi ve isti‘dādı ħasebince tecellī ider ve bundan lāzım gelür ki kışaş-ı ğam-ı cānān nā-mükerrer ola 103/20-23-24-25-26.

ğamze: ‘Arabīde hā’sız gözile işarete dirler. Ammā ‘Acem hā’yla nāz ve şīvede isti‘māl iderler 59/5-6. Gözile işarete dirler. Ammā bunda nifākdan ‘ibāretdür 126/16. Gözden ve kaşdan şadır olan ħarekete dirler. Ammā bunun gibi yerde ‘işve ve nāz ma‘nāsınadır 226/9-10. Gözden ve kaşdan şadır olan ħarekete ve şīveye dirler 230/10.

ğarīb: Kendü memleketinde olmayan kimesne 53/28-29. Ğarīb bunda ‘acayib ma‘nāsına 182/14-15.

ġazāl: Ahu-beredür *rīṣā* ma' nāsına. Ya' nī geyik buzaġısı. Şu' arā maḥbūbları ve maḥbūbeleri aña teşbīh iderler 38/25-26-27.

ġazel: Beş beytden eksik olmaz ammā yuġarısı kimisi toġuz ve kimisi on bir ve kimisi on üçden yuġarısı olmaz didi 14-15-16.

ġazel-ḥān : Vaşf-ı terkībīdür. Ġazel oġuyıcı dimekdür 122/27-28.

gedā: Yoġsula ve dilenciye dirler 29/11. Gedā bunda faġır ve müflis ma' nāsınadır, dilenci ma' nāsına degüldür 112/12; 144/18-19; 170/4.

gedāhā: Gedāhādan murād 'uṣṣāġdur 51/13.

gedāyān-ı ḥod: Bir bölük bī-dest veyā tā' ifedür virirlerse yirler virmezlerse şabr ider. *Ḥān-ı sofradur* gāh olur ki zıkr-i maḥal ve irāde-i ḥāl idüp ta' am murād iderler 36/17-18-19.

gelū: Kāf' uñ fethi ve zammı luġatdur. Boġaza dirler 126/22-23.

genc: Kāf-ı 'Acemīnūñ fethiyle ḥazīnedür ve zammile bucaġ ma' nāsınadır 71/5-6. *Genc ü mār* buyurduġuñ aşı budur ki bir māl ki defīne iderler. Kırġ yıldan soñra ol defīneyi bir ejder taşarruf ider dirler 152/18-19-20.

gencīne: Ḥazīne. *Gencūr*, ḥazīne-dār ma' nāsınadır 72/2.

gendüm-gün: Buġday eñlidür. *Ḥazret-i Ademūñ* cennetden ḥurūcuna sebep olan buġday danesinūñ sırrı ruḥ-ı gendüm-günında olan ḥāllüdür. Her kim ki ol ḥāli görüp ta'ma' iderse ḥuzūr ve şafā ve rāḥata veda' ider 75/14-16-17-18.

gerden: Boyun 70/7-8.

gerdün: *Felek* ve *kañlı* ki iki tekerleġi olur. Anaṭolı vilāyetinde 'araba yerine isti' māl eyledikleri hep oldur. Bunda felek murāddur (S.: 16/29-30-31; 202/7-8.

gevher: bk. "cevher" mad. Gevherden bunda murād enbiyā ve evliyā ḳulūbunda mestūr ve mektūm olan sırrullahdur ki ḳalbū'l-mü' min beytullah anuñ ma' nāsıdur 314/3-4.

gevher-i manzūme: Gevher-i manzūmeden murād şı' irdür 186/26.

ğırre: Mağrūr ma' nāsına ismdür 312/20-21.

girān; girāne: Feth-i kāf-ı 'Arabiyle kenar ma' nāsına ki Türkçe aña *kıran* dirler 106/29.

girān-cān: Vaşf-ı terkībīdür. Ağır cānlı dimekdür 276/27.

girev: Kāf-ı 'Acemīnūñ kesriyle rehindür *ḡūtī* ma' nāsına 172/26-27.

giriḡ: Luğatda dügmeye ve düğüme dirler. Alın ve kaç buruşdurmaḡda isti' māl olunur 96/2-3.

giriḡ-güşāy: Vaşf-ı terkībīdür düğüüm açıcı ma' nāsına. Ser-zülfe giriḡ-güşālīk isnādı mecāzendür. Zīrā örülmüş zülf ucından açılır ve örülmüşün ucu düğümlenür 130/2-3-4.

giryān: Şıfat-ı müşebbehedür. Ağlağan dimekdür 111/23; 285/7-8.

giryē: İsmdür ağlama ma' nāsına 199/8; 201/4; 336/15.

gīsū: Kāf-ı 'Acemīnūñ kesriyle depeden inen saç bölüğüne dirler 34/20; 79/20-21; 305/10. Mu'teber ism-i mef'ūldur 91/22. 'Āşīqlarūñ dilinūñ maḡāmı *zūlf* ve *ḡurre* ve gīsūdudur 201/24-25; 232/22.

Gītī-nümā: bk. "cihān-nümā" mad.

giyāh: Taze yaş ota dirler 66/21.

ğonca: Ğoncadan murād *dehāndur* ki şu'arā-yı 'Acem Ğoncaya teşbīh iderler. Ammā şu'arā-yı Rüm Ğoncaya *lebi* teşbīh iderler 84/2-3-4.

ğūh: Ḥānīḡdur. Ya' nī şāhid 119/15-16.

ğūl: Yaban ādemīsine dirler. Egerçi ḡalk arasında dīv ve yaban ādemisi olmaḡ meşhūrdur. Ammā ḡadīş-i şerīfde nefy idüp lā-ğūl dimişdür 244/22-23.

ğulām: Bunda ḡuldur 93/22.

ğurūr: Luğatde ḡafletdür. Aldanmaḡ bundan nāşī oldıḡıçun aldanmaḡa ḡurūr dirler 39/30-31.

ğüy: Ḥop 16/11; 77/17; 198/8. bk. "çevgān" mad.

ğübār: Toz 322/22.

güftâr: Güftârdan murâd oldur ki her söyledigini hiç kendiden gayrı kimse söylemege kâdir olmaya. Güftâr aşlında vaşf-ı terkîbîdür *Ârende-i güft* idi. Güft kavlı ma' nâsına ismdür. Pes güftâr söz götürici ma' nâsına ism kılınmışdur. *Reftâr* ve *dîdâr* ve *dâdâr* gibi. Gerek söylenmiş olsun gerekse olmasun. Sûhan gibi 115/27-28-29-30-31.

güfte-i Suhan: *Suhan*, muţlağa sözdür. Söylenmiş ve söylenmemişe 'âmdur. Ammâ *suhan güfte* söylenmiş söze dirler. *Suhan nâ-güfte* söylenmemiş söze dirler 122/16-17-18.

gül-endâm: Vaşf-ı terkîbîdür. Gül bedenli ya'nî gül gövdeli dimekdür 408/26-27.

gül-geşt: *Rüknâbad* kenârında *muşallâ-yı Şîrâza* muttaşıl bir maqbûl seyrângâhdur ve bir 'azîm ve maqbûl mesire de gül-geşt dirler her ne yerde olursa. Zirâ geşt seyre dirler ve gül bunun gibi terkîbde 'azîm ma' nâsınadır 35/25-26-27.

gül-i ğod-rû: Vaşf-ı terkîbîdür. Kendi kendine bitici gül ya'nî kimse terbiyesiyle vücûd bulmuş degül. Egerçi ki gül-i ğod-rû yaban güline de dirler. Ammâ cânândan kinâyet oldığıçun yaban güline ıtlâk münâsib degül 218/13-14-15.

gül-sitân-ı irem: Buna murâd ol *bâğ-ı irem*dür ki *Şîrâzda Şücâuñ* bâğçesidür ki meşhûr seyrân-ğâhıdur 212/26-27.

gül-i sûrî: Gülâb çıkardıkları güldür ki aña *Edirne* güli dirler 319/21.

gülnâr: *Enâr* çiçegidür. 'Arapça *cülnâr* dirler lâm'uñ teşdidiyle 115/14.

gülşen: Güllük ma' nâsınadır 18/20.

gülzâr: bk. "gülşen" mad.

gürbe: *Gürbe-i ħîle-bâz* bir gün gerdununa tesbîhler taqûp zühd ve taqvâya başlar ki köpegin birisi bunuñ bu ħâlini görüp miskîn-i ferîbinden bî-rayb olup yanına varur. Görür ki muhkem zühd ve taqvâya meşğûl olup

hîç buña iltifât eylemez. Pes mekrinden ğafil olup varup sâ'ir yoldaşlarına haber idüp gelüp görürler. Fi'l-vâkı'didigi gibi gürbe 'âbid olmuş. Pes Hüdâya şükr ve hamd iderler ve *Gürbe-i hîle-bâz* ile istinâs iderler. Gürbe şol kadar şabr ider ki bu mazlûmlar yanında yatup yuvalanmağa başlar. Pes birisin bir eliyle ve birisin bir eliyle ve birisin ağızıyla çapar. Bâkisi kaçup yoldaşlarına haber virirler ki ey zâhid evvel birimizi şikâr iderdi şimdi üçümüz bir ağızdan çapdı 312-313/27-28-29-30-31-1-2-3-4.

güvâh: Tânikdur. Ya' nî şâhid 119/15-16.

güzer-gâh: Geçid yeri 130/31.

güzîn: Kâf-1 'Acemînüñ zammı ve zây-1 mu'cemenüñ kesriyle muhtâr ma' nâsına 141/18-19.

H

ḥāb: Ḥāb uyḡu ve dūşdür 110/18-19. Bunda dūş ma' nāsınadır 61/12; 165/7. Bunda uyḡu ma' nāsına 89/27; 92/14-15.

ḥābāb: Ḥā'nuñ fetḡiyle šu ḡabarcıḡına dirler ve ḡā'nuñ zammıyla ḡara yılana 396/7-8.

ḡāb-geh: Uyḡuya ve dūşe dirler ki *gāhdan* muḡaffedür 33/17.

ḡāce: Bunda efendi dimekdür ki cānāndan 'ibāret ola 22/25-26. Ḥāceden cā'īzdür ki āşaf murād ola ki 'Acem ḡāceyi vezīrde isti'māl ider 121/28.

ḡācib: Bunda ḡapucı ma' nāsına 258/12.

ḡāclet: Utanmaḡ ma' nāsına 215/13. Bir kimse ziyāde utanmaḡdan ḡayret ve dehşet olmaḡa dirler 269-170/31-1.

ḡāk: Ṭoprāk 12/13.

ḡāk-sār: šol kimselere dirler ki *Mışruñ* meczūbları gibi mezbeleliḡde yatur ḡalḡar ṭoprāḡlılar dimekdür. Divānelerden kināyetdür 361/14-15.

ḡālel: Bir işde fesād bulunmaḡdur 130/26.

ḡālḡa: Lām'uñ sūkūnuyla insān dā'īresinde ve fetḡasıyla ḡayrısında müsta' meldür 127/1-2.

ḡalvet-nişīn: Vaşf-ı terkībīdür. *Nişīnīdenden* ḡalvet oturucı dimekdür 279/2-3.

ḡām: Būklūme dirler 97/22; 175/25.

ḡāme: Ḳalem 240/10.

ḡamrā': *Aḡmerūñ* mü'ennesidür. Ḳırmızı dimekdür. Güle šıfatdur. Egerḡi mü'enneş degüldür ne ma' neví ne lafzī ne ḡaḡıḡī 120/11-12.

ḡandān-ı leb: Ṭudaḡı ḡülgen ya' nī tebessüm 122/26-27.

ḡānde: İsmdür ḡülme ma' nāsına 199/8-9; 323/14-15.

hande-i cām: Hānde-i cāmdan murād bāde ile pür olduğda berrāk olmasıdır ve şevk virmesidir. Zīrā kađeḥ ki meclisde yürümege başlıya bāde nūşlara zevk ve şevk ve sürür gelmege başlar 124/29-30-31.

hande-i zīr-leb: Gülümsemek ya' nī tebessüm eylemek 82/4-5.

hāne-perverdī: *Perverden* beslemektür. Hāne-perverdī, dal'la ve dal'sız şol kimseye dirler ki içerde büyüye ve taşra çıkup bīgānelerle iḥtilāṭ eylememiş ola. Pādişāh-zādeler ve beg-zādeler ve sāir erbāb-ı devlet evlādı gibi. Türkīde anası karnında yatur didikleri gibi. *Sāye-perver* de böyledür 54/7-8-9-10-11. Hāne-perverd, oldur ki bir evüñ cemā'atini besleye diyen ve bir nāzenin ğarībüñ bu kadar ğamına ne tākāt getürür diyen ḥatā eylediler 54/17-18.

hān-kāh: Şūfīler tekyesi. *Hān-gāhdan* mu'arredür 118/15-16; 153/2.

ḥān-ı yağma: Bayramlarda ve düğünlerde yağma için dizilen çanaqlardur 36/19-20.

ḥār: Diken 54/28.

ḥārā: Kara taş. *Hāre* de dirler 29/19.

ḥārāb: Geçkin, serhoş ya' nī mest ma' nāsına 45/23; 62/9-10. *Ḥarābī*, yā harf-i maşdardur. Serhoşluk dimektür 65/3-4.

ḥārābāt: *Meyḥānedür* 42/6; 65/7; 365/22-23. Ammā bunda 'ālem-i *fānī* murāddur 174/6.

ḥarābī: *Ḥarābīden* murād mestlikdür 178/1.

ḥāre: Bunda kara taşdur 206/19-20; 336/19. bk. "ḥārā" mad.

ḥarem: *Ḥazret-i Mekkenin* eṭrāfinda mu'ayyen yerler vardır ki aña ḥarem dirler ki anda av olmaç cā'iz degüldür. Pes bir kimse bir şayd-ı şikār eylese ğarāmetin çeker 197/7-8-9. Ḥaremden bunda murād 'ālem-i *ġaybdur* 386/31.

ḥar-gāh: Yörükler kullandığı dürüm evidür ki üstünü gice ile örterler. Bu evi felege teşbīh eylemişler 405/15-16.

ḥarīf: İki ma'nāya gelür. Birisi hem-piše ya'nī hem-šan'at ve biri de bāde muşāhibi. Ammā bunda maḥbūb murāddur 160/17-18-19-20-21-22.

Hārūt ve Mārūt: İki melekdür. *Diyār-ı Bābilde* bir çāhda ayaklarından aşıluḡ ta kıyāmete dek mu'azzeblerdür 51/18-19.

ḥāste: Bunda maṭlūb ma'nāsınadır 157/25-26.

ḥaşmet: Ḥā'nuñ kesriyle luğatda utanmaḡ ve ġazab ma'nāsına. İştılāḡda ve isti'māle 'azamet ma'nāsınadır 273/27-28.

ḥaṭā: Şevāb muḡābili. Ya'nī egri bunda cürm murāddur 157/8.

Ḥātem-i Cem: Bunda *Ḥātemden* murād *Mühr-i Süleymāndur* ve *Cemden* murād kendileridür. *Mühr-i Süleymān* dimekdür 66/7-8. 'Alā küll-i ḡāl Ḥācenūñ sözünden fehm olunur ki *Cem, Ḥāzret-i Süleymān* ola 66/10.

ḥātır: Aşlında göñle gelendur. Şoñra göñle ıtlāḡ eylediler zıkr-i ḡāl irāde-i maḡāl tarīḡıyla 11/18-19.

ḥātif: Bunun gibi yerlerde ġaybdan gelen āvāze dirler ki şāhibi görünmeye 222-223/31-1.

ḥaṭṭ-ı jengār: Taze şaḡallı. Şu'arā ġāḡ ḥaṭṭ ya'nī yazıya ve ġāḡ taze sebzeğe teşbiye iderler ki renkde sebzeğe karıbdür 163/26-27.

ḥaṭṭ-ı sāġar: Ḥaṭṭ-ı sāġardan murād sırça ḡādeḡūñ eṭrāfına altun şuyıyla beyt yazarlar oldur 179/17-18.

ḥaṭṭ-ı sāḡī: Ḥaṭṭ-ı sāḡīden murād *ḥaṭṭ-ı 'izār-ı sāḡīdür* veyā *ḥaṭṭ-ı vech-i sāḡīdür*. *Sure-i Fātiḡa* ki Kelām-ı Şerīfūñ mücmelidür. Ehl-i te'vīl vech-i insāndan istiḡrāc ider. *Sure-i Fātiḡanuñ* fehvası ḡod iki 'ālemūñ sırrıdır. Zirā mufaşşalı ki *Kur'ān-ı Şerīf* iki 'ālemūñ esrārını cāmi'dür. Pes ḥaṭṭ-ı sāḡīden maḡşūd ḥaṭṭ-ı vech-i sāḡīdür. Pes ḥaṭṭ-ı vech-i sāḡīden *Kelām-ı Şerīfūñ* mazmūnunu okuyan iki 'ālemūñ esrārına muṭṭali' olur 179/5-6-7-8-9-10.

ḡavl: Ḳorḡı 209/17.

havşala: Kurşakdur 329/6.

hayf: Zulm ma' nâsınadır 50/3.

hayme; Çadır. Taqdîr-i kelâm hayme vücûdumuzdur 119/30-31.

hây u hû: Hây u hüydân murâd şüfîler devr iderken eylediği hây u hüydur 127/10.

hazâne: bk. "hizâne" mad.

hazîn: Bunda mülâyim ve ince ma' nâsınadır 123/18.

hazret: Bir nesnenüñ yanına ve yakınına dirler 72/7-8.

heftüm-asmân: Yedinci felekdür ki *zuhal* yıldızınıñ felegidür. *Ehl-i şerh* dilinde *tabakât-ı asmân u zemîn* yedişerdür. Ammâ ehl-i hey'ât ve hikmet lisânında *tabakât-ı eflâk* ve 'anâşır toközür 275/15-16-17-18.

heft-seb' : *Haccâc-ı Zâlim* zamânuñda *Kur'an-ı Şerîfi* yedi haşşaya taqsîm eylediler ve ol haşşalara *esbâ'* didiler ve geru otuz kısma taqsîm eylediler ve ol aqsâma *eczâ'* didiler. Ya'nî *tamâm-ı Muşhaf-ı Şerîfi* den kinâyettür 232/13-14-15-16.

hem-ağüş: Hem edât-ı cem'iyettür. Hem-ağüş kucakdaş dimekdür 149/8-9.

hem-kâr: *Hem-pişte*. Ya'nî şan'atdâş dimekdür 138/19-20.

hem-vâre: Luğatda düz ve toğrı ma'nâsına. Ammâ bunun gibi yerlerde hemîşe ma' nâsınadır 100/25-26.

herze: Ancağ bî-fâ'ide zâ'id söze dirler 217/17.

hevâ: Mağabbet ve arzu ma'nâsınadır 49/17; 292/17; 298/25; 303/24; 393/10-11; 400/25-26. Arzû ve mâbeyni's-semâ' ve'l-'arz cev v ma' nâsına 253/3-4.

hevâ-dâr: Vaşf-ı terkîbîdür. *Dârîdenden* tutmak ma' nâsına. Ya'nî mâlik olmağ. *Mâl-dâr* gibi. Şahib-i mâl ma' nâsına. İmdi hevâ-dâr demek mağabbet-dâr dimekdür. Ya'nî şahib-i mağabbet. Pes filân filânuñ hevâ-dârıdur dirler. Ya'nî mağabbetin tutar muhibbî ve dostıdur dimekdür 146/11-12-13-14-15; 214/31.

heyhāt: ‘Arabīde ismdür. Esmā-i ef’ālden bu’d ya’nī irāğ oldu ma’nāsına. Ammā ‘Acem ekşer teħassür ve teħazzün maķāmında isti’ māl iderler 199/21-22-23; 247/26-27-28.

hezār: Hezār hem a’dāddan biñ ya’nī *elf* ma’nāsına ve hem *būlbūl* nev’inüñ bir şınıfına dirler 359/20-21-22.

hırāmān: Şıfat-ı müşebbedür şalınğan ma’nāsına. Ammā bunun gibi yerde şalınarak ma’nāsına 255/9-10.

hırķa: Aşlında pāredür. Meşelā bez pāresi ve çuķa pāresi gibi. Şoñra fuķarānuñ ‘abādan ferācelerine isti’ māl eylediler gerekse yamalı olsun gerekse olmasun. Ammā bunda öñü bütün *cūbbe* ma’nāsınadır 183/16-17-18; 195/4.

hırz: Ta’vizdur ki oğlancıklarūñ kollarına ve boyunlarına bağlarlar ya’nī halk *hamā’il* didigidür 87-88/31-1.

Hırz-ı Yemānī: Bir meşhūr uzun du’ādur ki ‘Arabī ve Fārisī şerhleri var. Ğāyetle mübārek du’ādur. Hıuşuşan tedmīr-i a’dā için añna meşğūl olınsa ziyāde mü’essirdür 263/18-19-20.

hicāb: Luğatda perde; iştilāhda utanmak ma’nāsınadır 62/25-26.

Hicāz: Bir nice bildik ismdür ve *māyāh* ve *būselik* ki bu iki nağme *uşūl-i erba’a rāst* ve *‘irāķ* ve *zīr-efgend* ve *ışfahān*. Rastūñ iki fer’i var *zengule* ve *‘uşşāk*. *‘Irāķ*ūñ da iki fer’i var *māyāh* ve *būselik* ve *zīr-efgendiñ* bir rekdür. *Hōy* ve *ısfahānāmuñ hūseynī* ve *nevā-māyāh* ve *būselik* āvāzesi *hicāz*dur 310-311/29-30-31-1-2.

hıcr: Hā’nuñ fetħi ve cim’ūñ sūkūniyle maşdardur, ayrılık ma’nāsına 60/21-22; 200/2; 284/10.

hıķmet: Dehrden murād ya’nī eflāk ve ‘anāşırdan baħş anuñ vazīfesidür 37/15.

hindu: *Hind* memleketinde tevellüd eyleyen ādemlerde müsta’meldür. Ammā *Hindde* tevattun idüp *Hindī*-i aşl olmayana ve sā’ir

eşyaya meşelâ temüre ve kılica ve ğayrıya *Hindî* dirler *Hindü* dimezler 35/7-8-9.

hiyel: Hâ'nuñ kesriyle ve yâ'nuñ fethiyle 'Arabîdür. Cem'î *hiledür* 68/30-31.

hizâne: Hâ-yı mü'ceme-i maksûre ile hazîne ma'nâsınadır. Cem'î *hazâin* gelür 67/22.

hod-fürüş: Vaşf-1 terkîbîdür. *Fürüşîdenden* şatmak ma'nâsına. Hod-fürüş kendin şatıcı dimekdür 103/1-2.

hod-rû: Vaşf-1 terkîbîdür. *Rüyîdenden* kendi bitici dimekdür. Ya'ni kimse terbiyesine muķârin olmuş degüldür 280/1-2.

hoķka-bâz: Vaşf-1 terkîbîdür. *Bâzîdenden* hoķka oynadıcı dimekdür. Hoķka-bâz felege şıfatdur 309/22-23-24.

hor: Hâķîr ve zelîl ma'nâsınadır 299/25-26.

hoş: Bunda eyü ma'nâsınadır 155/6.

hoş-bâş: Vaşf-1 terkîbîdür. *Bâşîdenden* eyü hâlle geçinüp ğam ve ğuşşa çekmeyene dirler 147/23-24.

hoş-bû: Vaşf-1 terkîbîdür. *Büyîdenden* güzel koķulu dimekdür 280/16.

hoş-dil: Göñlüne ğam ve ğuşşa götürmeyen kimseye dirler 147/20.

huld-1 berîn: *Huld* cennetdür. *Berîn*; ber Fârisîde 'alâ ma'nâsınadır ve yâ nisbet, nün te'kid. Yücerak cennet dimekdür *Firdevs-i a'lâ* ma'nâsına 105/17-18.

hum: Kûp 126/18; 235/17.

hün: Kandır 5/27.

hün-efşân: Vaşf-1 terkîbîdür. *Efşânîdenden* kan şaçıcı 161/18-19.

hün-teşne: Kana şuşamış. Ziyâde kızılıķdan 'ibâretdür 113/22-23.

hün-rîz: Vaşf-1 terkîbîdür. *Rîzîdenden* kan dökici dimekdür 161/3-4; 230/14.

hür: Güneş dimekdür 303/6-7.

huş-yār: Mürekkebdür huşla yārdan. Huş kıba Türkide uşdur. Ya' nı 'aķıl ve yār, yoldaş. Pes ma' nā-yı terkibi 'aķlıyar dimekdür uşlı ma' nāsına. Ammā ekşer ayaķda isti' māl iderler 120/28-29-30; 163/8-9.

ħoy: Vāv-ı resmīyle derdür 'araķ ma' nāsına 122/25-26.

ħüceste: Ķutlı dimekdür mübārek ma' nāsına 261/6; 360/24-25.

hüdhüd: *Alaca ibik* didikleri ķuşdur ki *Ĥazret-i Süleymān* 'aleyhi's-selāmuñ peyklerindendir 220/29-30.

hümāy: Bir mübārek ķuşdur ki her kimseye ki gölgesi düşe pādişāh olur yā bir ulu devletlü olur. *Hindistānda* ve *Ĥitā* ve *Ĥotende* ve *Deşt-i Kıbcaķda* bulunur. Ammā dirisi ele gizmez. Belki ol şaħralarda lāşesini bulurlar. Şeker-renk olur, şāfī beyāz olmaz. Meşelā *şagşagan* şeker-renk olsa hümāy gibi olurdu. Ammā ayakları olmaz 141-142/30-31-1-2-3.

ħürrem: Şād ma' nāsınadır 194/9.

ħüsñ: Güzellik 187/5.

ħüsñ-i ŧarab: Güzeli şenlikdür 58/30.

ħüsrev; ĥüsrevāñ: Ĥüsrevāñ, ĥüsrevüñ cem' idür ve ĥüsrev ma' rib-i *kisrā*dur. Cem' i *ekāsire* gelür. Ĥāşılı 'Acem pādişāhlarına *kisrā* dirler. Egerçi *kisrā Ĥürmüz bin Nūşīñ-revāñ*'uñ oğlıdur. Ammā tağlīb ŧarīķiyle sār 'Acem pādişāhlarına da ıtlāķ iderler. Nitekim *Rūm* pādişāhlarına *ķayşer* ve *Ķin*, *MaĶin* pādişāhlarına *fağfūr* ve *Hind* pādişāhlarına *rāy* dirler 107/6-7-8-9-10. Bunda ĥüsrevden murād muṭlakā pādişāhdur. Ya' nı ŧatlı ve güzel pādişāh ki kināyetdür cāñāndan 118/7-8.

I

‘ıkd: ‘Ayn’uñ kesriyle ve kaf’uñ sükünüyle ‘avretler boynuna taqdıkları boğma dirler 38/18-19.

‘Irāk: ‘Irākdan murād bunda ‘*Irāk-ı ‘Acem*dür ki *Işfahāndur* 162/13. Bunda ‘ilm-i nağmeden uşul-ı erba‘ānuñ ikinci aşlıdır 310/22-23.

‘Irākī: Şu‘arā-yı şūfiyyeden bir fāzılıñ maḥlaşıdır ve ismi *İbrāhim* ve laqabı *Faḥruddīn*dür. Rabbān-ı ḥadāşetinde ve ḥadāşet-sinnde kendi şehrinde ki *Hemedāndur* ‘ulūm-ı zāhireyi tamām-ı tekmiñ eylemiş. Müste‘idd dānişmend imiş ve *Bint-i ḥātūn Medresesinde* mu‘ayyed kāmil imiş ve ḡayetle ḥoş-āvāz ve ḥoş-ḥān imiş. *Kur‘ān-ı Şerīf* ve na‘t-ı Resūl okuduḡda meclisinde çok kimse ḡuş olurmış. Ammā dilinde tāze civānlara ziyāde meyl ve şūr ve şaḡab varımış ki bir nefes maḥbūb yüzine bakmasa bī-ḡarār ve bī-arām olurmış. Ziyāde ‘āşık-meşreb ve ‘aşḡ-pīşe kimesne imiş. Eş‘ār ve ebyātında şūriş-i ‘āşḡ ve sūziş-i maḥabbet hüveydā ve zāhirdür. Ḳazāu’llahla bir gün şehrine bir kaç ḡalender gelür ki yanlarında bir güzel küçük varımış. ‘Irākī bunlarla küçük baḡānesiyle iḡtilāt ider. Bir kaç gün *Hemedānda* olduḡdan soñra arzū-yı *Hindistān* iderler. ‘Irākī bunlarla yār olup *Hinde* bile gider. *Şehr-i Mūltāna* dek bunlara yoldaş olur. Ol zamānda *Mūltānda Şeyḡ Bahāeddīn* zikriyyā nām bir ‘azīz varımış. ‘Irākī aña mūrīd olur. Şeyḡ bunu ḡalvete ḡor ve bir kaç gün bunuñ terbiyesiyle muḡayyed olur. Azacıḡ zamānda murādına vāşıl olup bu ḡazeli nazm idüp şavt-ı a‘lāyla bunu nağmeye getürür.

Beyt: نخستین باده کند ز جام کردند

چشم مست ساقی وام کردند

Ḥasūdlar bunu şeyḡe ḡamz iderler ki ḡalvete ḡoduḡın ‘Acem bu ḡazeli ırlar diyü. Şeyḡ añlar ki İbrāhim-i ‘Irākī zirve-i kemāle ‘urūc eylemiş. Bunu ḡalvetden çıkarup kerīmesini bunuñ ‘aḡd-i nikāḡına getürür.

Hāşılı bunuñ menāķıbı tafşile muhtāc yerlerdür 334/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30.

‘ıtr: oķuya dirler. ‘Aḫḫār, bunun mūbālaĝa ile ism-i fā‘ilidür 100/4-5.

İ

ibrām: Luġatda bir nesneyi muhkem eylemekdür. Ammā bunda murād teklîfdür 90/30-31.

‘ilâc: Bunda devā ve dermān ma‘nāsına 286/6.

‘ilm-i hey’ât: Harekât-ı eflāk ve seyr-i nücūmdan bahş eyler bir ‘ilmdür. Bunda ‘ilm-i hey’âtdan murād ‘aşk kendidür 275/13-14. bk. “heftüm-asmān” mad.

‘inebî: Yā-i nisbîle, hem şarābdan kināyetdür hem göz perdelerinden bir perdenüñ ismidür. Ma‘lūm ola ki Allāhu Te‘ālā gözi yedi perde ile üç ruṭūbetden ḥalk eylemişdür. Evvelkisi *perde-i şulbiyye* andan soñra *meşîmiyye* andan *şebekiyye* andan soñra *ruṭūbet-i züccāciyye* andan *celîdiyye* andan soñra *perde-i ‘ankebūtiyye* andan soñra *ruṭūbet-i beyziyye* andan soñra *perde-i ‘inebiyye* 153/25-26-27-28-29.

intizār: Nażar ma‘nāsınadır. Ammā ḥalk katlanmak ma‘nāsında isti‘māl iderler. İntizārı mecācen katlandığı yola dirler 89/13-14-15.

irem: Cennet bağcelerinüñ birisinüñ ismidür. Taḥkîkî ziyāde beyāna muḥtācdur burası maḥalli degül 156/7-8; 212/28.

‘İsā-dem: ‘İsā nefesli ya‘nî ihyā-yı mevtā ider ma‘nāsına 307/26-27.

‘işmet: Hıfz ma‘nāsınadır 70/27.

İskender: *Āyīne-i Sikender* ve *Cām-ı ġitî-nümā* kışşaları meşhūr ve mufaşşıldur. Bunda zikrleri münāsip degül. Hāşıl-ı kelām *Dārā* İskenderüñ babasıdır. *Dārā* vefāt idince *Dārāb* nām oġlı taḥtına ġeṭti ve İskender anuñla taḥt nizā’ına başladı. Ya‘nî babamuñ memleketinüñ nişfini vir didi. *Dārāb* ise itā‘at eylemedi. Pes İskender her bāri ki üstüne ‘asker çeküp ceng idindiye *Cām-ı cihān-nümā Dārāb* elinde idi. İskenderüñ her ḥālını anda müşāhede idüp her mekr ve ḥilesini def‘ iderdi ve İskender ise anuñ bir ḥālını muḥtālî degül idi ki aña ġöre tedbîr ve taşarruf ideydi. Pes

yanında olan hükemāya didi ki bir çāre idüñ ki biz de anuñ memālikine ve aḥvāline muṭṭali‘ olalım. Pes İskenderiyede bir mīl üzerinde bir āyīne vaż‘ eylediler ki eḳālīm-i seb‘ayı andan seyr iderlerdi 27/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14.

istiḥāre: Bir şey’üñ ḥayriyyetini taleb eylemekdür 205/27-28.

‘işve: ‘İşvede ‘ayn’uñ fetḥi ve kesri cā’iz. *Lāmi‘ī Çelebī* manzūmesinde buyurur: ‘İşve göñül aldamaḳ cilve şalınmaḳ durur. Ammā ‘Acem ekşer nāz ve şivede isti‘māl ider. Lakin bunda *fenn-i vaż‘* murāddur 156/18-19-20; 191/4; 263/25-26.

‘itāb: Azarlamaḡa dirler ‘itab da dirler 46/19.

‘izār: Luḡatda şaḳal biten yere dirler. Ammā şu‘arā ekşeriyā yanaḡda isti‘māl iderler 44/12; 307/25-26.

J

jāle: Bunda *çeh* ma' nāsınadur 56/26.

K

ķabā: Öñi açık ķaftāndur 223/15. Ķabādan murād yağmurluķ olmaķ var. Zīrā ekābir e‘izzeden bir kimseyi meclisine da‘vet eylese bir atla bir yağmurluķ gönderirler ‘ale’l-ħuṣūṣ ki gün yağmurlı ola 223/17-18-19. Ķabā ıṣṫılāħ-ı ‘Acemde yırtmaķ ma‘nāsınadır. Zīrā ķabā öñi açık ķaftāna dirler. *Ferāce* gibi. Pes gömlegüñ veyā öñi bütün cübbenüñ çāk uṣaĝa varınca öñinü yırtsalar *ferāce* Őeklin baĝlar. Ol cihetdendür ki pīrāhen ve cāmeye ķabā dirler. Őoñra muṫlaķ yırtmaķda isti‘māl eylediler 328/5-6-7-8-9.

ķabīle: Bir atadan müteṣa‘ib ve müteferriķ olan evlād. Cem‘i *ķabāil* gelür 156/17-18.

ķadem: Aṣl-ı luĝatda ayaĝuñ ūabanıdır. Ammā ‘Acem ayaķda isti‘māl iderler 48/22-23; 91/11; 171/13; 208/25; 322/2-3. Kāh olur ki ķadem bir eyü iŐde ileri olmaĝa da dirler. Meṣelā *ķadem-i Őıdķ* dirler. Ya‘nī bu iŐde āṣar-ı ĥasenesi var dimekdür 384/20-21-22-23.

ķadd u bālā: ‘Atf-ı tefsīrī ķabilindendür. Boy ve boṣ ma‘nāsına 92/25.

ķafes: Luĝatda Őād ĥarfinde yazılır. *Devāvīn-i ‘Acemde* sīn ile de Őād ile de yazarlar. Ķuṣ ĥabs eyledikleri ķafes. Şeker-i lebe ve dehāna isti‘āre iderler 90/12-13-14.

ķāfile: İsm-i fā‘ildür. Aṣlında ṫāīfe-i ķāfile idi. Keṣret-i isti‘mālle mevṣūf terk oldı. Maṣdarı *ķufūl* gelür. Luĝatda seferden dönmege dirler. Ammā ıṣṫılāħda ve isti‘mālde cemā‘at misāfirine dirler. Gerekse gitmesün gerekse gitsün ve gerekse seferden dönsün. Ammā ‘asker cemā‘ati olmaķ Őartıyla 221/22-23-24-25-26.

ķāfir: Bunda *ķūfr* maṣdarındandır. Kāf’uñ fetĥiyle örtmek ma‘nāsına ki ma‘nā-yı lāzımısı inkārdur 124/2-3-4.

kāfir-dilān: *Kāfir-dilūn* cem' idür. Kāfir yürekli dimekdür. Ma' nā-yı lāzım̄isi merḥametsizdür 284/22-23.

kāğıdīn-cāme: Müteẓallim giydigi kāğıddan ẓaftānadur. Bunuñ aşlı bu dur ki *kıızılbaş-ı evbāşdan* ol ḥazalehüm Allāhu Te' ālā ' Acemde ẓa' ide bu ' āyidi ki bir kimse teẓallüm eylemek istese ẓağıddan bir ẓaftān peydā idüp ġir u ḥākim memleket her kim ise anuñ ẓarşusunda bu ẓaftānı iḥrāk ider. Nitekim *Rūm* memleketinde müteẓallim başında ḥaşır yaẓar 332/2-3-4-5-6.

ẓalb: Siyāh. Bunda iki ma' nāyadur. Birisi oldur ki altunda ve aẓçede isti' māl iderler. Birisi de ẓara göñül ma' nāsına ki aña *dil-i tīre* dirler ki cilāy-ı nazarı mürşidle mūncelī olmaya 106/22-23-24. ẓalb iki ma' nāya gelür ki biri yaramaz altun ve aẓçe ki geçmeye. Biri de yürek ma' nāsına. Dille mürādif oldığı cihetden dille ẓikri tenāsüb ẓarīkiyledür 203/21-22-23-24.

ẓalb-i siyāh: ẓalb-i siyāh oldur ki mümevveh olmıya ya' nī ẓaplı ve yaldızlı olmıya 251/27.

ẓām: Bunda īhām ẓarīkiyle vāqı' olmış ki ma' nā-yı ẓarībi murād ve ma' nā-yı ba' īdi dimāğdur 112/30-31.

kām-rān: Vaşf-ı terkībīdür. Murād sorucu dimekdür 356/7-8.

ẓand: ' Arabīde şekerdür 100/20.

ẓānūn: ' İlm-i tıbbuñ bir kitābıdur. *İbn-i Sināmuñ* ve şifā mantıq ve ḥikmet ve kelāmda bir kitābetdür 247/30-31.

kār-geh: *Kār-gāhdan* muḥaffedür. İş işlenen yire dirler *kār-ḥāne* ma' nāsına 237/5-6.

kār-ḥāne-i devrān: Kār-ḥāne-i devrāndan murād cihāndur 240/16-17.

ẓarīn: Yoldaş, yāver, yardımcı ma' nāsınadur 49/13.

kārīstān: Çok iş işlenen yere dirler. *Kār-ḥāne* gibi 274/13-14.

kār-sāz: Vaşf-ı terkībīdür. *Sāzīdenden* iş düzici ma' nāsına 88/22-23.

kār u bār: İş güç ma' nāsında isti' māl iderler. Hāşılı yāre ittibā' kabīlindendür 164/6-7.

Qārūn: *Hāzret-i Mūsā* akrabāsından bir maldār kimse imiş. Tefsīrlerde kışşası meşūr ve mezkūrdur 29/10-11; 202/29-30.

kār-üftāde: Başına iş düşmüş mücerreb kimsede isti' māl iderler 185/28-29.

kaşr: Köşkdür 93/15.

kāşāne: Qış evine dirler 148/25-26.

kaavl: Kavlden murād terennümātsiz nağmedür ki anı ırlayana kaavāl dirler 368/8.

kaavl ü gazel: Her biri '*ilm-i engāmuñ* bir nev' idür. Nitekim bu fenn 'ārife ma' lümdür 222/19-20.

każā: Hüküm ü şan'at ve kudret ma' nāsına müsta' meldür. Bunda şan'at ve *Qudret-i Yezdānī* murāddur. Hükmallāh ma' nāsına da olsa cā'iz 28/12-13; 82/31.

kebüter: Gügercin 197/3.

Kef-i hażīb: İki meşūr yıldız var. Birine el-keffü'l-hażīb ve birine *el-keffü'l-cidde* dirler. Pes kef-i hażīb bir yıldızdur ki güneşle istivā vaqtinde bir burcda bir derecede cem' olsa ol vaqit her ne du'ā ki olsa Allāh emriyle maqbūl olur. İmdi bunda kef-i hażīb terkīb-i izāfī çarīkıyle vaqı' olmuş ve felege izāfeti beyāniyedür. Kef-i hażībden murād felek kendidür 95/19-20-21-22-23.

Kemāl-i Hocendī: Kemāl-i Hocendī ve *Selmān* ve *Hāfız-ı Şīrāzī* ve *İbn-i İmām* ve *Hācū-yi Kirmānī* ve *İsmet-i Buḥārī* ve *Katībī-i Nişābūrī* mu' aşşırlar imiş ve *Katībī* müñ cem' ine ta' rīzātı vardır. Bu da ma' lüm ola ki bir şā'irde bir mādde-i hicv olsa evvel kendüyi ol mādde ile hicv ider. Tā ki gayrılara mādde-i hicv olmasun diyü. İmdi Kemāl-i Hocendī

Ḥazretlerinüñ başı bir miqdār kel imiş ve *Selmān* da gözlerinden kıll bitermiş ve gāyetle cumruz imiş. İmdi Kemāl kendinüñ mādde-i kelligini izhār eylemekçün bir kıt'a nazm ider 326/4-5-6-7-8-9-10.

kemend: Türkice okruğa dirler. Ammā halk katında okruk kemendden eḥaffidür 289/10-11; 325/15-16.

kemer: Kuşağa dirler ve bile dirler. Ammā bunda pādişāhlara maḥşuş bir nev' i muraşşa kuşağdur ki zamān-ı evvelde selāṭin-i 'Acem anı kuşanurdu. Ammā bu zamānda ol kuşak mehcür ve metrūkdur 366/25-26-27.

kenār, kenāre: Bir ma' nāyadur. Kıruk dimekdür 205/10.

kerāmet: Maşdardur iyilik ma' nāsına. *Şāhib-i kerāmet*, iḥsān ve kerem şāhibidür. *Şāhib-i kerāmet*den murād cānāndur 27/22-23-30.

Kerbelā: *Ḥazret-i İmām Ḥüseyn* şehid olduğı şahrānuñ ismidür ki el'ān merkad-i şerifleri andadur 52/28-29.

kerim: Cömerde dirler 142/30.

ke's: Ḥumar ile tolı *kaḍeḥe* dirler. Ammā kaḍeḥ, ke'sden e' amdur 3/27.

Keştī-i Nūḥ: Keştī-i Nūḥdan murād permeh şeklinde olan kaḍeḥdür ki bazı kimseler anı gümüşden ve ba' zılar bakırdan ve ba' zılar ağaçdan iderler *Rūm* abdalları gibi 209/1-2-3.

keştī nişestegān: *Keştī nişestenüñ* cem' idür. Ya' nī gemisi oturmuş tayfa. Bunda keştī nişestegān yalnız kendi murād ola ve cem' şığasını maḳām-ı müfredde icrā eyleye. Naḥnu, naḳşş gibi ve maḳşūdu gemisi oturmuş dimekten teng dillik ya' nī gönül tarlığı ola. Zirā gemide olmağa ve 'ale'l- ḥuşuşna gemisi oturmağa ziyāde iztirāb ve melālet ve se'āmet zarūrīdür 25/16-24-25-26-27.

kevkeb: Yılduzdur 79/12.

kevkeb-i velādet: bk. "tāli' -i mevlūd" mad.

kışşa: Hikāyet ma' nāsınadur 143/5.

kilk: Kalem. Siyahlıkda *kağaya* teşbîh eylemiştir 81/26; 333/16; 337/15. Kâf-ı ‘Arabînüñ kesriyle ve lām’uñ sükûniyle aşlında *ka* mış oğa dirler ammâ bunda kalem ma‘nâsınadır. ‘Acem böyle oğurlar. Ammâ *Rûm*ler kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle oğurlar 105/7-8-9; 122/15-16.

kîmyâ: Baqırî ve timurî ve ğayrı ma‘deniyâtı ba‘zı hîlelerle altuna döndürmege dirler. Andandur ki bu fenne *Hîle* dirler ve bu ki müdâvemet idenlere *aşhâb-ı hîle* dirler. Hâşılı meşhûr’l- ism *ma‘dümü’l- cismdür* 29/6-7-8-9.

kirâmî: Kâf’uñ kesriyle ve zammiyle luğatdür. Âzîz ve muhterem ma‘nâsına 76; s: 21.

kirişme: Aşlında gözden ve kaşdan şadır olan harekât-ı mevzûna dirler. Ba‘dehu muṭlaḳ nâz ve şîve ma‘nâsında isti‘mâl eylediler 46/17-18-19; 151/24; 165/5; 176/10. *Kirişmehây*, kirişmenüñ cem‘idür 128/7-8-9.

kisrâ: Kisrâ da kâf-ı ‘Arabînüñ kesrî ve fetḥî câ’izdür ve râ’yı ‘Arap meftûḥ ve ‘Acem meksûr iḳur *hüsrev* lafzından mu‘arrebdür. ‘Acem padişâhlarına *hüsrev* dirler. *Rûm* padişâhlarına *kaşer* ve *Çin* padişâhlarına *fağfûr* ve *Hind* padişâhlarına *rây* didikleri gibi. Ammâ bunda kisrâdan murâd *Hürmüz bin Nüşîn-revânuñ* oğlıdur ki ismi *Pervîzdür* 161/24-25-26-27-28.

kişver: İklîm ve memleket ma‘nâsınadır 91/21; 104/6-7.

küble: Bûseye dirler, öpmege dimezler. Pes öpmege dirler diyenler ismle maşdarı fark eylemediler. Öpmege taḳbîl dirler 28/21-22.

kuḍsiyân: Elif ve nûn’la cem‘ olmuş. *Kuḍsmüñ* cem‘idür. Ya‘nî *melâ’ike* ve *ervâḥ-ı muḳarribîn* 353/17-18.

küh: Vâv’uñ şübütıyla ve sükûtiyla tağdur *cebel* ma‘nâsına 159/27.

küh: Ṭâniḳ ya‘nî şahid 70/26-27.

kuhl: Sürmeye dirler 47/17.

kulḳul: Şürāhidēn veyā ḳapaḳdan veyā bir aḡzı tar ḳabdan bir nesne dökülürken ḳıḳan şavta dirler. İhām tariḳıyle zıkr olunur. Keenne-hu ki iki kul lafzından müterekkibdür ki emrdür ḳāle, yeḳūlden 126/20-21-22.

ḳurbān: Luḡatde şol şeydur ki anuñla Allāh'a yaḳın olasın. Ammā bunda Allāh için kesilen ḳoyun ve ḡayrısı murād olur 12/27-28.

kūy-ı muḡān: Meyḡāneler 188/22.

kūhlü'l- cevāhir: Sürme cinsinüñ bir nev' idür 89/20.

külāh: Luḡatda berkdür. Ammā bunda tāc murāddur ki zamān-ı sābıḳda selātın girlermiş. Ammā bu zamānda ol daḡi külliyyen metrūkdur 366/28-29-30.

künbed: Kāf-ı 'Acemīnün zammıyla ḳubbedür. Ta' rīb idüp *cünbed* de dirler 192/15-16; 287/12-13.

künc: Kāf'ün zammı ve nūnuñ sükūniyle bucaḳ ma'nāsınadır 100/27. 'Āmdur içeri bucaḡa ve taşra bucaḡa. Ammā *peyḡüle*, içeri bucaḡa ıtlāḳ olunur 133/13-14.

künc ü mār: Künc ü mār buyurduḡuñ aşlı budur ki bir mālı ki defīne iderler. Ḳırḳ yıldan şoñra ol defīneyi bir ejder taşarruf ider dirler

küngüre: Ḳorḳulukdur. Mināre ve köpri ve ḡişār ḳorḳulıḡı gibi ki 'Arabca aña *şerfe* dirler şīn'ün zammıyla ve rā'nuñ sükūniyle. 'Avām ḡalaḳ idüp şerfe dirler feth-i şīn ve rā ile 94/16-17-18.

ḳürretü'l-ayn: Gözüñ aydını 299/3-4.

küşa-nişīn: Vaşf-ı terkībīdür. *Nişīnīdenden* bucaḳda oturıcı ma'nāsına 137/15-16.

L

la'1: Şu'arâ lebi la'le teşbîh iderler. La'1 ise rengi güneşden alır. Şöyle hikâyet olunur ki; la'1 ma'denden çıkınca beyâz çıkarmış. Pes bunu tâze, kanlı cigere yaturup güneşe korlar ve böyle kızarur 62/19-20-21; 256/1-2. La'1, bir mu'ayyen cevherüñ ismidür 113/21; 357/28.

lâlâ: Bunda yıldırıcı ma'nâsınadır 253/26-27.

la'1-fâm: La'1 renkli dimekdür 20/18.

la'1-i müzâb: *Müzâb*, ism-i mef'uldur, ef'âl bâbından, erimiş ma'nâsına. La'1-i müzâb erimiş la'1, şarâbdan kinâyettür 58/28-29-30.

leb: Leb bunda dudak ma'nâsınadır 11/30-31. Leb dudaga ve kenâre dirler. Leb-i deryâ gibi 62/1; 111/1-2; 168/21) 180/11; 325/22. bk. "la'1" mad. Şu'arâ beyinde lebe cân ıtlâkı meşhûrdur rûh bahş oldığıçun 116/18.

leb-geşt: Ekin kenârı 170/7.

leb-i handân: Handân şıfat-ı müşebbehedür, gülgen dimekdür. Eger bundan murâd mütebessim şekil ise müselle-i vâlâ mübâlağa ile gülmek 74-75/31-1.

levh: Luğatda tahtaya dirler, sîneye izâfeti beyâniyyedür 64/11-12.

lu'bet: Aşlında mel'übun bihdür. Ya'nî zârla oynanan oyunlarda müsta'meldür. Meşelâ *nerd* gibi. Şoñra 'Acem kuçla ve oğlancıklar, kuçla gibi yaptıklarında isti'mâl eylediler. Gâh olur ki bâzla terkîb idüp *lu'bet-bâz* dirler, kuçlacı cinsine. Ammâ bunuñ gibi yerlerde çâpük ve çâlâk ve haşeri ma'nâsınadır 68/19-20-21-22.

lû'lî: 'Acemüñ *Karacı* kısmı ki *Şîrâzla İsfahân* mâbeyninde konar göçerler 114/21-22.

lûliyân: *Lûlmüñ* cem'idür. 'Acemde bir tâ'ifedür ki kara gözlü ve kara kaşlı siyeh çerde olurlar ve cümlesi sâzende ve güyende olurlar. *Lûlû*

vāv-ı aşliye ile kırcı gözlü. Cem'ı lūliyān gelür diyen bilmezimiş 36/4-5-7-8.

luṭf: Luḡatde yumuşaklık. Ammā bunda iḥsān ve keremdür 59/19-20. Bunda leṭāfet ma' nāsınadır 158/15.

luṭf-ı ezel: Ḥüdādur 167/10-11.

M

Mâçin: *Türkistân* nihâyetinde bir şehrdür 285/21-22.

mâh: bk. "meh" mad.

Mâh-ı Ken'ân: Mâh-ı Ken'âniden murâd *Hażret-i Yûsuf Nebîdür* 'aleyhi's-selâm 34/11.

maḥfil: Meclisdür 402/26.

maḥrem-i dil: *Maḥrem* luğatda ḥaram ma'nâsınadır. Nitekim filân kimse filân ḥâtûnuñ maḥremidür dirler. Ya'nî nikâhı ḥarâmdur aña dimekdür. Ammâ iştilâḥda maḥrem-i dil müşerref 'âle'l-ḳulûb ma'nâsınadır. Ya'nî gönüller esrârına muṭṭali' dimekdür. *Mekkeye Ḥaramullah* dirler ve *Ḥaremân Mekke* ile *Medineye* 386/26-27-28-29-30.

mantıḳ-ı tayr: *Hażret-i Süleymân* cemî' vuhûş ve ṭuyûruñ dilin anlardı 121/27.

manzar: Mekândur. Nazar idecek yer. Ba'dehu seyrângâh ma'nâlarında isti'mâl eylediler 66-67/31-1. Bunuñ gibi yerlerde yüzdür. Zirâ evvel insândan nazara gelen oldur. Pes manzar olmış olur 92/15-16.

Mârût: bk. "Hârût ve Mârût" mad.

mâtem-zede: Yaslı kimseye dirler 200/29.

mâye: Tamızlık ve aşl ma'nâsınadır 141/11.

meclisiyân: Yâ ḥarf-i nisbet ve elif ve nûn edât-ı cem'dür. Ehl-i meclis dimekdür 208/24-25.

meh: Mehden murâd yüzdür teşbih-i muṭlaḳ ṭariḳiyle 31/31. Mâh bunda cânândan kinâyetdür 158/1-2.

mekr: Ḥîle ma'nâsınadır 309/22.

melâḥat: Luğatda ṭuzlulukdur. Ammâ lezzet ma'nâsında müsta'meldür 187/5-6.

mellâḥ: Mellâḥ ve *keṣṭî-bân* gemici dimekdür 144/1.

melekût: Melâ'îke maḳâmına 'âlem-i melekût dirler 215/5-6.

menba': Bā-i mu' iyyetle menbā', şuyun yerden kaynayup çıktığı mevzi' e dirler 104/13.

meneh: 'Irākuñ fer' idür. Bu iki nağmeden mütevellid ve müneşa' ib bir ävāzenün ismidür 311/4-5.

menzil: Menzillerden murād meyhānelerdür 7/5-6. 'Arabide āyāy gibi menzil konağdur 7/16. Cānāne vāşıl olıcağ menzil yire münhaşır değıldür. Belki bir niçe menzil olmağ gerekdür ki 'āşık-ı cānāne vuşulde küllī miñnet ve ta' ab çeke tā ki vuşlatuñ kadrini bile ve dāmen-ı hıdmetine muhkem teşebbüş eyleye 7/17-18-19-20.

merdüm: Gözbebegi dimekdür 158/13-14; 201/4. Bunda bebek 203/3.

merhale: Konağ yeri. Cem' i *merāhil* gelür. Menāzil ma' nāsına 321/31.

mesned: Luğatda ism-i mekāndur. İstinād ya' nī tayanacağ yer ammā bunda taht murāddur 34/12-13.

mest-i harāb: İzāfetle geçkin serhoşa dirler. Pes harābī meste 'ağ idenler zā' id eylemişler 93/29-30; 154/22.

mestür: Mestürdan murād ehl-i taqvādur. Ya' nī şāliḥ 156/16-17.

meşām: Geñiz ya' nī burunda koğı alan 'azuv 78/7. Aña *ḥāssa-i şemm* dirler 100/7-8; 146/8.

meşşāta: *Māşītanuñ* mübālağasıdur. Düzgünci ḥātün dimekdür. Zīrā *muşt*, mim' ün zammı ve şīn' ün sukūniyle tarāğa dirler ve düzgüncilerün işi ekşer tarāğla oldığtün meşşāta didiler 59/20-21-22; 333/16.

me'vā: Menzil ma' nāsına 252/13.

mevc: Deñiz talğası 8/20.

mevsim: Sin' ün kesriyle, zamān-ı müte' ayyinden ta' bīrdür. *Vağt ü mevsim* ve *hengām ü penç-rūzı* bir beytde cem' eylemek leḥāfetden ḥālī değıldür. Zevğ ü şafā ve şādılık ve şarāb zamānidur. Ya' nī fasl-ı bahārdur 53/10-11-12-13. Her nesneye muvāfiğ zamāne dirler 57/25.

mey-fürüş: *Fürüşîdenden* vaşf-ı terkîbîdür. Şarâb şatıcı dimekdür. Ya' nî meyhâneci 298/6-7.

mey-gede: *Gede*, zarf-ı mekândur. Mey yeridür 57/26. *Meyhânedür*. *Gede*, bir şey'in mekânından 'ibâretdür. Meşelâ; *büt-gede*, *ğam-gede*, mey-gede dirler *büthâne*, *meyhâne*, *ğamhâne* ma'nâsınadır 98-99/31-1. *Meyhâne* 357/13.

mey-perestân: Elif ve nûn'la cem' olmuştur. Zevî'l- 'uğûldan oldığıçun vaşf-ı terkîbîdür. Meye tapıcı dimekdür. İştlâhda bâdeye mülâzemet idenlerde isti' mâl iderler 59/6-7-8.

midhât: Mîm'ûñ kesriyle ve dâl'ûñ sükûniyle ve hâ'nuñ fethiyle, şenâ ve hüsñ ma'nâsınadır 116/25.

mihr: Güneşe ve maḥabbete dirler. Lafz-ı müştarekdür 26/7; 64/13; 181/14-15; 182/4; 198/25; 225/25; 305/17-18; 336/17; 363/3.

mihribân: Muḥabbetçi. Ya' nî ehl-i mahabbet dimekdür 210/10-11.

mînâ: Yeşil şırçaya dirler 295/24-25.

minḳâr: Kuş burnı, ḳalemûñ burnını ya' nî ucını aña teşbîh iderler 81/24-25; 193/5-6.

minnet: Bunda min tutıcı ma'nâsına olmak ensebdür 70/8-9. İki kısımdu. Birisi *tevbîhî* ve birisi *tenbîhî*. *Tevbîhî* oldur ki bir kimseye bir iyilik eylesin soñra ol eyledigüñ iyiligi başına ḳaḳasın. Ya' nî ben saña filân iyiligi eyledim diyesin. Bu *minnet-i mezmûm*dur. Uḳalâ ve şura' â zîrâ nişâle münhîdür. *Tenbîhî* oldur ki bir kimse evlâdına etbâ'ına alâ sebîli'l-isti'ḳâb dir ki benim size ri'âyetim sâ'îrûñ evlâdına ve etbâ'ına ri'âyeti gibi degüldür. Belki vücûhla anlardan ziyâdedür. Bu *minnet-i mezmûm* degüldür rivâyet-i kerîme ile *menşûş*dur. Minnet Allâha lâyıḳdur. Ya' nî bu ḳadar ne'am ki bize i'ḳâ eylemişdür ve dâ'im ider. Eger bundan ötürü bize tevbîḳ iylese lâyıḳdur 234-235/26-27-28-29-30-31-1-2-3-4-5.

minnet-pezîr: Vaşf-ı terkîbîdür. Minnet kabûl idici ma'nāsına 226/8-9.

miyân: Miyāna mû itlāk eyledi. Zirā miyân ne kadar ince olsa mu'teberdür 78/18-19. Bele ve ortaya dirler. Ammā bunda murād beldür. Miyānda bārîklik mu'teber oldığıçun gâh mûya teşbîh iderler ve gâh ortadan yok iderler 112/4-8-9.

miyâne: 'Arabîde vasaṭ ma'nāsınadır. Sîn'üñ fetḫiyle ya'nî bir şey'üñ iki ortası 157/24-25.

muğân: *Muğūñ* cemî'idür. Keşîşe ve oda ṭapıcıya ve muṭlaḳā kāfire dirler 6/30-31. *Pîr-i muğāndan* murād bunlaruñ ulusıdur 7/1. *Pîr-i muğāndan* kināyetdür ya'ni meyḫāneci 7/5. *Muğ-beçe*, beçe muṭlaḳā yāveridür. Bunda oğlancık murāddur 31/21-22.

muğaylân: Bir uzun dikenli ağacdur *Mekke* yollarında 117/20-21.

muğtenim: İsm-i mef'ıldur ifti'âl bâbından ğanîmet ma'nāsına 155/15.

muhtesib: *Kızılbaşdan* ol şer'-i şerîfe müte'allik olan aḫvâli muhtesibler icrâ iderlerdi. Meşelâ şarab ḫumar ve târikü's-şalveti ve zinâ şâhiblerini ve şâhid-i zûrı hep muhtesibler zabt iderdi. Ol cihetdendür ki şu'arâ bâde nûşlar ile muhtesibi eş'ârlarında cem' iderler. Bunda ma'lûm ola ki muhtesibi ezhed ve a'bed ve evra' ulemâdan iderlerdi 101/20-21-22-23-24; 160/7-8-9-10-11.

münis: Bunda muşâhib ve yâr ma'nāsınadır 63/27.

mür: *Çarınca*. *Mür-ı haṭtan* murād teşbîh ṭariḳıyla taze zuhûr eyleyen şaḳaldur 55/11-12; 66/4.

muraḳḳa': Pâre pâre yamalı ḫırḳa ki ba'zî *Hindîler* giyer. Bunda murād muṭlaḳen *şüfîler ḫırḳası*dur. Bunuñla şüfilere ta'rîz ider 161/1-2; 374/21-22.

muraşşa': Gümüşe veyâ altuna cevâhir perkenmiş olan nesneye dirler 212/18-19.

mürçe: bk. “mür” mad.

murğ: Muılağ ıayr ma‘nāsınadır. İzāfetle taıııı kesb ider. Meıelā tavuğa *murğ-ı ĩānegi* dirler 19/13-14.

murğ-ı seğer: Murğ-ı seğer demekle ekıer bülbulden kināyet iderler 333/4; 406/25.

mür-ı ĩat: bk. “mür” mad.

muıallā: Muıallādan murād seccādedür. Zırā anlar seccādeye muıallā dirler 172/11.

mu‘teııdān: Mu‘teııdāndan murād bunda muııbbāndur. Zırā *Ta‘bir-i rüz-merelerinde* ‘āıııa *müte‘akııı* dirler 76/10-11.

muırib: İsm-i fā’il aııaba yetribu ef’āl bāından sevindirici ma‘nāsına. Ammā iııılāııda *sāzende* ve *güyendeye* dirler 17/9-10. Muırib göñle sürür ve ĩubür virendür, *sāzende* ve *güyende* gibi 37/8-9; 310/21-22. Őevı ve sürür viren kimsedür 126/30.

muıribān: *Muıribūñ* cem’idür. Bunda sāzendeler ve güyendeler murāddur 222/15-16.

müy: Yā’yla ve yā’sız Őacdur 125/12-13.

müdām: Müdām ve müdāme cevheri Őarābdur didi. Pes müdām-ı cem’ *müdāmedür* diyen müĩālif söyledi. Bir de müdām dā’im ve Őābit ma‘nāsına gelir. Pes Őarāb-ı müdām Őarāb-ı dā’im ma‘nāsına olur 17/17-18-19. Lafz-ı müıterekdür. Devām ma‘nāsına dā’im beni mest ıııtar demek olur. Bāde ma‘nāsına olınca Őarāb beni mest ıııtar dimekdür 232/19-20-21; 289/28.

müdde‘iyān: Müdde‘iyāndan murād bunda kendülerle Őā’irlikde berāberlik da‘vāsını idüp ellerinden maıılaııat gelmeyen kimselerdür 138/17-18; 220/25-26.

müdde‘i: Bunda dūıımen ma‘nāsınadır 145/2-3; 198/12. Dūıımene ve raıııbe Őāmildür. Zırā bunlar raıııbe de müdde‘i dirler. Ya‘nı da‘vāy-ı ‘aıı ve maııabbet eyler. Ammā da‘vāsında kızıbdür. Pes müdde‘i anuıııun

dirler 145/9-10-11. Bunda ‘ālim geçinüp cāhilāne vaż‘ eyleyenlerdür ve ba‘zīlar didiler ki müdde‘ī bunda ol kimsedür ki kendüyi ‘ārif ve müvehhid iddi‘ā idüp havādiş-i ‘ālemi eflāke ve nücūma isnād idüp kāh şükr ve kāh şikāyet izhār idüp ğam çeker 156/27-28-29.

müflis: Şol kimsedür ki aqça ve altun şāhibi iken manġır hırcılığına muhtāc ola 202/26-27. Altun ve aqçe hırc eylemege kādır iken manġır hırc eylemege muhtāc olana dirler 203/19-20.

müjde: Muştuluk 159/18-19.

müjdegāne; müjdegānī: Muştuluk eyleyen kimseye virilen nesneye dirler. Aqçe gibi ve eşvāb gibi 318-319/31-1.

müje: Kirpik 158/26; 220/18.

müjgān: Müjgān ve *müje* kirpige dirler. Müjgān cem‘-i *müjedür* diyen habı-ı fāhiş eyledi. Eger böyle olsa jā meftūh okunurdu sākin okunmazdı 31/24-25-26.

mül: Şarāb 26/21.

mülemma‘: Günā gün yamalarla yamanmış hırqa. Ba‘zı *Hind* fuqarāsı giydigi hırqa gibi 376/25-26.

mülk: Mim’uñ zammı ve lām’uñ sükūniyle memleket ve pādişāhlık ve kesr-i mim’le emvāl ve esbāb ma‘ nāsınadır 27/16-17; 222/8-9.

mülket: Tā ‘Acem taşarrufātındandır. Mülk mīm’uñ zammıyle memleket ma‘ nāsınadır. Bunda ammā maşdar da gelür pādişāhlık ma‘ nāsına 71/4-5.

Mülk-i Süleymān: *Şirāz*dur ki *Süleymān Peyġamberüñ* tahtıdır. Nitekin kütüb-i tevārīhde meşhur ve mezkürdür 308/21-22.

mürde: Ateş cinsinde isti‘ māl olınsa şönmüş ma‘ nāsınadır 47/10-11.

mürşid: Toġrı yol kulavuzlığına dirler 65/4.

müşk-bār: Vaşf-ı terkībīdür. Müşk yaġdırıcı 88/3; 304/21-22.

N

nāb: Hāliş ve şāfī ma' nāsına 46/11; 56/31; 130/26; 172/20.

nāfe: Misk göbeğine dirler 5/4; 218/31. Ol da gönca gibi düğüm şeklinde olduğün girih zıkr eylemişdür 129-130/31-1. bk. "āhū" mad.

nā-fercām: bk. "bed-fercām" mad.

nağme: Kelām-ı hafīye dirler. Ya' nī yapça yapça olan söze dirler. *Nağmehā*, nağmenīñ cem' idür 126/18-19.

nağra: 'Arabīde geñizden çıkan şavta dirler. Ammā 'Acem çıkarmada isti' māl ider 126/19-20.

nāhīd: *Seb'a-i Seyyāreden* aşağıdan yukarı üçüncü felegün yıldızıdır ki aña 'Arapça *zühre* dirler 180/2-3. bk. "zühre" mad.

naḥs: bk. "sa'd" mad.

naḫş-ı gam: Mecāzdur. Zirā gamda şüret-i şekil olmaz. İzāfet-i beyāniyyedür 102/19-20.

nāḫūs: Kiliselerde bir demirden tahtadır ki aşarlar ve zamān-ı cem' iyyeti i' lām için çalarlar 172/9-10; 216/22-23.

nāl: Kalem içindeki beyāz tellere dirler 159/29.

na'1: Müştarekdür. At na' lına ve yaşmağa dirler 108/30.

nāle: İsmdür iñledi ma' nāsına 165/24-25; 193/12.

nām: Bunun gibi yerlerde şöhret ma' nāsınadır 250/22.

nāme: Mektüba dirler. *Nāme-ber*, vaşf-ı terkībīdür. Mektüb atıcı ma' nāsınadır 87/24-25.

nāme-i siyāh: Günāhkārdan kināyetdür 171/7; 365/16-17.

nāmūr: Adlı ya' nī meşhūr dimekdür 208/10-11.

nāmus: Vaḫār ma' nāsına 250/22.

nān-ı helāl: Nān-ı helāl kināyetdür *nān-ı vaḫf*dan. Zirā ekşer meşāyih ḫān-ḫāhlarda ve zāviyelerde olup vaḫf etmeğın yirler 18/13-14.

nāvek: *Qoğuş oqı ya' nī zenbürek oqı*. Qoğuşdan atıldığıçun qoğuş oqı dirler 82/2-3.

nazar: Nazardan bunda murād mantıq iştilāhı üzre tertīb ümür-ı ma' lümedür. Ya' nī taşavurātda hudūd ve rusūmu tertībdür ve taşdikātda qazāyayı 337/8-9.

nazar-bāz: Her gördüğünü seven kimesneye dirler 101/6; 109/17. Vaşf- terkībidür. *Bāzīdenden* nazar oynadıcı ma' nāsına 139/16-17.

nāzenīn: Yā nisbet ve iki nūn te'kīd ifāde ider. Ziyāde nāzlı dimekdür 102/14.

nāz-gān: Zarıfler dimekdür 270/22.

nāzik: Laţif ma' nāsına 307/25.

necāt; necāh: Hālāş ma' nasınadur 289/11-12.

nedāmet: Maşdardur pişmānlıq ma' nāsına 214/16; 227/30-31.

nekhet: Ağzuñ tatlı qoqusına dirler. Meşelā oğlancıklarūñ anası südi ki bir dürlü güzel qoqar aña *nūkhet* dirler 305/9-10.

nemek: Tuzdur. Şu' arā-yı 'Acem tuzı ve yarayı ve kırmızı dudağı şı' rlerinde cem' iderler. Zīrā yāreye tuz şaçınca kızarup ziyāde elem virür 57/29-30-31. Nemekden murād dehāndur 110/28.

neng: Ğayret ve 'ār ma' nāsınadur 101/1.

nergis: Rumda *zerrīn qadeh* didikleri çiçekdür. Gözi şu' arā aña teşbīh iderler kināye tarīkiyle. 'Arab ta' rīb idüp nercis dir. Pes ma' hūd şarı çiçeğe nergis diyen ma' nā da haţā eylemişdür 13/27-28-29-30; 61/11; 108/25-26; 123/1; 179/22-23; 301/26. Nergisūñ ortasında bir qadeh var ve kedehūñ etrafında dibinden çıkmış aqçeye benzer aleti beyāz çiçegi var 385/15-16.

nergis-i cādū: Çeşmden kināyetdür 294/13-14.

nergisīn: Qaba bir cins qaftāndur. Buña *qābā-yı nergisī* dirler. *Qābā-yı nergisīmūñ* kendüye maşşuş kuşağı olur ki kendinūñ içinden geçer tamān uçğuru gibi ki yine uçları kiminūñ qalbdān kiminūñ ipekle işlenür.

Ammā biz gördüğümüz uçları h̄aş oda oğlanlarının dest-mälleri gibi şāf altunla işlenmiş idi ve önünde göbegi üzerinde yapıyaşşı şarkup dururdu. Meger ‘ādet bu kuşâkda böyle imiş. Bu kuşâğa kaçab dirler ki ol kabānuñ zīneti anuñladur ve bu kabāyı nergise nisbet idüp nergisīn didikleri anuñçundur ki yaçası küre küre olur nergis yaprakları gibi ve bu kabā ‘ādeten beyāz mişkālî cinsinden olur ve bu kabā bu zamānda külliyyen mehcūr ve metrūkdur. Meger memālik-i küffārda meşelā Firenk ve Macar cinsinde nergisīn kabā ile kaçabuñ ma‘naları haқиkatle ma‘lūm oldı 128-129/18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-1-2.

nesīm: Hoş koқulu yel 96/30-31; 129/13-14; 169/24.

nesrīn: *Nesterīn* çiçeği. Ya‘nī gül nāşırı 117/21. Gül cinsinüñ bir nev‘ idür 369/8.

nesterīn: bk. “nesrīn” mad.

nesye: Viresi ma‘nāsınadur. H̄āzıra ve naқde muқābil isti‘māl olunur 170/16-17.

neşīmen; nişīmen: Nūn’uñ fethiyle ve kesriyle luğatdur. Oturacak yerdür ve kuşların ve sâ’ir hayvānātuñ giceyle yataқ idindikleri yerdür 94/8-9.

nevā; nevāy: Nevā bunda düzen ya‘nī intizām-ı hāl ma‘nāsınadur. *Dervīş-i bī-nevādan* maқşūd ‘āşık-ı bī-çāredür 27/28-30-31. Āvāz ve düzen ve ‘ilm-i neğamātdan bir maқāmuñ adıdır. Bunda muţlak nağme murāddur 118/28-29; 283/18. Bunda berk ve sāz ve azıқ ma‘nāsınadur 222/12. Neğamātdan bir nağmenüñ ismidür. H̄aşılı *nağme-i İşfāhān* ki *uşūl-i erba’ānuñ* birisidür. Anuñ fer‘i vardur. Birisi *hüseynī* ve birisi nevādur ve ba‘zı ehl-i nağme bunlara perde ıştılāh iderler. Vālā münākaşatü fi’l-ıştılāh nevā lafz-ı müşterekdür. Çalgı āletlerinden bir ālete de dirler. Ammā bu zamānda bu ālet mehcūr ve metrūkdur 222/.

nevek: Nūn’uñ fetḫi ve zammıyla luğatdur. Her nesnenüñ sivri ucına dirler 212/19-20; 220/16-17.

nezdik: Yaķin ma' nāsına 200/8.

nigār: Rūmda zen-i zībāya ıtlāk iderler ammā 'Acem maħbūba 125/28. Luġatda naķşdur. Ammā 'Acem maħbūba ıtlāk ider 243/21-22.

nigārende: Nigārīdenden naķķaş ma' nāsına 295/8.

Nigāristān: Nigāristān ve Nigār-ħāne Ćin'de bir ħānenüñ ismidür ki Mānī nām naķķaş peydā eylemişdür ve kendünüñ istiħrāc eylediġi nuķuş-ı ġarībeyi anda naķş eyleyüp ve andan ġayrı her üstād ki bir naķş-ı ġayr-ı mükerrer istiħrāc eylemişdür. Anda naķş olınuş pes pür nuķuş-ı ġarībe bir ħānedür ki kitāblarda mezkūr ve meştürdur 55/12-13-14-15-16; 274/14.

nihād: Ĥılķat ve ŗabī' atdur 95/7.

nihānī: Gizli, maħfī ma' nāsına 163/23-24.

nīk: Luġatda iyi dimekdür. Ammā bunun gibi yerlerde muħkem ma' nāsına 263/8-9.

niķāb: Yüz örtisi 62/24; 242/26-27; 395/17-18. Evvel zamānda diyār-ı 'Acemüñ maħbūbları niķābla ve kākül ve ġisūlarını yüzleri üzre indirüp gezermiş 133/24-25.

niķāb-ı ġül: Nikāb-ı ġül den murād perde-i ġoncadur. Cā'izdür ki isti'āre ŗariķıyle bir aña niķāb işbāt eyleye 297/25-26.

nişār: Şaçıdur. Dügünlerde ve ġayrıda saçdıķları aķça ve altundur 48/20-21; 73/24.

nisye: bk. "nesye" mad. .

niŗāk: Niŗāk ve mınŗıķa nūn'üñ ve mim'üñ kesreleriyle kuşak ma' nāsınadır 65/28-29.

niyāz: 'Az-ı ħācete dirler 364/12.

niyet: Kaşd ma' nāsınadır 159/21-22.

nizār: Luġatda arıķ dimekdür. Ammā bunda za'if ve naħīf ma' nāsınadır 239/14.

nuħūt: Kibr ve ġurūra dirler 396/9-10.

nūr: Āteşüñ zıyāsına dirler 17/5; 140/10.

nür-1 çeşm: Nür-1 çeşmden murād bunda *merdum-ı dīdedür*. Zīrā nūrı ve ziyāyı ol görür 153/22-23.

nüzhet-gāh: *Gāh*, ism-i mekāndur *namāz-gāh* ve *seyrān-gāh* gibi. *Nüzhet*, şādlık dimekdür. Pes nüzhet-gāh, şādlık yeridür 59/12-13.

nükte: Luğat-ı ‘Arabīde bir çubuk ucuyla yere ura ura bir nişān peydā eylemekdür. Bu ma‘nā ekşer tefekkür ve taḥayyür vaḳitlerinde olur ki insān bir nesneye düşünür ve bī-şu‘ūr bir iş işler. Nükte aşlında maşdardur nekete, yenkütü ya‘nī naşara bābından kedret gibi. Şoñra ḳulūbda mu‘eşşer olan kelām-ı laṭīfe ıtlāḳ eylediler 139/3-4-5-6-7. Bunda ‘ayb ma‘nāsınadur 272/10. Kelām-ı daḳīka dirler 272/13; 329/8-9; 392/22.

nükte-dān: Vaşf-ı terkībīdür. Nükte bilici ma‘nāsına 229/12. Daḳīḳ eşyāya ‘ālim olana dirler 356/29-30; 399/28.

nüktehā: *Nüktenün* cem‘idür. Kelām-ı daḳīḳe dirler. Ya‘nī ince söze 174/20.

nüzl: Ḳonan kimseye çekilen yemek ‘imāretlerdeki gibi 141/11-12.

P

pākīze: Pākīze ve *pāk* bir ma‘mā‘nāyadır. Ārī dimekdür t̄ahir ma‘nāsına 166/9.

Pārsī: Pārsī ve *Fārsī* bir ma‘nāya luğatdur. Pā’yla fā’nuñ mābeyninde tebādül vardır. *Pārsī-gū*, vaşf-ı terkībīdür Pārsī söyleyici ma‘nāsına. Aşlında *gūyende-i Pārsī* idi 29/24-25-26.

pās-bān: Mürekkebdür pāsile bāndan. Pās, pāsīdenden müştakdur korumağ ma‘nāsına ve bān edāt-ı fā’ildür –CI ma‘nāsına. ma‘nā-yı terkībī koruyıcı dimekdür h̄afız ma‘nāsına 120/26-27-28.

pāy-küb: Vaşf-ı terkībīdür. Rağğaşa dirler 59/4-5.

Peder: Pederden murād *Hāzret-i Ademdür* ki cenneti birağup bu ‘ālem-i sefilīye düşdi 168/6.

penç-rüzī: Zamān-ı kıletden kināyetdür. Bir kimsenüñ yüz yıl ‘ömri olsa mecmū‘ ‘ömrden penç-rüzla ta‘bīr iderler. Añiri fenā oldığıçun güyā ki beş gündür belki h̄iç meşābesindedür 237/27-28-29-30-31.

perde: Perdeden bunda murād neğamāt perdeleridür. ‘*Irak, İşfahān* ve *Hicāz* gibi 126-127/31-1; 282/5-6. Perde neğamātuñ uşul-ı erba‘asından müteferri‘ ve müteşa‘ib olan nağmelere dirler. Meşelā ‘*irāğdan māyāh* ve *būselik* müteferri‘ olduğu gibi 333/28-29.

perde-dār: Ķapucıya dirler 70/21. Perde-dār luğatda perde t̄utıcıdur. Ammā iştilāğda Ķapucıya dirler. Felege perde-dārılık isnādı mecāzendür. Zirā felek perdedür. Perde-dār hağığatde Allāh’dur ki eflāki şağlayup h̄ıfz eyleyen oldur 156-157/30-31-1.

perde-der: Vaşf-ı terkībīdür. *Derīdenden* perde yırtıcı dimekdür 270/2-3.

pergār: Bā-yı ‘Acemīnūñ fet̄hi ve káf-ı ‘Acemī ile Türkce *pergel* didikleri aletdür 188/6-7; 194/27. Türkçe *pergel* didikleri iki ayaklı aletdür ki dā’ireyi anuñla çizerler 295/12-13.

perī: Luġatda ‘Acemde cine dirler 390/2.

perī-veş: *Perī*, cine dirler. *Veş*, edāt-ı teşbiyedür. Pes perī-veş dinilse şabī‘at nefret eylemez ammā cin gibi dinilse nefret eyler. Zirā perī cine didikleri halk yanında meşhūr degüldür 76/27-28-29.

pertev: Pā-yı ‘Acemīnūñ ve tā’nuñ fethiyle ziyā ma‘nāsınadır 184/11.

pervā: Luġatda ferāġat ma‘nāsınadır 132/10.

pervāne: Pervāne bunda haţţ-ı hümāyūn ma‘nāsınadır ki pādişāhlardan bir kimesneye bir maşlahatdan ötürü çıkar ve haţţı taşrada şāhibine işāl idene pervāne dirler ki Selāţin-i ‘Acemde evvel bir manşıbdur 150/28-29-30-31. Lafz-ı müştarekdür iki ma‘nā mābeyninde. Biri kelebek ve biri yumuş oġlanı ki *Rum* ilinde ana kupa oġlanı dirler 182/4-5. Pervānenūñ şanı kendin şem‘ ateşine urup yakmağdur 182/11.

pervāy-ı şarāb: Pervāy-ı şarāb didigi hayāl-i cānāndan fāriġ olup şarābla teġayyüd ma‘nāsınadır 132/13-14.

Pervīz: *Hüsrev*dur ki *Hürmüzūñ* oġlıdur ki *Nüşīrevānuñ* torunudur. Ya‘nī oġlınūñ oġlı *Hüsrev-i Şīrīn* 118/5-6.

pest: Alçaq dimekdür. Ammā bunda alçaq murād degüldür. Belki zelīl ve haķīr ma‘nāsınadır 109/2-3.

peyām, peyem: Haberdür 18/23.

peygām, peygām: bk. “peyām, peyem” mad.

peyk-i müştākān: Peyk-i müştākāndan *şabā* murād olmağ var yāhud *peyk-i canān* 90/7.

peyker: Şüret ma‘nāsınadır 263/1-2.

peymān: Kavl ve qarārdur 82/12; 149/30; 387/23-24.

peymāne-keş: Vaşf-ı terkībīdür. Peymāne çekici. Ma‘nā-yı lāzımisi bāde içici 82/13-14.

pīrahen-çāk: Gömlegi yırtıq 122/27.

Pīr-i Ken‘ān: *Hazret-i Ya‘ķüb Peygamber* ‘aleyhi’s-selām 209/12.

pīrūze: Yeşil felek dimekdür 299/27-28.

pister: Döşek 54/28.

piyāle: *Lāmi'ī Çelebī* boş kadeh dimiş. Ammā luğatlerde şağrak dimişdür 17/16; 182-183/31-1.

pōta: Kuyumcılar altun ve gümüş erittikleri çömlekdür. 'Arapça *butka* dirler 355/19-20.

puhte: Puhte lafzıyla bāde ihām iderler. Zīrā bādenüñ bir adı puhtedür 189/12.

R

rağm: Rā'nuñ zammı ve fethi ve kesri cā'iz maşdardur. Aşl luğatda bir kimsenüñ burnun yire sürtmekdür 220/22-23.

rāh: Şarāb 57/14; 149/26. bk. "āteşin" mad.

rāhib: Keşiş. Cem' i *ruhbān* gelür 216/24-25.

raht: Hāne eşvābı ve ğayrıdur 114/6-7.

raşam: Rā'nuñ ve kâf'nuñ fethalarıyla ismdür. Yazı ma'nāsına. Bunda kitābet ma'nāsınadır 240/10-11.

ramaş: Cānuñ bağıyesine ya'nı şoñuna dirler 200/14-15.

ra'nā: Şol güle dirler ki bir cānibi kıvıl ve bir cānibi şarı ola. Hāşıl-ı kelām ol güle şıfat olur 38/27-28. Luğatda iki yüzliye dirler. Ammā bunda muţlaşen güzel dimekdür 310/13-14.

rast: Müşterekdür toğrıyla gercek beyninde 212/4-5.

ravza: Luğatda çemendür. Ammā bunda bağıçe murāddur 21/19-20; 156/6-7.

rāy: Lafz-ı müşterekdür. Fikr ma'nāsına olması meşhürdur. *Hind* pādişāhına da rāy dirler 218/9-10.

rāz: Gizli iş 9/20; 156/25.

reh: *Rāh* muşaffef. Yoldur sebīl ma'nāsına 12/19. Rehden murād şarīş-ı bī-ğamdur 111/29.

reh-güzār: Yol uğrağı 131/11-12.

reh-güzer: Geçide dirler 266/5.

reh-nümā: Kulāğuz 117/30.

reh-zen: Vaşf-ı terkībīdür yol urıcı ma'nāsına 131/17.

renc: Zahmet 202/7. Marāş ve eleme dirler 247/28.

resm: 'Ādet ve kānūn 197/12.

rest-kār: 'Arapça *müfliş* dimekdür *ehl-i felāh ve şalāh* ma'nāsına 165/27-28.

reşk: Ğayret ve ğased ma' nāsınadır 49/23.

revāc: Geçer aķçede ve altunda müsta' meldür. *Dirhem* ve *dīnār rāyic* dirler. Geçer aķçe ve altun dimekdür 286/20-21-22.

revān: Şıfat-ı müşebbehedür. Müşterek lafzdur aķmak ve yürüme beyinde aķğan ve yürügen ma' nāsına. Meşelā āba ya' nī şuya şıfat olsa aķğan ma' nāsınadır. Ammā serve ve ğayrıya şıfat olsa yürügen ya' nī şallanğan ma' nāsınadır 77/7-8-9-10; 110/25. *Naķd-i revān*, izāfet-i beyāniyyedür. Revān bunda ihām tarīķiyle zıkr olmuşdur. Bir ma' nāsı rāyic ya' nī geçer altun ve aķçe ve bir ma' nāsına rūĥ-ı insāndur 203/24-25-26. Rūĥ-ı insānidür 241/23.

revnaķ: Cevherīdir ki *revnaķū's- seyf mā'ūhu ve ğüsnühü*. Ya' nī kılıcuñ revnaķı şuyı güzelliğidir. Pes bunda güzellik ma' nāsınadır 31/3-4-5.

reyāĥīn: *Reyĥānuñ* cem' idür. Hoş koķulu otlar dimekdür 307/6.

reyĥān: Feslegendür 17.

rez: Aşma çubuğı 317/17.

rezān: *Rezūñ* cem' idür. Aşma çubuķları dimekdür 277/22-23.

rıdvān; rızvān: Rā'nuñ kesriyle ve rużvān zāmmıyla ve merzāt mim'ūñ fethiyle ve rā'nuñ sūkūniyle ve rızā bir ma' nāya maşdarlardur. Ammā bunda cennet kapucusı murāddur 60/18-19-20; 106/15.

rıtl: Rā'nuñ fethi ve kesriyle ve tā'nuñ sūkūniyle nişf-ı batmān ma' nāsınadır luğatda. Ammā bunun gibi yerlerde büyük ķadeĥdür 189/3-4-5.

ribāt-ı dū-dar: Ribāt-ı dū-dardan murād dūnyādur ki bir ķapusundan gelür ve bir ķapusundan çıkar gidersün. Ya' nī bir ķapusu ğayāta ve bir ķapusu memāta açılır 121/4-5.

rind: Bāde-nuşdur 147/22.

rindān: *Rindūñ* cem' idür. *Lāmi'ī* merĥūm rind koŗkusuz dimişdür. Ammā 'Acem bāde-nuşa itlāķ ider 22/12-13.

riş: Bunda mecrūh. Ya' nī yaralı ma' nāsına 203/9-10.

rivāk: Rā'nuñ kesriyle varak, rā'nuñ fetḥi ve vāv'uñ sükūniyle aşlında evüñ öñünde ḥayātuñ ṭavānına dirler. Ammā *Niṣāb-ı Şıbyān* luğatında rivāk eyvān dimişdür ve *Şāhidī* manzūmesinde büyük çardāk, eyvān dimişdür. Pes ma'lūm oldu ki rivāk büyük çardāk ola. Rivākuñ rāsını 'Acem meftūh okur 66/27-28-29-30-31; 121/6.

riyāz: Rā'nuñ kesriyle ve *ravz* rā'nuñ fetḥiyle ve vāv'uñ sükūnuyla *ravzānuñ* cem'idür, çayır ve çimen ma' nāsına. Ammā bunda cennet bağçeleri murāddur, zıkr-i ḥāl ve irāde-i maḥall kabīlindendür 60/16-17-18.

rīze: Döküdi. Meşelā, *senk-rīze* dirler taş dökündisine. Ammā bunda elekden geçen nesnedür rīze didigi. Şu'arā felegi nücūmla *gīrbāle* teşbīye eylemişlerdür. Ammā felege teşbīhī meşhūr degüldür 161/21-22-23.

rübāh: Dilki 271/28.

rūḥ: Rūḥdan kimse ḥaber viremedi. Hatta Peyğamberimiz daḥı bu kadar nebāhat şāḥibi iken 149/26-27.

rūḥ: Yanak. Bunda yüz murāddur 15/4; 158/16.

rūḥ-baḥş: Vaşf-ı terkībīdür. *Baḥşīdenden* rūḥ bağışlayıcı ma' nāsına 144/19-20.

Rūḥ-ı quds: *Ḥazret-i Cibrīl-i Emīndür* 261/22; 317/3.

rumūz: *Remzūñ* cem'idür ve remz aşlında kaşla ve dudağıla işārete dirler. Ammā bunda rumūzdan esrār murāddur 179/10-11.

rūy: Yüz 11/3-4. Rūy bunda vechdür cihet ma' nāsına. Ne vechi var dirler ne aşlı var diyecek yerde 77/30-31; 206/18.

ru'yet: Görmek. Şoñra 'Acem yüzde isti' māl eyledi 389/20-21.

rüz: Aşlında *rūzī* idi, yā vahdet içündür. Żarūret-i vezniçün yā düşmüşdür 50/9-10. bk. “rūzī” mad.

rūze: Oruc 300/15.

rūze-dār: Vaşf-ı terkībīdür. Oruc tıtcı ma‘ nāsına 103/28-29.

rüz-efzün: Günden güne ziyāde ve teraqqide olan eşyāda isti‘ māl iderler 37/19-20.

rüz-ı ecel: Rüz-ı ecelden murād rüz-ı inqıṭā‘ -ı ḥayātdur 169/1.

Rüz-ı elest: bk. “elest” mad.

rüz-ı evvel: Rüz-ı evvelden murād “*Elestü birabbiküm*” günüdür 204/28.

rüz-ı nuḥust: *Nuḥust*, evvel dimekdür. Rüz-ı nuḥust, *rüz-ı ezel* ma‘ nāsınadır 65/7.

rūzī: Rızq ve naşib ma‘ nāsında müsta‘ meldür 15/30-31; 104/29.

rütbet: Mertebe ‘alā ‘ayn’uñ fethiyle rif‘at ya‘ nı yücelikdür 53/16-17.

S

şabā: Luġatda ğün ile ğice beraber olduġda maṭla‘-ı Őems cānibinden hubūb iden bāda dirler. Ammā elsine-i Őu‘arāda kūy-ı cānān kıbelinden esen riĥe dirler 5/9-10; 146/6-7; 296/12-13-14. ‘UŐŐāk esrār-ı ‘aŐkı keŐf eylemegi hem-zār ve hem-zebān bulmadıklarından Őabāyla muŐāĥabet muĥākāt iderler. Bu cihetdendir ki Őabā ya *berīd-i ‘uŐŐāk* ve *peyk-i müŐtākān* dirler 221/6-7-8. bk. “ġammāz” mad.

şabūĥ: Őabāĥ vaġtinde iġilen Őarābuñ, *ġabūĥ* ğice evvelinde iġilen Őarābuñ ismidür 26/27-28. Bunda mecāzen Őabāĥ vaġtine dimiŐdür vālā Őabūĥ, Őabāĥ vaġtinde Őarāb iġmeġe dirler. Nitekim *ġabūĥ* bunuñ ‘aksinedür 118/26-27-28. Őabūĥ tañ vaġtinde Őarāb iġmeġe dirler. Tañ vaġtinde iġilen Őarāba dirler diyen ‘indī söylemiŐ /20-21-22; 291/17.

sa‘d: *Seb‘a-i seyyāreden* ikisine *sa‘dān* ve ikisine *naĥsān* dirler. *MüŐteri* ve *zūhre sa‘dān*; *müŐteri*, *sa‘d-ı ekber* ve *zūhre*, *sa‘d-ı aŐġar* ve *zūĥal* ve *merīĥ naĥsān*; *zūĥal*, *naĥs-ı ekber* ve *merīĥ*, *naĥs-ı aŐġar* 131/19-20-21.

şāf: *Şāfīden* muĥaffefdür ĥoŐ eyü ma‘nāsınadır 137/30. Őarābuñ üstüne dirler *şāfī* ma‘nāsına 162/4-5.

şafĥa: Luġatde bir Şey’üñ cānibine dirler 55/21.

şāfī: bk. “şāf” mad.

şafīr: ŐuŐ āvāzı ve Őıklık. Ammā ekŐer *toġan* cinsinüñ āvāzında isti‘māl iderler bunda, bunlardan ġayrı zī-rūĥuñ āvāzına müste‘ārdur 94/19-20-21.

sāġar: Őadeĥ 23/16-17.

şāĥib-i dīvān: Vezīrlerde isti‘māl olunur ve ‘Acemde *Nizāmü’l-Mülk* nām bir vezīr-i a‘zam gelmişdür ki *Baġdādda Nizāmiye Medresesi* anuñdur. Anuñda laġabı ba‘zı tevārīĥlerde şāĥib-i dīvāndur 85-86/30-31-1-2.

şaḥn'üd-dār: Evüñ ortası. Ammâ bunda bostân ortası dimekdür
145/20-21.

sâ'il: Dilenci 258/29.

sâķī: Şuvarıcı dimekdür. Amma ıştılâḥda ḥumar meclisinde ḳadeḥ sürene dirler 3/25-26. Bâde meclisinüñ âdâbı sâķī bir 'âdil kimse olmaḳdur ve cemi' umür-ı meclis aña müfevvez olmaḳdur. Pes ol kimse ki meclisde ḥâkim olmuş oldu. Her ne kim ḥükm iderse kimse men' idemez
138/9-10-11.

saķīm: İki ma'nâda müsta'meldür. Biri bî-mâr ma'nâsına biri de yañlış ma'nâsına. Bunda ihâm tariķiyle vâķī' olmuş. Zirâ çeşme nisbet bîmâr münâsibdür ve müsveddeye nisbet yañlış ma'nâsı münâsibdür
97/12-13-14.

şalâḥ-kâr: *Şalâḥ*, yarar. Şalâḥ-kâr, yarar iş, ma'nâ-yı lâzımî 'amel-i şâlihüdür 45/22-23; 288/3.

sâl-ḥorde: Yaşamışdan ta'bîrdür. Ammâ bunda eski şarâb murâddur
210/2-3.

şalīb: Kâfirler getürdigi ḥacdur ki balçığıla ḳılıc şeklindedür
216/25-26.

sâlūs: İştılâḥda riyâya dirler ammâ ḳıyâs mürâî ma'nâsına olmaḳ idi. Ya'nî ism-i fâ'il câsūs ve nâṭür gibi *ḥırķa-i sâlūs*, riyâ ḥırķası dimekdür 46/6-7-8; 215/23.

Sâmirî: *Benî İsrâîl*den ol şahşdur ki *Ḥazret-i Mūsâ* münâcâta vardıktan soñra ba'zı seḥḥârlığıla altundan peydâ eylediği buzağıyı söyledüp *Kavm-i Mūsâya* tefriķa şaldı. Nitekim tefsîrlerde mestür ve mezkürdur 316/18-19-20.

şanem: Bütür. Ya'nî ol şekil ki kâfirler aña 'ibâdet iderler. Ol şekilde oğlan şüretinde olur ve ḳız şüretinde olur ve kelb şüretinde olur ve sâ'ir ḥayvânât şeklinde olur 387/9-10-11.

şanem-perest: Vaşf-ı terkîbîdür. Şaneme ya'nî puta tapıcı 357/6-7.

şanevber: Fıstık ağacıdır ki çamuñ bir nev'îdür 102/3.

şanevber-*hıram*: Vaşf-ı terkîbdür. *Şanevber* çam ağacı murâd. Bunda serv şeklinde olandur muṭlaḳî değil. *Hıram hıramîdenden* müştakḳdur. Şalınmak ma'nâsınadır. Ya'nî şanevber gibi şalınan serv 17/28-29-30.

sâr-bân: Deveci 114/6; 299/13.

şarfe: Ziyâde ma'nâsınadır ıştılâh-ı 'Acemde. Meşelâ evvel zamânda altûn aḳçe şarf eylesek bir iki aḳçe ziyâde virirlerdi. Ol ziyâdeye şarfe dirler. Ammâ bunda muṭlaḳ ziyâde ma'nâsınadır 18/6-7-8.

şarrâf: Mübâlağa ile ism-i fâ'ıldür. Ya'nî altunı aḳçaya veyâ aḳçayı atuna bozıcıdır 139/12-13.

şavma'a: Aşlında *Neşârâ* müte'abbedîdür ya'nî 'ibâdet-ḫânesi. Şoñra muṭlaḳâ 'ibâdet-ḫâneye ıtlâḳ eylediler 46/3-4.

sa'y: Bunda *Şafâ* ile *Mervenüñ* arasında pekçe yedi kere yilmege dirler. *Şafâdan Merveye* ve *Merveden Şafâya* ki bunlar birer me'vîzi ismidür. Hâşılı menâsik-i hacdandır 247/14-15-16.

sâye: Gölge 168/20; 170/6; 333/1.

sâye-perver: Gölgede beslenmiş 102/4.

şayyâd: Avcı dimekdür 325/22-23.

sâz: Bunda düzen ma'nâsınadır ve muṭlaḳ çalgı âletlerine sâz dirler 222/20-21.

Sebâ: *Ḥazret-i Süleymānuñ* hâtunı *Belkısūñ* memleketidir 220/30-31. Aşıklarun Sebâsı küy-ı cânandır 221/5. Sebâ cem'i *Ḳabâil-i Yemenüñ* anasıdır ki ol *Sebâ bin Şaḫab bin Ya'rub* yenşur vezni üzerine *bin Kaḫtândur* ki *Belkıs* bunların beg-zâdelerinden ve üzerlerine ḫâkime idi. Bu taḫḳîḳ ma'lûm olduğdan şoñra Sebâ *Belkısūñ* memleketi ismidür diyenün üzerine iltifât eylemeyesin 368/18-19-20-21.

sebû-keş: Vaşf-ı terkîbdür. *Sebû*, desti ya'nî desti taşıyıcıdır 72/29-30.

sebük: Luğatda yeynidür. Ammâ bunun gibi yerlerde fevrî ya' nî tiz ma' nâsınadır 189/2-3.

şedef: İnci hâşıl olan zarfa dirler ki ol zarflar istiridye kabukları gibidür. Nihâyeti şedef iri olur. Hâşılı şedef bedîhiyâtındadır. Ta' rîfe ihtiyâcı yokdur 314/5-6-7.

sefine: Luğat-ı ' Arabîde gemidür. Ammâ iştilâh-ı ' Acemde bir cins mecmû' adur ki üzerine açılır 130/26-27.

seher: Seherden murâd şabâh vaktidür 296/11.

seher-hîz: Vaşf-ı terkîbidür. Seher kalkıcılar. Ya' nî ehl-i teheccüd 363/3-4.

sehî: Sîn' üñ fetih ve kesriyle luğatdur toğrı ma' nâsına. Ekserî serve şıfat olur. *Sehî kaddân* elif ve nün' la cem' olmuş vaşf-ı terkîbidür. Toğrı kâmetli mañbüblar dimekdür 17/24-25-26; 40/14-15-16.

sehv: Ğaflet ma' nâsınadır 157/7.

selâmet: Belâyâdan hâlî olmağdur. Ya' nî umûr-ı dünyâdan hiç bir cihetle muştarib olmamağdur 27/23-24.

semâ': İştilâhda cemî' eşyânuñ eşvâtında ve sâzlaruñ âvâzlarında müsta' mel lafzıdır 41/5-6. Halka nüshasıyla olunca *devr* murâddur. Ya' nî şüfîler *semâ'* ve hâlet nüshasıyla da böyledür. Ammâ perde nüshasıyla *saz* murâddur. *Çenk* ve *kanun* ve ğayrısı gibi 127/2-3-4. Bunda iki ma' nâya müteşavvir olmağ mümkündür. Birisi nağş ve şavt okumağ ve birisi şüfîler gibi rağş eylemek 328/2-3-4. Bunda murâd nağme ve âvâzdur rağş ma' nasına degüldür 353/16-17.

semen: Ağ gül 176/21. Ağ güle dirler ya' nî ağ çiçek 253/30-31; 361/21.

semen-ber: Semen sîneli dimekdür 25/31.

seng-dil: Dil bunda yürekür. Taş yürekli dimekdür 140-141/31-1; 286-287/31-1; 407/28.

ser: Ser bunda sevda ve hevā ve maḥabbet ma' nāsınadır 162/20; 170/24; 320/14-15. Baş ve uc. Ya'nī bir nesnenūñ ucu ve ġāyeti 201/16. Ser bunda uc ve cihet ma' nāsına 250/30-31; 301/6.

serāb: Iscaḳ zamānda şüre yerlerde nişfu'n- nehārda irāḳdan şu gibi görinen hey'ete dirler 134/29-30; 244/24-25-26.

serā-pā: Başdan ayaġā ez *ser-tā-be-pā* ma' nāsınadır 254/6-7.

serā-perde: Evler içinde çekilen perdeye dirler. 'Arabça *sūrādıḳ* dirler ve cem'ı *sūrādıḳāt* gelür. Sīn'ūñ zammıyla ikisi de bile serā-perdeden mu' arrebdür. Pes gönül anuñ maḥabbetūñ iç ḫavlısıdur diyen bu peydeye girmedi 69/15-16-17-18. Gönül, canān serā-perdesidür. Ya'nī serā-perdede olanlar maḥremden mestür ve muḫtafī oldıġı gibi 69/23-24-25.

ser-gerdān: Gerdān şıfat-ı müşebbehedür. Yuvalanġan ve dönegen ma' nāsına. Sere şıfat olsa veyā ġūya yuvalanġan ma' nāsınadır. Ammā gerdūna veyā ḳadeḫe şıfat olsa dönegen ma' nāsına. Ser-gerdān luġatda başı dönegen ma' nāsınadır. Ammā iştılāḫda ḫayrān ma' nāsınadır 32/12-13-14-15-16.

ser-girān: Ağır başlılık ma' nāsına 330/6-7.

ser-ġüy: Maḫalle ucu ve soḳaḳ başı 77/17.

ser-i zūlf: Zūlfūñ ucıdur 34/19-20.

ser-i müy: Ḳıl ucu dimekdür 174/27.

ser-keş: Bīḫaseb-i luġat baş çekici dimekdür ve iştılāḫda önegidür. Mu' ānnid ma' nāsına vaşf-ı terkībīdür. Aşlında *keşende-i ser* idi 29/15-16-17. Ya'nī kimseye ser-fürü eylemez. Ekşer mu' ānid ma' nāsında isti' māl iderler 140/29-30-31; 215/13-14.

ser-keşte: Vālih ve ḫayrān ma' nāsınadır 101/9-10.

sermed: Evveli ve aḫiri olmayana dirler. *Zāt-ı Bārī* gibi. Aşlı *sermedī* idi 403/3-4.

ser-menzil: Ḳonuk başı 114/14.

ser-mest: Serhoşluk ma' nāsınadır 114/22.

ser-niyāz: İzāfet-i beyāniyedür. *Niyāz* luğatda 'arz-ı ihtiyāc ma' nāsınadır. Pes ser-niyāzdan murād hemān niyāzdur 89/25-26.

ser-rişte: Luğatda iplik ucıdur. Ammā ıştılāhda nihāyet-i kârdan ibāretdür 129/23-24.

ser-peyvend: Sevdā ve arzū ma' nāsınadır. *Peyvend*, itşāl ve vüşul ma' nāsına 205/3.

serv: Servden bunda murād kâmet-i cānāndur 98/20-21.

serv-ben: Luğatda dip ve ağac ma' nāsına gelür. Ammā ıştılāhda ocak ma' nāsına müsta' meldür. Gül ocağı diyecek yerde *gül-ben*, serv ocağı diyecek yerde serv-ben dirler. Hâşılı bir şey'ün kurulığından ve keşretinden ta' bîrdür 73/25-26-27.

ser-zülf: Zülfün ucu dimekdür 130/2.

sevāb: Toğrı ma' nāsına. Mukābili *hilāf*dur ki egri ma' nāsınadır 245/2.

şevābet ve muşūbet: Tā' atun cezāsına dirler. Meşelā bir kişi hayr eylese anun cezāsına şevābet ve muşūbet dirler 244/8-9.

sevdā: Sevdā bunda maḥabbet ve arzu ma' nāsınadır 43/10; 255/23-24. Dört mizācuñ biridür ki ṭabī' ate gālib olmağda cünūna irişdirir. Pes sevdā urmuş demek mecāzdur sevdā oluşmağdan kināyedür 96-97/31-1.

sevdā-zede: Dört mizācuñ birisidür. Zede, urulmuş dimekdür. Sevdā urmuş ya' nī sevdā galebe eylemiş dil dimekdür 181/24-25.

şıdķ: Şad'un kesriyle maşdardur. Gerçek ma' nāsınadır 65/2-13.

sīb: Elma 47/25; 257/30-31.

Sidre: Sidreden murād *Sidretü'l- Müntehā*dur ki *Maḳām-ı Hāret-i Cibrīl-i Emīndür* 'aleyhi's-selām 94/7-8.

silsile: Zincīrdür 65/29; 163/15; 204/28; 229/4. Silsile luğatda zincire dirler. Şu' arā zülfī ve gīsüyı zincire teşbīh iderler 175/2-3.

sīm-endām: *Sīm* gümüş, *endām* şekil ve *sīmā* ma'nāsınadır. Sīm-endām ve *sīm-sīmā* bir ma'nâyadır 24/27-28.

sincâb: Kül ya'nî hâkister renginde bir hayvândur ki kürküne de sincâb dirler ki 'Acem şahları kış vaktinde anı döşenüp örtünürler. Du'â-güy, bu kışşayı hamselerde ve ba'zı kaşâidde gördüğümden sa'âdetlü pâdişahuñ harem-i hâşşına hıdmet eyleyenlerden istifsâr eyledim ki pâdişâh hazretleri kışın samur veyâ vaşak veyâ gayrı kürklerden nesne örtünüp döşenür mi yok didiler 54/20-21-22-23-24-25.

sipih: Sîn'ün ve bâ'nuñ kesriyle felek ma'nāsınadır 68/29-30; 88/28; 161/15-16; 321/14.

sîrâb: Luğatda şuya kanmış ma'nāsınadır. Mecâzen tarâvetden ve leţâfetden 'ibâretdür 113/21-22.

sirişk: Sirişk ve eşk gözyaşu ma'nāsına müsta'meldür 64/8; 362/27-28.

siyeh-kâse: Konuk öldürücüye dirler. Siyeh-kâse sifle ve hâsîs ma'nāsına müsta'meldür ve bir memlekete dirler ki konuğun depelerler diyen ziyâde süflî kaçmışdır. Bunda siyeh-kâse ziyâde hûb vâki' olmuşdur felek huşuşunda 34/1-2-3-4.

şoĥbet: Muşâhebet ma'nāsınadır 155/7.

şubĥ-dem: Şabâĥ vakti 211/30-31.

şubĥ-gâĥ: Şabâĥ vaktine mensûb dimekdür 44/23-24. *Gâĥ* edât-ı zarfdur. Zamâna ve makâna şâmildür. Şubĥ vakti dimekdür 118/16-17.

şubĥ-ı nuĥust: *Şubĥ-ı kâzîb*dür ki *subĥ-ı şâdîk*dan evvelce tülû' ider. Ardınca 'âlemi bir miqdâr karanlık başar. Ba' dehu *şubĥ-ı sâdîk* tülû' ider 65/14-15-16.

şüfî: İsm-i mensûbdur. *Şüf* koyun yününe dirler. Bu tâ'ife ekşerî yün esbâbını giydiklerinden yüne nisbet idüp şüfî didiler. Ĥarf-i nidâ ĥazf olmuşdur 20/12-13-14. Ma'lûm ola ki şu'arâ 'âdetindendür zerrâĥ ve mürâî şüfîlere ya'nî şüfîler şeklinde olan sâlûslara ta'riż iderler. Ammâ

ehl-i meşreb şūfīlere daħl eylemezler. Zīrā anlar kendü halleriyle muḳayyed olup kimsenüñ tanz ve ta‘nıyla taḳayyüd eylemezler 20/18-19-20-21.

şūfiyâne: Nidā ve ḥiṭāb-ı istihzā’idür. Murād şüreten şūfī geçinüp ḥaḳīkatde şūfī olmayanlardır. Vālā şūfī-i ḥaḳīkiye kimsenüñ sözi yok 120/24-25-26.

süg-dār; süg-vār: Yaslı kimse ya‘nī mātem-zede 359/4-5.

sultān: Sultāndan murād cānāndur 43/22.

sūr: Dügün. Bunda şenlik murāddur 200/30.

sūsen: Teşbīh ṭarīḳıyla ve sūseni ve servi āzādeliğile vaşf iderler. Zīrā bunlar cemī‘ zamānda tāze olup yaşamadadır, sā’ir dırahtlar ve nebātāt gibi gāh bā-berk ve gāh bī-berk olmazlar. Ḥāşılı dest-i ḥazān ve dey tecāvüzünden ve ta‘dīsinden āzādedürler ve meyve ve ḥāşıl şāhibleri degüllerdür ki bunlara şıbyān-ı seng ve çöp atmak lāzım gele. Pes her cihetden āzādelerdür 147/9-10-11-12-13-14.

süz: İsmdür yanma ve yakılma ma‘nāsına 182/1.

süzān: Şıfat-ı müşebbehedür yanağan ma‘nāsına 285/7-8.

sühā: Bir ḥurde yıldızdur. Büyük yedi yıldızlarıñ ya‘nī *seb‘a-i seyyārenüñ* yanındaki yıldızdur. Ḥalḳ ḥiddet-i başarı anuñla imtiḥān iderler. Sühādan ‘āşıḳuñ kendi murād olur 44/3-4-5; 268/21-22.

şürāḥī: Ārabīsi *şürāḥiyyet*dür yā-yı müşedde ile ve tā ile. Ammā ‘Acem tā’sız yā-i muḥaffefe ile isti‘māl iderler. Zūrūf-ı ḥamrdandır *bülbüle* gibi 126/16-17-18.

şüreyyā: *Ülker* yıldızına dirler. ‘*İkd-süreyyā*, izāfet-i beyāniyyedür. Şüreyyāyı şu‘arā boğma teşbīh iderler 38/19-20. bk. “ıkd” mad.

sürīn; sürün: Yā’yla ve vāv’la ucaya dirler. Ya‘nī ḳaluñ atlara dirler. Ammā ḥayvānda şāğrı ma‘nāsınadır 287/11-12.

sürūd: İrdur 69/6.

sürüş: Firiştedür 93/30-31.

süvād: aralı muābili beyāzđur ki alığur 233/4-5.

süvād-ı sihr: Süvād, muābil-i beyāzđur. Bunda müsvedde ma' nāsına ismdür. Ya' nı bir sihr müsveddesidür ki envā' -ı sihr bunda tesvıd olmuşđur 97/10-11-12.

süvār: Atlı dimekdür 392/9.

Ş

şah: Dal ve budak 105/6.

şah: Şahdan murād cānāndur 53/16.

şahid: ‘Acem maḥbūba ve ‘Arap ferişteye ıtlāk ider 242/24;
307/24-25.

şahne: Nā’ib ve subaşı 117/5-6; 180/21.

şāh-rāh: Ulu yol zirā şāh uluya dirler. Aşlında rāh-ı şāh idi terkīb-i izāfīyle. Şonra taḥfīf kaçdıyla taqđim ve te’ḥīr idüp terkīb-i mezci eylediler ve şāh-rāh didiler 114/12-13-14; 242/10-11. Ol yoldur ki pādişāhlar ol yoldan gider 323-324/31-1; 335/20-21.

Şāh Şücā’: Ol ziyāde ‘ayyāş-ı bāde-nüş pādişāh idi ve anuñ zamānında kimse bāde-nüşları incidüp bir nesne dimezdi 58/14-15-16.

şakāyık: *Lāleye* dirler 189/11-12.

şām: Aḥşām 291/22.

şarāb-ı erguvān: Qımızı şarāb 293/8-9.

şarāb-ı müdām: İhām ṭarīkıyle vāqı’ olmuş. Ya’ nī iki ma’ nāsı var.
Biri şarāb-ı dā’im ve biri şarāb-ı bāde 101/17-18-19.

şayeste: Lāyık ve münāsib 291/22.

şayibe: Şek ma’ nāsınadur 159/8-9.

şeb: Gice 8; s: 19.

şebāb: Yigitlik ma’ nāsınadur 31/5-6; 58/21.

şeb-gīr: Gicede vāqı’ olan aḥvāle dirler. Meşelā, *āh-ı şeb-gīr* ve *nāle-i şeb-gīr* ve *rāh-ı şeb-gīr* gibi. Gicede vāqı’ olduğı taqđirce. Şeb-gīrūñ taḥkīki düş 123/28-29.

şeb-ḥān : Vaşf-ı terkībīdür. *Ḥānīdenden* gice okuyucu ki *būlbūlden* kināyetdür 147/2-3; 319/18-19.

şeb-i deycūr: Qarañlu gice ma’ nāsınadur 198/31.

şeb-i siyāh: Hicrān qarañu gicesidür 230/22-23.

şeb-i yeldâ: Kış gicelerinden eñ uzun giceye dirler. Ertesi gün döner 284/28-29.

şeb-reng: Gice rengli. Siyâhdan kinâyetdür. *Turreye* şıfatdur 55/30-31)

şehenşâh: *Şāhānşāhdan* me'ħuzdur. Aşlı *şāh-ı şāhān* pâdişâhlar pâdişâhı dimekdür beğler beği gibi 16/23-24.

şehlâ: Koyın. Ala göze dirler. Ya' nî koyın gözi gibi göze dirler 254/30.

şehr-âşüb: Vaşf-ı terkîbîdür. Şehri kırış muruş edici ya' nî delürdici 36/10.

Şehr-i Yezd: Şehr-i Yezdüñ sâkinlerinden Murād Pâdişâh Yezddür. Ta' zîmâ cem' eylemişdür ve Şehr-i Yezd *Şîrâzdan* üç günlük yoldur dirler ve *Rüknâbâd* şuyı ki menba'ı *Şîrâz*dur. Şehr-i Yezde açar ve şuyuñ iki cânibi söğüt ağacı dikilmişdür ki yolcular hiç güneşden zahmet çekmezler. Bu iki şehrüñ mâbeyni ğayetle ma' mür imiş *Tokafla Amasya* mâbeyni gibi 16/6-7-8-9-10.

şehr vâ: Şin'üñ ve rā'nuñ ve vāv'üñ fetħalarıyla gönden aqçadır. Mekk-i sâbîk eyyâmda bir pâdişâh gelmiş imiş. Gönden aqça kesdirüp üzerine *sikke-i şāhî* urup kendi memâlikinde yürüdürmüş 49/2-3-4-5.

şeh-süvâr: Şeh, *şāhdan* muħaffefdür ve *süvâr*, atlı ma' nâsına. Pes şeh-süvâr, atlı pâdişâh dimekdür 68/23-24; 80/12.

şeker: Şekerden murād lebdür 110/27-28.

şeker-leb: Vaşf-ı terkîbîdür. Şeker duduqlı dimekdür 408/26.

şem': Luğat-ı 'Arabîde mîm'üñ kesriyle bal mumuna dirler. Ammâ 'Acem mîm'üñ sükûnuyla isti' mâl ider 47/11-12.

şem'-i şubħ-dem: Şem'-i şubħ-demden murād bunda şemsdür 305/16.

şemme: Luğatda qoqı ma' nâsına ammâ bunda murād bir cüz'idür 90/29-30. Hoş qokuya dirler 115/3; 274/14-15.

şerār: Āteş kığılıcımı 60/22.

şeref: Rıf' at ma' nāsınadır 220/16.

şerm: İsmdür utanma ma' nāsına 176/19; 325/13-14.

şest: Bunda okı gezledigün vaqt baş parmağdan okıyla kiriş kavrayan yere dirler 110/11-12.

şevk: Nefsün bir nesneye çekilmesine dirler. Ya' nî ziyāde mā' il olmasına dirler 222/17-18.

şeydā: Dīvāneye dirler 125/26; 317/12.

Şeyh-i Cām: Şeyh-i cāmdan murād bunda maqşūd *Şeyh Ahmed Nāmıķī* hazretleridür ki *Hazret-i Mevlānā Cāmī* ile bir şehrdendir ki *Cām* dirler. Her yerdeki şu' arā-yı 'Acem Şeyh-i Cām dirler 22-23/31-1- 4.

Şeyh Şan' ān: 'Abdürrezzāk-ı Yemenīdür 195/2-3. Şeyh Şan' ān böyle 'azīmü's-şān mürşid iken *Kasyşeriye* şehri kāfir elinde iken bir kāfir kızına 'āşık olup hınzırlarına çobanlık eyleyüp kızla şarāb hamr eyleyüp hiç bed-nāmlık fikrini eylemedi. Hāşılı kız şeyhden hamr taleb eyledi. Şeyh ise efkar-ı nāsdan idi. Hiç bir nesneye mālİK degül idi. Vardı bir hammāra hırkasını bir miqdār şarāba rehin eyledi ve getürdi. Kızla içdi 195/8-9-10-11-12-13.

şihāb: Şin' üñ kesriyle, felek cānibinde *kürre-i nārda* yalıñlanan āteş pāresidür ki bilmeyen kimse aña yıldız düşdi dirler 43/28-29-30. *Şihāb-ı şākıb*, yalıñlanıcı ve yaqıcı şihāb dimekdür, ya' nî cānān. 43-44/30-31-2.

şikār: Avdur. Meşhür kırā'at şikāri kese izāfetledür 21/7.

şimāl: Şin' üñ fethiyle *lodoz* yeline dirler. Anuñ muqābilinde esen yeke *cenüb* dirler cīm' üñ fethiyle 221/26-27.

şimşād: Şin' üñ fethi ve keriyale luğatdur. Şimşir ağacı 102/3-4. Anuñ dallarınuñ ve budaqlarınuñ diblerinde ya' nî özegün yukarı nihāyetinde hurma şalkımı gibi şık yapraklı top top dalları olur. Aña şu' arā *turre-i şimşād* dirler 333/5-6-7-8.

şir: Sūd 158/23.

şīşe-i Halebī: Halebe mensüb şīşe dimekdür. *Selāṭīn-i*
'*Osmāniyyeden* evvel *Halebden* a'lā şīşeler çıkardı. Aşlında *Ṭarsūsdan*
peydā olup *Halebe* gelürdi ve *Halebden* 'āleme münteşir olurdu 154/12-13-
14.

şīve: Luğatda eyü iş işlemege ve kendini güzel göstermege dirler
147/21-22. Nāz ma'nāsına 158/25. Maḥbūblaruñ nāz ve şīrīn hareketi
389/29-30.

şo' debe-bāz: Hoḳḳabāz ve göz bağıcı ma'nāsınadır 68/29.

şūḥ: Bunda ısıcaḳ kanlı maṭbu' ma'nāsınadır 36/8; 275/28-29.

şurṭa: Yanımızda olan luğatlarda bulmadıḳ. Ammā isti'malde
gemiye muvāfiḳ yeldür 25/17.

T

tā: İbtidā'i-i gā'ib içündür münzū ma'nāsına 116/24.

tā'at: Aşlında inkıyād ma'nāsınadır. Şoñra 'ibādetde isti'māl eylediler 82/11-12.

tāb: Tābuñ niçe ma'nası vardır. Ammā bunda burum ve büküm ma'nāsına olmağ evlādur 5/16-17; 110/19-20. Tāb bunda ıztırāb ve incinmek ma'nāsınadır 395/6.

tāb: İki yerde bile ısıçağ ma'nāsınadır 60/21.

tāb': İştılāhda şol şeydür ki mebde-i hareket ya'nī 'illet-i hareket ola gerekse hareketinden şu'urī ve ve vükūfī ola. Hāyvān gibi gerekse olmiya eflāk gibi ba'zılar katında 59/23-24-25.

tābān: Şıfat-ı müşebbehedür. *Tābīdenden* parlayan ma'nāsına 44/19-20.

tāb-dār: Vaşf-ı terkībīdür. *Tāb* bunda burum ve kıvrım ve büküm ma'nāsınadır ki zülfüñ ve kākülüñ ve gīsünüñ evşāfındandır. Pes tāb-dār tāb tütücü ya'nī zülfüñ müca'ad dimekdür 361/1-2-3.

tabla: Tahtadan murād bu yerde yemişçiler üzerine yemiş döküp şatdıqları tahtadır ve 'Arabda ve 'Acemde kânündür ki 'aṭṭārlar envā'-ı mütecezātı bir tahtanıñ üzerine tertīb idüp şatarlar 114/27-28-29.

tāc-dār: Vaşf-ı terkībīdür. Tāc tütücü. Ya'nī tāc şaḥibi pādīşāh 358/21-22.

tāhir: Pakdur 203/12.

tāğ: Kemer 153/2; 321/14.

tal'at: Aşlında görmekdür. Şoñra yüzde isti'māl eylediler. Fārisīde *dīdār* gibi. Aşlında *dīd* götürici ma'nāsına idi. Ya'nī görme götürici. Şoñra yüze isti'māl eylediler 69/19-20-21-22.

tāli': Tāli'den murād baht ve devletdür 179/31. Yıldızdur 261/28; 331/23-24.

ṭāli' -i mevlūd: Ol burcdur ki oğlan ṭoğdıǵı vaqt ufk-ı semāda vāqı' ola. Ya' nī meşriḳ cānibinde. Pes burcunu ve sā'ir aḥvālini tetebbu' idüp ṭāli' -i mevlūd yazarlar. *Kevkeb-i velādet*den de murād ṭāli' -i mevlūddur. Hāşılı bir oğlan ṭoğduǵda evvel meşriḳ cānibinde ṭulū' iden burcı andan soñra sā'atini andan evvel sā'atüñ kevkebini ve mukābile ve terbi' ve tesdīs ce sā'ir aḥvālini tetebbu' iderler. Andan soñra ṭāli' -i mevlūdın istiḥrāc iderler. Meşelā şems ve kamer ve müşteri' ve ğayrılar her ne ise 261-262/28-29-30-31-1-2-3-4-5.

tār: Tār bunda қaranlıқ 173/15. bk. "tārīk" mad.

ṭarab: Şādliḳ 319/19. Sürürdan ve ḥüznden gelen ḥıffete dirler. Ammā şu' arā ekşer sürürda isti' māl iderler 385/11-12-13.

ṭarab-engiz: Vaşf-ı terkībīdür. *Ṭarab* ḳoparıcı dimekdür. Ya' nī şenlik peydā idici 264/26-27.

tārem: Rā'nuñ fetḥi ve zammīyle luğatdur. *Derim* evine dirler ki göçer evliler ḳurup içinde oturlar 83/17-18.

tārem-firüz: Tārem-firüzdan murād felekdür teşbīḥ ṭariḳıyle 83/20.

tārīk: Қaranlıқ ma' nāsınadır 8/19-20.

Tatar: Şınıf-ı meşhūruñ ismidür 163/1. Bunlar *Tatara Türk* dirler ve şānlarındandır yağmacılıḳ ve ğāret-gerlik 300/14.

tavḳ: Bunda çenberdür 80/3-4.

tāyir: Lafz-ı müşterekdür. Hem murġa ya' nī ḳuşa dirler hem uçıcı ma' nāsına ya' nī ism-i fā' ildür 204/19-20. bk. "tāyir-i sidre" mad.

tāyir-i sidre: Bunda ülkesi murād olunca *murġ-ı sidre* dimekdür. Ya' nī *Ḥāzret-i Cibrīl-i Emīn* ki anuñ maḳāmı *Sidret'ü-l Müntehā*dur ki bir yere uçmaḳ istese andan pervāz ider ve yine ḳonar 204/19-20-21-22-23.

tayyib: Luğatda pākdur. *Ḥabīşūn* mükābili. Ammā ekşer *revāyih-ı tayyibe* de isti' māl olunur 146/9-10.

tebeh: *Tebāhdan* muḥaffefdür. Fāsīd dimekdür 178/14-15.

telḥ: Acıdur mürr ma' nāsına 28/17-18.

temennā: Bir nesneyi arzū ile istemege dirler 313/25-26.

temkīn: Kudret ma' nāsına 116/29-30.

teng: Tā'nuñ fetḥi ve nūn'uñ sukūnuyla ʔar ma'nāsınadır. Dili tenglikile vaşf iderler. 'Aşık gönli ziyāde bī-şabr ve bī-ķarār olduğına göredür 72/18-19-20; 263/9-01-11. Ammā böyle yerlerde mużtarib ma' nāsına 377/2-3.

teng-çeşm: Bi-ḥaseb-i luğat ʔar gözli dimekdür. Ammā ıştılāḥda ac gözli ma' nāsına 370/11-12.

teng-dest: Eli dar ve eli yufķa, müflis ma' nāsınadır 29/4-5.

ter: Terden murād leṭāfetdür 325/28.

terāne: Irlamaķ içinde ten ten dimege dirler. Evvelde bir kaç nev' dür ki yine ehli bilür 69/7-8. *Şiḫāḥ-ı Fürsde dū-beytiyyeye* dirler didi ve *dū-beytiyye* neğamātdan bir nev' dür. Ammā bu zamānda terāne, tenen tenen dimege dirler 118/22-23.

teşne-leb: Vasf- terkībīdür. ʔudağı şusuz dimekdür 229/26.

tevķi': bk. "tuğrā" mad.

tevsen: Gūra ya' nī vaḫşī olan ata ve sā'ir ḥayvānāta dirler. Ammā bunda muṭlaķ at murāddur 68/17-19; 265/13-14.

ṭīnet: *Ṭīn*, balçıkdur. Ṭīnetden murād mādde-i vücūd-ı insāndur ki Allāh Ta' ālā *ḥamret-i ṭīnet-i ādem* buyurmuş 172/19-20.

ṭīr-endāz: Vaşf-ı terkībīdür. Oķ atıcı dimekdür 390/16-17.

ṭīz: Luğatda keskin ma' nāsınadır. Bunda yavuz murāddur 160/11-12.

ṭūbā: Cennetde bir ağaçuñ ismidür 60/31.

ṭubā: Aṭyabuñ mü'ennesidür. Aşlı *ṭuybā* idi. Yā vāv'a ķalb olmuşdur, māķabli mażmūm olduğıçun ziyāde iyilik ma' nāsına 60-61/31-1-2.

ṭūfān: Çok şu ve çok yağmur 33/12. Şu ʔaşup bir yeri ķaplamakdur 64/8-9. *Ṭūfān-ı Nūḥ*, Ma'lūm ola ki kitāblarda yazdıkları budur ki;

Hażret-i Nūh ‘aleyhi’s-selām Receb ayınıñ onuncı günü gemiye binüp, Muħarrem ayınıñ onuncı günü ki, ‘aşüre günidür, gemiden çıkdı ki cemi‘ân altı ay olur 64/18-19-20. Şu ve yağmur ğālib olup eşyayı kaplamağa dirler 209/3-4.

tuğrā: Lafz-ı fārisidür. Beratlarda ve aħkāmda yazdıkları nişāndur. ‘Arabīsi *tevķīr*‘dür. Bu zıkr-i cüz’ ve irāde-i küll kabīlindendür. Ya‘nī yazılan murād aħkāmıñ bir cüz’idür. Ammā haķıķatde dīvānlarda vezīrler icrā eyledikleri aħkāmdu. Bunda tuğrā zıkrı ħasbeten Allāh içündür ki aħkāmıñ yukarı kenārında yazarlar. *Rūmda Selātin-i Sālefe* devrinde yazılan aħkāmda görmüşüz ħasbeten yazar. Ancaķ Allāh lafzını yazmazlar 86/3-4-5-6-7-8.

tūr: Her taġa dirler ki *cebel* gibi. Ammā bunda *Tūr-ı Mūsā* murāddur ki tecellī anda vāķı‘dur. *Hażret-i Mūsā Kavm-i Fir‘avndan* firār idüp *Medīne* cānibine vardı. *Hażret-i Şu‘ayb Peyġamberüñ* memleketidür. Anda *Şu‘ayb Peyġambere* bir rivāyetde sekiz yıl ve bir rivāyetde on yıl çobanlık eyledi ve *Şu‘ayb Peyġamber* bu ħizmete muķābil kızlarınıñ birini nikāħla aña virdi ve *Hażret-i Mūsā* ba‘de zamāñ şıla-ı raħm arzusunu idüp vaţan-ı aşliyesine ki *Mışrdur* ħātūnıyla teveccüh eyledi. Ĥikmetu’llahuñ ħātūnunu yolda ol gice buru tutdı ki ħāmile ħātūnlaruñ emrāzındandur ve gice şovuķ idi. Ateşe muħtāc oldılar ve *Hażret-i Mūsā Tūr Taġı* cānibine nażar eyledi ve bir ateş gördi. Meger Allāhuñ nūr-ı tecellīsi imiş. *Mūsā* anı ateş şunup ħātūnuna eyitdi ki siz bunda tūruñ ben varup ateş getüreyin diyü ol cānibe müteveccih olur. Anda varınca *Hażret-i İzzetüñ* kelāmını işitdi. Nitekim *Ķur‘ānda* buyurmuşdur (فَلَمَّا اتَّيَاهَا الْاِي) 173/16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27.

turfa: İştılāħ-ı ‘Acemde fā‘ide ma‘nāsınadur 121/29-30.

turre: Alından yukarı başın öñidür ki ‘Arabīde aña *nāşīye* dirler. Şoñra *nāşīyenüñ* alın üzerine inen saçlar da isti‘māl eylediler. Zıkr-i

maḥal ve irāde-i ḥāl ḳabilindendür. Cem‘i *ṭurer* gelür. Ṭā‘nuñ zammı ve rā‘nuñ fethiyle 5/11-12-13; 55/27-28-29. bk. “gīsü” mad.

ṭurre-i şimşād: bk. “şimşād” mad.

Türk: *Türk* aşl luġatda *Tatar* şınıfına dirler. Bunlar zālim ve bī-rahm ve ḥūnī olduklarından şu‘arā-yı ‘Acem maḥbūbları bunlara teşbīh idüp *Türk* dirler ve ba‘zı *Şirāzī*lerden mesmu‘dur ki *Hülāgū* ‘askerinden çok kimesne *Şirāzda* tavattun idüp tenāsül eyledi. Pes anlaruñ evlādına ḥaḳīḳaten *Türk-i Şirāzī* demek şaḥīḥdür teşbīhsüz ve isti‘āresüz 34-35/31-1-2-3-4.

Türkān: *Türkūn* cem‘idür. İki ma‘nāya taḥammüli vardur. Birisi mezkūr *Tatar* şınıfı ki *Şirāz* şehrinde tavaṭṭun eylemişlerdür. Birisi de şarḳuñ *Etrāki* ki *Ḥulefā-i ‘Abbasiyye* anları istiḥdām iderlerdi. Nite ki tevārīḥ-i ḥulefāda mezkūr ve meşūrdur 36/12-13 14-15.

tütīyā: Göz otıdur 91/10-11.

U

‘ūd: Bunda çeşte üslūbunda bir sazūñ ismidür. Ammā bunuñ nüktesi büyük olur 306/13-14.

‘uqāb: ‘Ayn’uñ zammı ve kaf’uñ taḥaffīfiyle kıartal kıuşı ki *ṭavşancıl* dirler 250/5-6.

‘urūc: Bir yüksek yere çıkmaktadır 164/28.

‘uzlet: Halkdan kesilüp bir bucaq iḥtiyār eylemege dirler 105/28-29.

Ü

üns: Hemzenin zammıyla ögür ya'ni *gam-güsâr*, vahşet muqâbili.

Haşıl-ı kelâm kişinüñ hūyuyla hūylaşmaq 59/13-14.

ülfet: Bir kimsenüñ huyuyla alışmaq. Ya'ni üns bağlamak 177/19-20.

V

Vādī-i eyemen: Bir mu'ayyen derenüñ ismidür ki *Ḥažret-i Mūsāya* Allāh anda tecellī eylemişdür 173/15-16.

vālih: Ḥayrān, şeydā, dīvāne 90/12.

vefā-dār: Vaşf-ı terkībīdür. *Dārīdenden* vefā ııtıcı ma' nāsına. Ya' nī vefā idici dimekdür 294/9-10.

vesme: Vāv' uñ fetḫi ve sīn' uñ sūkūniyle. *Vervesmeden* muḥaffefdür vāv' uñ fetḫi ve sīn' uñ kesriyle 'Arapça 'ıızlem dirler 'ayn' uñ kesri ve zā' nuñ sūkūniyle bir otdur ki anuñla şaç ve şaçal boyarlar. *Rāstığa* da vesme dirler 109-110/30-31-1-2.

Y

yād: Bunda hāṭır ma'nāsınadır 206/30-31. Añmağdur fikr ma'nāsına 289/27-28; 305/24.; 308/17-18.

yār: Luğatda yoldaşa dirler. Cānāna yār didikleri mecāzendür 108/22-23; 162/20.

Yedd-i beyzā: Beyāz el dimekdür ki *Ḥazret-i Mūsānuñ* bir mu'cizesi ol idi ki eli güneş gibi yıldırur idi 316/21-22-23-24.

yedd-i ṭülā: Bir nesnede kudretten yedd-i ṭülā dimekle ta'bir iderler 384/23-24.

yek: Yā'nuñ fetḥiyle ve kesriyle luğatdur. Ma'nası birdür. Ammā *yekī* yā'yla ma'nası birisi dimekdür 125/11-12.

yemen: Mubārek ma'nāsınadır 185/2.

Z

zağ: Karga 81/25.

zāl: Bunda koca karı ma' nāsınadır 211/7-8.

zamīr: İsmdür gizli ve şaklı ma' nāsına. Cem' i *zamāīr* gelür 59/25-26. Zamīrden murād hāırdur 121/20-21. Zamīr bunda gönül ma' nāsınadır 143/20.

zār: Zēlīl ve haķır 'āşıka şıfatdur 162/21. Zār luğatda zēlīl ma' nāsınadır. Zār u zēlīl dirler 193/14-15.

zebān: Lafz-ı müsterekdür. Lisānla şem' ũñ fitilesinde yanan ateş mābeyninde 214/21-22.

zeliḫā: Zā'nuñ fetḫi ve lām'ũñ kesriyle güzel dimekdür, şıfatdur, ism-i ra'ıldür 37/22.

zenahdān: Zenah, eñek, çene kemügi 11/6; 80/2. Şu'arā eñegi elmaya ve ayvaya teşbīh eylemişlerdür 47/25-26.

zer: Sābıkan beyān olındı ki zer 'āmdur gümüşe ve altuna karīne ile taḫşīş kesb ider. Meşelā, *zer-surḫ* ve *zer-ḫilā'* demekle ḫāliş altun murād olur. Pes ḫācenũñ *zer-surḫ* didiği ḫāliş altundur 139/7-8-9.

Zerdüşt: Ateş-perestlerũñ pīri. Ya' nī ol ateşe tapmağa peydā eyleyen zālimdür ki *Ḥazret-i İbrāhim* 'aleyhi' s-selām kavminũñ bir ulusıdur 307/14-15.

zer-i ḫilā: Yıldız altunıdur 49/2. bk. "aķça" mad.

zevk-baḫş: Vaşf-ı terkībīdür. *Baḫşidenden* zevk bağışlayıcı 145/21.

zīb: Zīnetdür 116/20.

zimām: Luğatda uyan dizgīn ma' nāsınadır 19/5.

zīr: Alt. Yā' nī *taḫte* ma' nāsınadır 70/8.

zīr-çeşm: Göz altından ya' nī nihānī 82/4.

zīr-leb: Dudaķ altında *Türkīde* bıyık altında dirler 151/5.

zīver: Zīnet ma' nāsınadır 58/28.

zücāc: Zā'nuñ zāmıyla luġatda sırçaya dirler *ķārūre* ma'nāsına 153/23-24.

zühre: Sāzendeler yıldızıdır ve sāzendeligi aña işbāt idegelmişlerdür 41/13-14. bk. "nāhīd" mad. Yıldızdır ki 'ayş ve 'işret ve sāz ve neġamāt aña müte'allıķdır 262/7-8.

zūll: Zāl'uñ zammıyla zillet ve ħakāret ma'nāsına 119/20.

zūlf: Kulaķ öñünden inen saçlar 11/19-20. 'Ādetdür ki eţfālūñ zūlfünü altun teller ile yanmış teller ile ururlar, nihāyeti devletlü olan teli çok ider. Şöyle ki saç tel içinde mestūr olur 48/25-26-27. bk. "ġīsū" mad.

zūmrūd: Bunda vezniçün mim sākin ve rā muĥaffef okınur. Aşlında zā'nuñ ve mim'uñ zammeleriyle rā'nuñ teşdīdiyledür. Bir yaşıl cevherdür. Ĥaķķında çok ħavāşş yazarlar cümleden ħayyāt ve 'aķārib ya'nī yılanlar ve 'aķrebler ol cevheri götürenden kaçarlar ve yılan ol cevheri görse gözi kör olur. A'yān-ı nāsdan bir devletlü naql ider ki *Beryecūķden* (Birecik) *Amide* giderdim. Yoluñ kenārında bir yılan yatur gördüm. Nā-gāh başın kaldırup baña baķduġı gibi arķası üzerine geldi. Ne oldu bu ki diyecek yanımda ķuzātndan bir ehl-i 'ilm ķāzı var idi. Eyitdi yüzüğündeki taş nedir. Didim ki zūmrüddür. Didi ki anı gördüğün-den helāk oldu. Didim ki bunuñ sırrını baña ańlat. Pes ol ķāzı zūmrüdüñ niçe ħavāşşını beyān eyledi. Ol zamāndan berü hiç yanımdan zūmrüdi eksik eylemem didi 57/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14.

zūnnār: Neşārānuñ 'alāmāt-ı küfrden bir 'alāmetidür ki ķuşaķlarına bend idüp ķuşaķdan aşıġa şarkıdurlar 195/19-20.

2. *ŞERH-İ DİVÂN-I HÂFİZ*'DAKİ KAVRAMLARIN MODERN KAYNAKLARDAKİ KAVRAMLARLA MUKAYESESİ

Bu bölümde, *ŞDH*'da yer alan kavramların günümüz eserlerinde ne şekilde değerlendirildiği belirtilmeye çalışılmıştır. Kavramlar üzerinde yapılan değerlendirmelerin daha sistemli ve anlaşılır olmasını sağlamak için, öncelikle *ŞDH*'da geçen kavramlar on bir grupta tasnif edilmiştir. Bazı kavramların anlam alanları dikkate alındığında birden fazla gruba dahil olabilmektedir. Bu tür kavramlar sadece bir grup içinde zikredilmekle birlikte, diğer gruplarla olan ilişkisi belirtilmeye çalışılmıştır. Genel tasnifin alt başlıklarında ise sadece *ŞDH*'da yer alan kavramlarla, *ŞDH*'da ve günümüz eserlerinde ortak, ancak anlamları farklı kavramlar incelenmiştir. Kavramların anlam alanlarına çalışmanın ikinci bölümünde yer verildiğinden ayrıca değinmeye gerek duyulmamıştır. Sadece, farklılığı daha anlaşılır kılmak için, bazı kavramların anlam alanlarının verilmesi uygun görülmüştür.

2. 1. İçki ve İçkiyle İlgili Kavramlar

2. 1. 1. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da Yer Alan Kavramlar

Klâsik Türk şiirinde en çok kullanılan içecek, hiç şüphesiz insana sarhoşluk verenler olmuş ve bununla ilgili olarak birçok kavram kullanılmıştır. Bu kavramlar, maddî manada içki ve içkiyle ilgili olmakla birlikte, çoğu zaman mecazî manalarıyla şiirde yer almıştır. Bununla birlikte Klâsik dönem şâirlerinden bazılarının içki içtiği ve hatta keyif verici maddeler kullandığı bilinmektedir. Özellikle bazı büyük memurların ve zenginlerin konaklarında, dönem dönem çıkan içki yasaklarına rağmen, içki meclislerinin toplandığı tarihî bir gerçektir. Bu meclislerin dışında içki meraklısı şâirlerin devam ettikleri meyhaneler de bulunmaktaydı. Bu meyhaneler Tahtakale, Balıkpazarı ve Galata'da toplanmış olup, yazın deniz kenarlarına da açık meyhaneler kurulurdu (İpekten 1999: 224).

Gerek içki meclislerinde ve meyhanelerde toplanan şâirler, gerekse içkiyle ilgisi olmadığı hâlde, bu kavramları şiirlerinde mazmun değeriyle kullanan şâirler tarafından, içki ve içkiyle ilgili kavramların sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu kavramların bir çoğu asıl itibariyle içkiyle ilgisi olmadığı hâlde zaman içerisinde ortaya çıkan kullanımlar yoluyla içki ve içkiyle ilgili kavramlara dönüşmüşlerdir. Bu dönüşüm sürecinde edebî sanatların, özellikle mecâzın, rolü küçümsenemeyecek ölçüdedir.

ŞDH’da içki ve içkiyle ilgili kavramlar şunlardır: *âb-ı harâbat, âb-ı harâm, arak, arbede, bâde, bâde-i şeb-gîr, bâde-peymânî, be-çend-renk, bezm, bezm-geh, bintü’l-ineb, câm, çemâne, cür’a, duhter-i rez, dürd-keş, dürd-keşân, gabûk, hande-i câm, harâb, harâbât, harâbî, harîf, hatt-ı sâgar, inebî, ke’s, keştî-i Nûh, kûy-ı mugân, la’l-fâm, la’l-i müzâb, menzil, mest-i harâb, mey-fürûş, mey-gede, mey-perestân, mugân, müdâm, mül, pervây-ı şarâb, peymâne-keş, piyâle, puhte, râh, rul, rind, rindân, sabûh, sâfi, sâgar, sâkî, sâl-hôrde, sürâhî, şarâb-ı erguvân, şarâb-ı müdâm.*

2. 1. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Anlamı Farklı Kavramlar

Günümüz eserlerinde yer alan bazı kelimelere ŞDH’da farklı anlamlar yüklemiştir. Bunlardan en dikkat çekici olan *bâde* kelimesidir. DŞD: 212; Mİ: 63; DŞS: 53-54; DE: 323’te *bâde* kelimesi için mutlak manada şarap ve içki anlamları verilirken, ŞDH: 183’te bu kelime için “*Şarâbun kaynamışına dirlir.*” ifadesini kullanmaktadır.

Sarhoşluk veren bir içecek olan *arak* için DŞD: 212; Mİ: 41; DŞS: 54; DE: 323’te rakı anlamı verilmektedir. ŞDH: 271’de rakı anlamı verilmekle birlikte “*Bunda müskirâtdan olan ‘arağdur. Zîrâ añâ da şeker koyup içerlerdür.*” şeklinde bir açıklamada bulunulmuştur.

Bu başlık altında değerlendirilmesi gereken son kavram *menzil*’dir. Tasavvufî bir kavram olan *menzil*, DŞS: 269’da insanların Hakk’a ulaşmak için katetmeleri gereken basamaklar şeklinde tarif edilmiştir. ŞDH: 7’de ise “*Menzillerden murâd meyhânelerdür.*” şeklinde bir ifade kullanılmıştır.

2. 1. 3. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

Yukarıda sıraladığımız birçok kavram günümüz eserlerinde de bulunmaktadır. Fakat bazılarında bu eserlerde söz edilmemektedir: *âb-ı harâbât*, *âb-ı harâm*, *arbede*, *bâde-i şeb-gîr*, *bâde-peymânî*, *be-çend-renk*, *çemâne*, *gabûk*, *hande-i câm*, *harîf*, *hatt-ı sâgar*, *inebî*, *keştî-i Nûh*, *kûy-ı mugân*, *la'l-fâm*, *la'l-i müzâb*, *mest-i harâb*, *mey-fürûş*, *pervây-ı şarâb*, *puhte*, *sâfi*, *sâl-hôrde*.

DŞS: 54'te ve DE: 323'te şarap veya rakı anlamına gelen ve *âb* kelimesiyle yapılmış bir tamlama olan *âb-ı engûr* (üzüm suyu) ifadesine yer verilmişken, *âb-ı harâbât*, *âb-ı harâm* gibi yine *âb* kelimesiyle yapılmış kavramlar yoktur. ŞDH: 182'de geçen *âb-ı harâbât*'da sadece şarap anlamı verilmişken; ŞDH: 18'de zikredilen *âb-ı harâm* genel anlamda bütün içkiler için kullanılmıştır.

ŞDH: 126'da *be-çend-renk* ile birlikte açıklanan *çemâne*, şarap şişesinin üzeri servi ve gemi gibi resimler olan kapağına ad olmuştur.

Bu başlık altında değineceğimiz bir diğer kavram, ŞDH: 26-118'de *sabûh* kavramını açıklanırken değinilen *gabûk*'tur. Günümüz eserlerinin hemen hepsinde ve ŞDH: 26'da sabahleyin içilen şarap olarak açıklanan *sabûh* kavramının aksine, *gabûk* "*Gice evvelinde içilen şarâbun ismidür.*" şeklinde tarif edilmiştir.

Sadece Mİ: 251'de altın, gümüş, bakır veya ağaçtan yapılmış bir kadeh türü olarak açıklanan *keştî-i Nûh*, ŞDH: 209'dan aynen aktarılmıştır.

ŞDH: 162'de yer alan orijinal bir kavram da *sâfi*'dir. Sûdî bu kavramı "*Şarâbuñ üstüne dirler şâfi ma'nāsına*" şeklinde yorumlamıştır.

ŞDH: 210'da kullanılan bir diğer ilginç kavram da kelime anlamı yıl yemiş, yaşlanmış olan, ancak mecazen yıllanmış şarap manası verilen *sâl-hôrde* kavramıdır.

2. 2. Tarihi ve Efsanevi Rivayet ve Şahsiyetlerle İlgili Kavramlar

2. 2. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

Klâsik Türk edebiyatının kaynaklarına baktığımızda tarihi ve mitolojik olay ve kişilerin büyük yer tuttuğunu görmek mümkündür. Ağâh

Sırrı Levend, Klâsik edebiyatın kaynaklarını on üç bölümde incelerken “Tarih ve Esatir” başlığı (DE: 9-10) ile Faruk Kadri Timurtaş, on bir bölümde sunarken “İran mitolojisi (şahsiyetler ve hadiseler)” ve “Taihî, efsanevî, mitolojik şahsiyetler ve hadiseler” başlıkları (Timurtaş 1993: 10-11) ile bunu teyit etmektedirler. Hemen her Klâsik dönem manzumesinde bu olay ve kişilere çeşitli sebeplerle benzetmeler ve telmihler yapılmıştır. Özellikle bu dönem şairleri, memduhlarını, tarihî ve mitolojik kahramanlarla kıyas etmiş, memduhlarının bu kahramanlardan daha üstün meziyetlere sahip olduklarını belirtmişlerdir (Şimşek 2003: 357-378).

ŞDH’da konuyla ilgili kavramlar şunlardır: *âb-ı hayât, âb-ı hayvân, âb-mâ, asâ, Âsaf, Âsaf b. Berhiyâ, âteş-i Tûr, Beytü’l-Ma’mûr, Câm-ı Cem, Câm-ı Cihân-nümâ, Câm-ı Cihân-bîn, cihân-nümâ, delk-i ezrak-fâm, Dilşâd Hâtûn, dîv, erd-i behişt, esb-i bâd, genc ü mâr, gendüm-gûn, gurbe, gül-sitân-ı irem, Hârût ve Mârût, Hâtem-i Cem, hümây, İsâ-dem, İskender, Kârûn, Kemâl-i Hocendî, Mâh-ı Ken’ân, Mülk-i Süleymân, Nigâristân, Peder, Pervîz, Pîr-i Ken’ân, Rûh-ı Kuds, Sâmîrî, Sebâ, Süleymân bin Abdulmelik, Şâh Şücâ, Şeyh-i Câm, Şeyh San’ân, tâyir-i sidre, tûfân, Tûr, Vâdî-i Eymen, Yedd-i beyzâ, Zerdüş.*

2. 2. 2. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

ŞDH’da yer alan tarihî ve mitolojik kavramların hemen tamamı yakın dönem sözlüklerinde yer almıştır. Ancak *âb-mâ, delk-i ezrak-fâm, Dilşâd Hâtûn, esb-i bâd, genc ü mâr* gibi kavramlara bu başlık altında değineceğiz.

Bu kavramlardan *delk-i ezrak-fâm, Şeyh Hasan Ezrak-pûşe*’nin ve ona tabi olanların giydikleri gök renkli hırkalarıdır. ŞDH: 23’e göre her nerede *ezrak-câme* veya *ezrak-libâs* ifadeleri zikredilirse Şeyh Hasan Ezrak-pûşe’ye ve ona tabi olanlar tariz vardır.

Dilşâd Hâtûn, tarihî bir şahsiyettir. Klâsik şiirde, hükümdarlığı zamanında içkiyi yasaklaması sebebiyle yer bulmuştur. ŞDH: 318-319’da “*Dilşâd Hâtûnuñ birkaç yıl ki niyâbet-i pâdişâhlık eylediği fevâhiş ve fusûka bir mertebede yasağ eyledi ki hamr içeni katl iderdî hadd urmağıla iktifâ eylemezdi.*” ifadeleriyle anlatılmıştır.

ŞDH: 152’de *genc ü mâr* için yapılan “*Genc ü mâr buyurduğũ aşlı budur ki bir mâlı ki defîne iderler. Kırx yıldan soñra ol defîneyi bir ejder taşarruf ider dirler.*” şeklindeki açıklamalar *Mİ*, 118’de de aynen tekrar edilmiştir.

Davûd peygamberin oğlu olan Süleymân peygamber, hayvanlarla konuşması, cinlere ve rûzgara hükmetmesi, yüzüğü, veziri Âsaf ve hanımı Belkıs’la Klâsik şiirin belli başlı mazmunlarındadır. Süleymân peygamberin rûzgara hükmetmesinin bir eseri olarak tahtını rûzgar taşımış. Yakın dönem sözlüklerinde bu olaydan söz edimesine karşın, bu olay için herhangi ad kullanılmamıştır. *ŞDH*: 121’de yer alan *esb-i bâd* (rûzgar atı) tamlaması bu yönüyle orijinaldir.

2. 3. İnsana Özgü Duygu ve Hâllerle İlgili Kavramlar

2. 3. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

Klâsik şiirde insana özgü duygular ve hâller üzerine düşünüldüğünde akla hiç şüphesiz aşk gelir. Aşk ise Klâsik şiirde iki şekilde karşımıza çıkar; metafizik ve mistik boyutta tazahür eden hakikî aşk (aşk-ı hakikî) ile beşerî ve tabîî bir ilişki olarak beşerî aşk (aşk-ı mecazî). Ancak şiirlerde anlatılan aşk, genellikle hakikî aşktır. Doğu edebiyatının temel unsurlarından biri olan tasavvuf düşüncesinin belirlediği bu nitelik, aşkın dünyevî olanı için de aynı anlatım şeklinin kullanılmasına izin verir (Kalpaklı 1999: 454). Aşk her ne şekilde olursa olsun “aşk üçgeni” olarak adlandırabileceğimiz bir düzende karşımıza çıkar. Bu üçgenin köşe taşları; aşık (seven), maşuk (sevilen, sevgili) ve agyar (sevgilinin diğer aşıkları, engelleyiciler)dir. İşte bu üçgen etrafında insana özgü duygu ve hâller olarak tasnife tabi tutduğumuz duygu, düşünce ve durumlar ortaya çıkar. Aşık, gönlünde sevgiliye büyük bir sevgi besleyen, gönlü sevgilisiyle dolu, bu sevgisine karşın ilgisizlikten incinmiş, ümitsizliğe düşmüş, agyarlar yüzünden kıskançlık krizlerine tutulmuş ve daha birçok duygu ve hâllerle kompleks bir yapı sergiler. Sevgili ve agyar ise tek düze bir yapıya sahiptir. Sevgili her zaman aşık

eziyet eden, ona karşı ilgisiz olan bir tavır takınırken, agyar, arabozucu, kıskanç, düşmanca bir tavırla karşımıza çıkar (DŞS: 42-43).

Klâsik şiirde bütün tezahürleri ile oldukça büyük öneme sahip olan aşk, son derece gelişmiş bir anlayışla çeşitli benzetmelere, tasvir ve teşbihlere konu olmuştur. Denebilir ki aşk, Klâsik şiirde olduğu kadar hiçbir edebî gelenekte bu kadar zengin çağrışımlara, beşerî ve mistik açılımları birlikte yansıtma başarısına konu olamamıştır (Doğan 2004: 32).

Bu kısa girişten sonra ŞDH’da konuyla ilgili kavramları şöyle sıralayabiliriz: *agyard, aşk, aşk-bâz, âşufte, âvâre, baht, bed-nâm, bî-dil, bî-ser ü pâ, cânân, cân-fürûş, dil, dil-ârâ, dil-arâm, dil-bend, dil-cû, dil-dâr, dil-fikâr, dil-firîb, dil-fürûz, dil-i hurrem, dil-keş, dil-küşây, dil-nevâz, dil-nişân, dil-pezîr, dil-rübâ, dil-sitân, dil-sûz, dil-şode, gam-ı aşk, gam-ı gedâ, gedâhâ, hâk-sâr, hoş-dil, işve, kirişme.*

2. 3. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Anlamı Farklı Kavramlar

Bu başlık altında üzerinde durulması gereken ilk kavram *aşktır*. Klâsik şiirle ilgili her eserde değinilen bir kavram olan aşk ŞDH: 4-205-221-228-259’da farklı yönleriyle tanıtılmıştır. Sûdî, “‘*Aşk-ı cânân evvelde kolay göründi ammâ âhîrde müşkiller vâki’ oldı. Zirâ bir kimesneye gönül virseñ ibtidâ’ saña envâ’-ı mülâyemetler gösterür. Şoñra istiğnâya başlar. ‘Âşık-ı bî-çâre de istiğnâya tahammül eylemeyüp gâh bâdeye ve gâh afyona ve berşe ve esrâra ve kahveye düşer divâne gönüli bir miqdâr ârâm ve qarâr eylesün diyü.*” ifadeleriyle aşkın sosyal hayata dönük etkisinden söz eder. Bir başka yerde “‘*Aşkla ‘akl ziddândur. Zirâ ‘aşk cerî ve bî-pervâdur. Ammâ ‘akl hâyif ve vehhâmdur. Pes ‘âşık ‘akılla bir iş işlemez. Bil ki müktezâ-yı ‘aşkla ‘âmildür.*” şeklindeki yorumuyla aşkla akıl arasında mukayesede bulunur ve aşkın olduğu yerde akıldan söz edilemeyeceğini vurgular. Aşkın tasavvufî boyutunu ise kısa ve öz anlatır; “*Hâldür kâle sığmaz. Hâşılı ‘aşk şırf tevhid ve taşavvufdur ki hâlidür kâli degüldür.*”.

Baht kavramı üzerine ŞDH: 14-15’te yapılan; “*Meşhûrdur ki bir kimesnenüñ tâli’i hâbda olsa kendi elemde olur. Ammâ tâli’i bî-dâr olsa*

kendi rāhatda olur.” yorumu, mana olarak yeni olmasa da söyleyiş olarak orijinaldir. *Bahtın* açık veya kapalı olması, uyku ve uyanıklık ifadeleriyle karşılanmıştır.

ŞDH: 36’da *canan* kavramı açıklanırken yapılan “*Ba’zı ‘uşşak arasında bir güft ü gū vardur ki cānānenūñ hūsnüne sebeb bizim maḥabbetimizdür. Şöyle ki biz andan ḡaṭı’-ı naḡar eylesek aña ašlā kimse i’tibār eylemezdi.*” yorumdan sevgilinin güzelliğiyle değil, aşkın sevgiliye olan teveccühü sebebiyle itibar kazandığından bahsedilir.

2. 3. 3. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

Bu bölümde üzerinde duracağımız tek kavram ŞDH: 361’de yer verilen *hâk-sârdır*. Sûdî’nin “*Şol kimselere dirler ki Mışıruñ meczūbları gibi mezbelelikde yatur ḡalḡar ṭoprāḡlılar dimekdür. Divānelerden kināyetdür.*” şeklinde açıkladığı kavram, kelime olarak toz toprak içinde kalmış, düşkün, hakir anlamına gelirken kinaye yoluyla aşkından divane olmuş kişiler için kullanılmıştır.

2. 4. Dinî-Tasavvufî Kavramlar

2. 4. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

Klâsik Türk edebiyatının doğuş süreci takip edildilğinde Türklerin İslam dini ile tanışmaları ve sonraki gelişmelerle paralellik arz ettiği görülür. Hint-İran, Roma-Bizans efsaneleri, Kur’an ve hâdislerden alınan sözler, peygamberlerin ve erenlerin hayatlarına ait menkabeler ve tasavvufî umdeler, Klâsik Türk edebiyatını yoğurmuş, bu edebiyata insanî ve fikrî bir yön vermiştir (Gölpınarlı 1999: 94). Bu süreç, Klâsik edebiyatın hangi aşamamalardan geçtiğini anlamamıza yardımcı olmanın yanı sıra, aynı zamanda bu edebiyatın kaynaklarının tespitinde de kolaylık sağlar. Bu yönüyle Klâsik edebiyatın kaynaklarına bakıldığında İslam kültürünün ağırlıklı bir etkiye sahip olduğu açıkça görülür. Tefsir, hadis, akaid, fıkıh, kelam, siyer ve İslam tarihi gibi dinî bilim dalları ve tasavvuf, İslam kültürünün edebiyata yansıyan alanlarıdır. Bununla

birlikte, azımsanmayacak sayıda Klâsik dönem şâirinin, direkt veya dolaylı olarak değişik tarikatlarla bağlantı içinde oldukları da bir gerçektir (İsen 1999: 306).

ŞDH'da konuyla ilgili kavramlar şunlardır: *afiyet, ahd-i elest, A'râf, ayet, bahr-i fanâ, bâz-hâst, behişt, cennât, Dârü's-selâm, dervîş, du'â, dûzah, elest, erbâb, eşher-i haram, ezel, fakr, feyz, firdevs, hân-kâh, harem, hatt-ı sâkî, hây u hû, heft-seb', Hirz-ı Yemânî, huld-ı berîn, irem, kazâ, kurbân, melekût, mestûr, murakka, mürşid, nâkûs, nâme-i siyâh, nân-ı helâl, rûze, rûze-dâr, Rûz-ı elest, rûz-ı evvel, rûz-ı nuhust, sâlûs, savma'a, sa'y, sermed, Sidre, sûfî, sûfiyâne, tâ'at, Tûbâ, uzlet.*

2. 4. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Anlamı Farklı Kavramlar

ŞDH: 118-153'te "*Şūfîler tekyesi.*" şeklinde tanımlanan *han-kâh* kavramı, DŞS: 173'te "*Tekkenin büyüğüne hankâh denir. Hem kuruluş hem de değeri bakımından tekkeden üstündür. Çoklukla pîr makamı olur.*" şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadelerden hareketle, ŞDH'da mutlak manada tekke manasında kullanılan kavramın, DŞS'de tekkenin büyüğü için kullanıldığı açıkça görülür.

2. 4. 3. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

Bu başlık altında değinilecek kavramlardan ilki ŞDH: 130-131-219'da "*Allâhu Ta'âlâ kıldan belâyı def' eylemege dirler. Ammâ ıştılâhda perhîz-kârlığa ve taqvâyâ dirler.*" şeklinde tanımlanan *afiyet* kavramıdır. Kelime olarak deritten, üzüntüden uzak yaşamak anlamına gelen kelime, tasavvufî bir kavram olarak, takva sahibi olan kişiler için kullanılmıştır.

Sûdî'nin dolaylı yönden Fatiha Süresi ile alakalandırdığı *hatt-ı sâkî* kavramı ŞDH: 179'da şu ifadelerle anlatır: "*Haft-ı sâkîden murâd haft-ı 'izâr-ı sâkîdür veyâ haft-ı vech-i sâkîdür. Sure'-i Fâtiha ki Kelâm-ı Şerîfüñ mücmelidür. Ehl-i te'vîl vech-i insândan istihrâc ider. Sure'-i Fâtihanuñ fehve'si hõd iki 'âlemüñ sırrıdur. Zirâ mufaşşalı ki Kur'ân-ı Şerîf iki 'âlemüñ esrârını câmi'dür. Pes haft-ı sâkîden maqşûd haft-ı vech-*

i sâkîdür. Pes haţî-ı vech-i sâkîden Kelâm-ı Şerîfün mâzmûnunu okuyan iki ‘âlemün esrârına muţtali’ olur.”. Hat kelimesinin gençlerin yüzünde yeni çıkan ayva tüyüleri yanında yazı anlamına da gelmesi bu kullanımı olanaklı kılmaktadır.

ŞDH: 171-365’te yer verilen bir diğer kavram *nâme-i siyah*tır. Siyah mektup veya mecmua anlamına gelen kavrama, benzetme yoluyla günahkar karşılığı yüklenmiştir.

Bu bölümle ilgili değineceğimiz son kavram *nân-ı helâldir*. ŞDH: 18’de “*Nân-ı helâl kinâyettür nân-ı vakfdan. Zîrâ ekşer meşâyiḥ ḥân-ḳâhlarda ve zâviyelerde olup vakf etmeğın yirler.*” şeklinde tanımlanan kavram helal ekmek anlamına gelmesine rağmen, benzetme yoluyla tekke ve zaviyelerde dervişler için verilen yemek için kullanılmıştır.

2. 5. Tabiatla İlgili Kavramlar

2. 5. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

Klâsik edebiyatta daha çok güzellik unsuru olarak kullanılan tabiatla ilgili kavramlar, özellikle istiâre ve teşbih gibi edebi sanatlar ile gerçek mahiyetini yitirmiştir. Ağaçlar, meyveler, çiçekler, hayvanlar, aylar, günler, geceler, denizler, dağlar, taşlar, rüzgar gibi tabiî durum ve varlıklar idealize edilerek Klâsik şiirde kullanılmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, “Divan edebiyatı şâiri, tabiatı, bizi güzellikleriyle hayran eden, yıkan tabiatı buğulu gözlerle görür; gördükten sonra gözlerini yumar, gördüklerini kafasındaki mecazlar diline adapte eder de öyle yazar. Ve tabiîdir ki bu çeşit anlatılan tabiat, tabiîlikten çıkmıştır. Divan edebiyatının tabiatı, bir odanın ortasında düzülen, yahut küçük bir sahifeye bin bir renkle çizilen bir tabiattır.” ifadeleriyle Klâsik edebiyatta tabiatın ele alınış biçimini özetler (Gölpınarlı 1999: 92). Ayrıca Ali Nihat Tarlan’ın *Şeyhî Divanı*’nı, Harun Tolasa’nın *Ahmet Paşa Divanı*’nı ve Nejat Sefercioğlu’nun *Nev’î Divanı*’nı tahlil ettikleri eserlerinde, tabiatla ilgili unsurlara geniş yer vermerleri dikkate değerdir.

ŞDH’da yer alan tabiatla ilgili kavramlar, daha çok bitkiler olmakla birlikte, şunlardır: *âhû*, *andelîb*, *anka*, *âşiyân*, *âşiyâne*, *bâl*, *bâz*, *benefşe*, *benefşe-zâr*, *berg*, *bîd*, *çemen*, *çemen-ârây*, *çenk*, *dıraht*, *gammâz*, *gazâl*, *girev*, *giyâh*, *gonca*, *gül-i hod-rû*, *gül-i sûrî*, *gülnâr*, *gülşen*, *gülnâr*, *gürbe*, *hâbâb*, *hâr*, *hârâ*, *hezâr*, *hüdhüd*, *kebûter*, *minkâr*, *murg-ı seher*, *nâfe*, *nergis*, *nesrîn*, *nikâb-ı gül*, *nişîmen*, *pervâne*, *ra'nâ*, *reyâhîn*, *reyhân*, *rez*, *rezân*, *rûbâh*, *sabâ*, *safîr*, *sanevber*, *semen*, *serv*, *sîb*, *sincâb*, *sûsen*, *şeb-hân*, *şehlâ*, *şimşâd*, *tevsen*, *ukâb*.

2. 5. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Anlamı Farklı Kavramlar

Bu başlık altında değineceğimiz ilk kavram, ŞDH: 6’da genişçe tanımlanan *âhû*’dur. “*Âhû iki kışımdur. Birine âhû-yı sefîd dirler ve birine âhû-yı müşkîn dirler ki âşafî ikisini bir beytde cem‘ eylemişdür*” şeklinde *âhû*’nun iki türünden bahseden Sûdî, asıl misk üretiminde faydalanılan *âhû-yı müşkîn* üzerinde durur. DŞS: 22 ve Mİ: 28’de güzel kokusu ve güzellik unsuru olarak kullanılması yönleriyle değinilen bu kavram, DŞD: 247-248’de, ŞDH’dakine benzer ifadelerle yer alır. Ancak, hem *âhû* türlerine dair bilgiler, hem de detaylı anlatımıyla ŞDH, bahsi geçen kaynaklardan ayrılır.

Klâsik şiiirde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısı ile anılan *benefşe* (menekşe) (DŞS: 269), ŞDH: 306’da “*Ekşer benefşe dâmân-ı nihâl-i gülde biter*” cümlesiyle tanımlanır. Menekşenin gül fidanının dibinde yetiştiği bilgisi orijinaldir.

Kelime anlamı büyük yabanî kedi olan *gürbe*, ŞDH: 312-313’te tasavvufî bir hikâyenin kahramanıdır. Günümüz eserlerinde sadece kelime anlamıyla yer alan bu kavram, ŞDH’da aktarılan tasavvufî hikâye ile yeni bir anlam değeri kazanır. Hikâye şöyledir: “*Gürbe-i hîle-bâz bir gün gerdununa tesbîhler taķup zühd ve taķvâya başlar ki köpeğin birisi bunun bu hâlini görüp miskîn-i ferîbinden bî-rayb olup yanına varur. Görür ki muhkem zühd ve taķvâya meşgûl olup hiç buña iltifât eylemez. Pes mekrinden ğafil olup varup sâ’ir yoldaşlarına haber idüp gelüp görürler. Fi’l-vâķı‘ didiği gibi gürbe ‘âbid olmuş. Pes Hüdâya şükr ve ğamd iderler*”

ve *Gürbe-i hîle-bâz* ile *istînâs* iderler. *Gürbe şol kadar şabr ider ki bu mazlûmlar yanında yatup yuvalanmağa başlar. Pes birisin bir eliyle ve birisin bir eliyle ve birisin ağzıyla kıpar. Bâkisi kaçup yoldaşlarına haber virirler ki ey zâhid evvel birimizi şikâr iderdi şimdi üçümüz bir ağızdan kıpdi*". Hikâyede *gürbe-i hile-bâz* şeklinde kullanılan kavram, Klâsik şiirin temel tiplerinden *zahit*'i karşılamaktadır.

ŞDH'da değineceğimiz başka bir kavram *sûsendir*. ŞDH: 147'de "*Teşbîh tarîkıyle ve sūseni ve servi âzâdeliğile vaşf iderler. Zîrâ bunlar cemî' zamânda tâze olup yaşamadadır, sâ'ir dırahtlar ve nebâtât gibi gâh bâ-berk ve gâh bi-berk olmazlar. Hâşılı dest-i hâzân ve dey tecâvüzünden ve ta'dîsinden âzâdedürler ve meyve ve hâşıl şâhibleri degüllerdür ki bunlara şıbyân-ı seng ve çöp atmak lâzım gele. Pes her cihetden âzâdelerdür*" şeklinde tanımlanan kavram, DŞD: 159'da "*Susam çiçeği*" gibi kısa bir tanımla açıklanır. Burada dikkat çekici olan, *sûsenin* ŞDH'da ağaç, DŞD'de çiçek olarak tanımlanmasıdır.

2. 5. 3. Sadece *Şerh-i Divân-ı Hâfız*'da Yer Alan Kavramlar

Kelime anlamı ağaç olan *dırahta*, ŞDH: 92'de kavram değeri yüklenmiş olup, kelime "*Çamın bir nev'idür ki maḥbûblar kıametini aña teşbîh iderler*" şeklinde tarif edilmiştir. *Dıraht*, kelime anlamından soyutlanarak, çamın bir türü olarak gösterilmiş ve sevgilinin boyuna teşbih edilmiştir.

DŞS: 335 ve Mİ: 353'te "*Doğu cihetinden esen hafif ve latif rüzgâr. Amma şairler dilinde sevgilinin semtinden esen rüzgâra derler*" şeklinde tarif edilen *sabâ* rüzgârına, ŞDH: 241'de *gammâz* adı verilmiştir. Kavramı "*Ġammâzdan murâd şabâdur ki kıanğı kıokulu nesneye uğrasa anuñ kıokusını 'âleme neşr eyler. Pes bu i'tibârla aña ğammâz dirler*" gerekçesiyle tanımlayan şarih, günümüz eserlerinde sadece *sabâ* kavramıyla karşılanan bu rüzgâr çeşidi için, yeni bir kavram eklemiştir.

Sabâ rüzgârı için ŞDH: 221'de geçen diğer kullanımlar "*Uşşâk esrâr-ı 'aşkı keşf eylemegi hem-zâr ve hem-zebân bulmadıklarından şabâyla*

muşâhabet muhâkât iderler. Bu cihetdendir ki şabâ ya berîd-i ‘uşşâk ve peyk-i müştâkân dirler’ ifadeleriyle tanımlanan *berîd-i uşşâk* ve *peyk-i müştâkân*dır.

2. 6. Kıymetli Taş, Maden ve Süs Eşyaları İle İlgili Kavramlar

2. 6. 1. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’da Yer Alan Kavramlar

Klâsik şiirde, tabiatla ilgili kavramlar gibi, kıymetli taş, meden, süs eşyası ve sair şeylerle ilgili kavramlar da genelde güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Ömer Ferit Kam, manzum eserleri meydana getiren unsurların tasnifinde “Kıymetli taşlar, Süs eşyası (takılar), Güzel kokular” başlıkları altında bu tür kavramlara geniş yer vermiştir (*DŞD*: 132-133).

Bu tür kavramlardan *ŞDH*’da yer alanlar şunlardır: *akça, akîk, anber, anber-bûy, anber-efşân, aşk-bâz, âteşîn, âtır, bûy, ceres, cerîde, cevher, çevgân, darâ, delk, derest, dürc, dürr-i yektâ, fîrûze, fûls, gâliye, genc, gevher, hırka, hırz, ıkd, itr, kâbâ, kâgıdîn-câme, kalb, kemend, kemer, kuhl, kühlü’l- cevâhir, la’l, meşşâta, mînâ, mûr-ı hat, murassa, nergisîn, pota, revâc, sedef, zer, zümrüd.*

2. 6. 2. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’da Anlamı Farklı Kavramlar

ŞDH: 366’da bele bağlanan kuşak anlamı verilmekle birlikte, farklı bir özelliğinden bahsedilen *kemer*, *Şerh*’te şöyle anlatılır: “*Ammâ bunda pâdişâhlara maşşûş bir nev’i muraşşa kuşakdur ki zamân-ı evvelde selâtin-i ‘Acem anı kuşanurdu. Ammâ bu zamânda ol kuşak mehcür ve metrûkdur.*”. Bu izah, bize, *kemerin* önceden sadece Acem padişahlarının kullandıkları bir eşya iken, zaman içerisinde yaygınlaştığını göstermektedir.

2. 6. 3. Sadece *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’da Yer Alan Kavramlar

Bu başlık altında değineceğimiz ilk kavram, *ŞDH*: 57’de “*Ateşe mensüb, ya’nî kırmızı la’la şîfatdur. Ateşle vaşf eyledi. Zîrâ kırmızısı sâ’ir*

renkliden mu‘teberdür ve rāḥ ile de hem-renkdür” şeklinde tarifi yapılan *ateşîn*’dir. *ŞDH*’da yapılan açıklamadan anlaşılacağı üzere, *la’l* ve *ateş* arasındaki renk benzerliği, *ateşîn* kelimesinin *la’l* için kullanılmasına sebep olmuştur.

Diğer bir kavram, *ŞDH*: 55’teki *mûr-ı hattır*. *Şerh*’te “*Mûr-ı ḥaṭṭan murād teşbîḥ ṭarîkıyla taze zuhûr eyleyen şakaldur.*” açıklamasıyla verilmiştir.

Bir kaftan çeşidi olan *nergisîn* için *ŞDH*: 128-129’da genişçe bir açıklama verilmiştir: “*Ḳaba bir cins ḳaftāndur. Buña ḳābā-yı nergisî dirler. Ḳābā-yı nergisînüñ kendüye maḥşûş ḳuşağı olur ki kendinüñ içinden geçer tamān uçguru gibi ki yine uçları kiminüñ ḳalbdān kiminüñ ipekle işlenür. Ammā biz gördüğümüz uçları ḥāş oda oğlanlarınıñ dest-mālleri gibi şāf altunla işlenmiş idi ve öñünde göbegi üzerinde yapıyaşşı şarkup dururdu. Meger ‘ādet bu ḳuşāḳda böyle imiş. Bu ḳuşāğa ḳaşab dirler ki ol ḳabānuñ zîneti anuñladur ve bu ḳabāyı nergise nisbet idüp nergisîn didikleri anuñçündür ki yaḳası küre küre olur nergis yapraḳları gibi ve bu ḳabā ‘ādeten beyāz mişḳālî cinsinden olur ve bu ḳabā bu zamānda külliyyen mehcûr ve metrûkdur. Meger memālik-i küffārda meşelā firenk ve macar cinsinde nergisîn ḳabā ile ḳaşabuñ ma‘nāları ḥaḳıḳatle ma‘lûm oldı.*”. Sûdî, artık kullanılmadığını söylediği *nergisîn* hakkında önemli bilgiler vermiştir.

2. 7. Güzellik Unsurlarıyla İlgili Kavramlar

2. 7. 1. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’da Yer Alan Kavramlar

Klâsik şiirde hemen birçok kavram, güzellik unsuru olarak kullanılmıştır. Bizim, on bir başlık altında tasnif ettiğimiz kavramlar arasında da şüphesiz güzellikle ilgili kavramlar vardır. Özellikle “*Tabiatla İlgili Kavramlar*” ve “*Kıymetli Taş, Maden, Süs Eşyaları ve Sair Şeylerle İlgili Kavramlar*” başlıkları altında verilen kavramların birçoğu güzellikle

de ilgilidir. Ancak bu kavramları, ilgili başlıklar altında sunmayı, tasnifin sağlıklı olması için uygun gördük.

ŞDH’da, bu başlık altında sunmayı uygun gördüğümüz kavramlar şunlardır: *âb-ı renk, ârız, bâdâm, bâlâ, ber, burka, cebîn, cemâl, cemmâş, cevher-i ferd, cibîn, cilve, cilve-ger, çeşm-i mey-gûn, çihre, çîn, cüz’-i lâ-yetecezzâ, dâmen, dehân, dîde, gabgab, gamze, gelû, gerden, girih, girih-güşây, gîsû, gonca, gül-endâm, ham, handân-ı leb, hatt-ı jengâr, hırâmân, hûn-rîz, izâr, kad u bâlâ, leb, miyân, mûy, müje, müjgân, nokta-i mevhûm, nemek, nergis-i cādû, nikâb, nitâk, revân, rûh, sanem, şeker-leb, tâb, tûtîyâ, zenahdân, zülf,*

2. 7. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Anlamı Farklı Kavramlar

Klâsik şiirde sevgilinin güzelliğinin bir parçası olan *dehâna*, ŞDH: 78’de farklı kavramlar ad olmuştur. *Dehânın* açıklamasında “*Dehâni hiçlikle vaşf eyledi. Zirâ dehânuñ hurdesi mu‘teberdür. Küçüklüğü mu‘teber olduğındandır ki şu‘arâ cevher-i ferd ve cüz’-i lâ-yetecezzâ ve nokta-i mevhûm dirler ve ba‘zısı külliyyen yok eyledi. Şöyle ki nâm u nişân komadı*” verilen *cevher-i ferd, cüz’-i lâ-yetecezzâ* ve *nokta-i mevhûm* kavramları orijinal kullanımlardır.

2. 7. 3. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

Bu başlık altında ŞDH: 37’den vereceğimiz ilk kavram, *ab-ı renk*’tir. Şerh’te “*Hatunlar yüzine süründüğü aklıkdur ve cā’izdür ki renkden murād gülgüne ola. Ya‘nî yüzlerine sürdükleri kızıl nesne murād ola ve âbdan aklık murād ola.*” şeklinde tanımlanan kavram, kadınların güzelleşmek maksadıyla kullandıkları makyaj malzemeleridir.

ŞDH: 249’da kısaca değinilmiş bir kavram olan *cemmâş*, “*Tınâz ve göz ucuyla bakmak.*” şeklindeki açıklamayla sevgilinin yan bakışı için kullanılmıştır.

Yine gözle ilgili bir kavram olan *çeşm-i mey-gûn*, ŞDH: 74’teki “*Şol gözdür ki ağı kızıl ola. Hâce bunu maķâm-ı medhde irâdeylemişdür.*

Ammā Kıyâfet-nâmelerde evşâf-ı hüsn-i kâmilî zıkr eyledikleri yerde gözünü efrâfı beyâz olmak mu'teberdür. Her ne kadar beyâz olsa a'lâdur dimişler" tanımıyla beyaz bölgesi kızıl renkte olan göz için kullanılmış ilginç bir kavramlardandır.

2. 8. Gökyüzü İle İlgili Kavramlar

2. 8. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

Yıldızların konum ve hareketlerinden hüküm çıkarma ilmi (ilm-i nücüm veya ilm-i tencîm), Keldânîlerden evvel Bâbil bölgesinde yaşayan Nebâtîler tarafından ortaya konmuş, Nebâtîlerden, Sâbiyye mezhebinden olan, Keldânîlerle Asurîlere, onlardan da İran'a, Hint'e, Mısır'a, Roma'ya, Yunanistan'a geçmiştir (DŞD: 263).

Gerek hayata ait müstakil olaylardan, gerek saadete ulaşmak için yeterli vasıtaları gösteren felekle ilgili vesilelerden bahseden bu ilim, dünyanın her tarafında fevkalade rağbete kavuşmuş olduğundan, erbabı da doğal olarak çoğalmış, her yerde hürmet ve iltifat görmeye başlamıştır. Bu hürmet ve iltifat, ilm-i nücümle uğraşanları (müneccim) saraylara kadar yükseltmiş, eski zaman hükümdarlarının hemen hepsi, müneccimlerinin sözlerine göre hareket eder olmuştur. Öteden beri Osmanlı devletinde resmî bir hizmet olan müneccimbaşılık da o devirlerden kalan izlerdendir. Bununla birlikte, Klâsik edebiyata ilm-i nücuma ait bilgileri içeren çeşitli eserler de kaleme alınmış, ancak eskiler, bu ilme ait eserleri ve bilgileri gizli tutmaya gayret etmişlerdir (DŞD: 263-270); (Levent 1984: 197-199).

Klâsik edebiyat dairesi içinde yazılan ilm-i nücümle ilgili eserler dışında, bu ilme ait birçok kavram şiirde de kullanılmıştır. Bu kavramlar, bir gökyüzü cismi veya olayından çok, ilm-i nücümün kendilerine yükledikleri anlamlarla yorumlanmıştır.

ŞDH'da ilgili kavramlar şunlardır: *ahter, arş, bahr-i fenâ, berk, burûc, çarh, çarha, dâr-ı fenâ, derîn-i çemen, felek, gerdûn, heftüm-asmân, Kef-i hazîb, nâhîd, sa'd, sipihr, sühâ, süreyyâ, şihâb, tâli', tâli'-i mevlûd, zühre.*

2. 8. 2. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

ŞDH: 238 ve 248'de dünya hayatının geçici olmasına işaret eden iki kavram kullanılmıştır: *bahr-i fenâ* ve *dâr-ı fenâ*. Bu kavramlardan *Bahr-i fenâ*, “*Bu cihândur ki gelen fenâ deñizine dalup gider, hiç kimse almaz.*” ifadesiyle anlatılır.

Dünya için kullanılan diğeri bir kavram da *derîn-i çemen*'dir. ŞDH: 152'de yer verilen kavram hakkında ayrıntılı bir açıklamaya yoktur.

ŞDH: 95'te *keffü'l- cidde* yıldızıyla birlikte tanıtılan *keffü'l- hazîb*, astrolojinin kendisine yüklediği anlamla tanıtılmıştır: “*İki meşhür yılduz var. Birine el-keffü'l- hazîb ve birine el-keffü'l- cidde dirler. Pes kefi hazîb bir yılduzdur ki güneşle istivâ vaqtinde bir burcda bir derecede cem' olsa ol vaqit her ne du'â ki olsa Allâh emriyle maqbûl olur. İmdi bunda kefi hazîb terkîb-i izâfî tarîkıyle vaqı' olmuş ve felege izâfeti beyâniyedür. Kef-i hazîbden murâd felek kendidür.*”.

Bu başlık altında değineceğimiz son kavram olan *tâli-i mevlûd*, ŞDH: 261-262'de “*Ol burcdur ki oğlan toğdığı vaqt ufk-ı semâda vâkı' ola. Ya'nî meşriq cānibinde. Pes burcunu ve sâ'ir ahvālını tetebbu' idüp t̄ali'-i mevlûd yazarlar. Kevkeb-i velâdetden de murâd t̄ali'-i mevlûddur. Hâşılı bir oğlan toğduqda evvel meşriq cānibinde t̄ulü' iden burcı andan soñra sâ'atini andan evvel sâ'atüñ kevkebinini ve mukābile ve terbi' ve tesdīs ce sâ'ir ahvālını tetebbu' iderler. Andan soñra t̄ali'-i mevlûdın istihrâc iderler. Meşelâ şems ve kamer ve müşteri' ve ğayrılar her ne ise.*” ifadeleriyle tanılmıştır.

2. 9. Musikî İle İlgili Kavramlar

2. 9. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

Klâsik dönem şairlerinin yüzyıllar boyunca yapmaya çalıştığı, alışılmış kullanımları daha yeni bir üslûpla yeniden sunma, elden geldiğince eski soyut kavramlara yeni boyutlar kazandırma çabasından

başka bir şey olmamıştır. Fakat her şeyin ötesinde, Klâsik şiir için daha önemli değerler vardır: Ses ve görüntü. Gerçekten de bu edebiyatta felsefi bir yapılaşmadan çok, müzikal ve görüntüsel bir anlayış hakim olmuştur. Bu bağlamda Klâsik dömen şairlerinin müzikalite sağlamak konusundaki en büyük yardımcılarının vezin (aruz vezni), kafiye, redif, ulamalar, beyit tekrarları, yansıma kelimeler ve tam bir ses sanatı olan iştikak (aynı kökten türemiş kelimelerin bir beyitte ya da cümlede kullanılması) olduğu görülür. Bütün bu müzikal unsurlar, Klâsik Türk edebiyatı ile Klâsik Türk müziği arasında yapısal bir bağ oluşmasını sağlamıştır (Sılay 1999: 449-452).

Bu dönem edebiyatı ve müziği arasındaki müzikal yapının dışında, bizim konumuz olan müzik terminolojisi de Klâsik şiirin söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. Şairler, müzik terimlerini kullanmak yoluyla yeni mazmunlar bulmuş, içinde yetiştiği edebiyat geleneğinin canlı birer parçası olan müziği, terimleriyle de yaşatmaya çalışmışlardır (Sılay 1999: 451).

Klâsik şiirde çok sayıda müzik terimi kullanılmakla birlikte, ŞDH'da ilgili kavramlar şunlardır: *âvâze*, *çeng-nevâz*, *elhân*, *gazel-hân*, *hicâz*, *kavl*, *meneh*, *mutrib*, *mutribân*, *nagme*, *nevâ*, *perde*, *sâz*, *semâ*, *sürûd*, *terâne*.

2. 9. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Anlamı Farklı Kavramlar

ŞDH'daki musikîyle ilgili kavramlardan, iki fer'den oluşmuş mekanların adı olan *âvâze* (ŞDH: 311); ırak makamının bir fer'i olan *meneh* (ŞDH: 311); makam anlamında kullanılan *perde* (ŞDH: 333)'yi bu başlık altında zikredilebiliriz.

2. 10. Yer Adlarıyla İlgili Kavramlar

2. 10. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

Klâsik şiirde çok sınırlı sayıda yer adı kullanılmış olup, bu kavramların birçoğu bir topluluğun yaşadığı yeri belirtir nitelikte olan isimlerdir: *Çin*, *Maçin*, *Türkistan*, *Hint*, *Sint*, *Diyâr-ı Acem*, *Diyâr-ı Arap*,

Diyâr-ı Küfr, Firengistan gibi. Bu kavramlar, Klâsik şiirde, coğrafi bir bölgenin adı olmaktan çok, güzellik unsuru olarak kullanılmıştır.

ŞDH'da, çok olmamakla beraber, şu yer adları bulunmaktadır: *Âb-mâ, Allâhu Ekber Dağı, Bâbil, Çigil, Çîn, Fâris, Gülgeşt, Hindu, Irâk, Kerbelâ, Mâçin, Şehr-i Yezd.*

2. 10. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Anlamı Farklı Kavramlar

Bu başlık altında sadece *hindu* kavramına değineceğiz. ŞDH: 35'te "*Hind memleketinde tevellüd eyleyen âdemlerde müsta'meldür. Ammâ Hindde tevattun idüp Hindî-i aşl olmayana ve sâ'îr eşyaya meşelâ temüre ve kılıca ve gayrıya Hindî dirler Hindû dimezler.*" şeklindeki ifadeler *hindu* ve *hindî* kavramlarının farklılığını ortaya koyması yönüyle önemlidir.

2. 11. Edebiyatla İlgili Kavramlar

2. 11. 1. Şerh-i Divân-ı Hâfız'da Yer Alan Kavramlar

Bizde edebî terimlerle ilgili bilinen ilk Türkçe eserler; Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin *Kitâb-ı Câmi'ü'l-Envâ'i'l-Edebi'l-Fârisî* (Telifi: 1502) adlı kitabının beşinci bölümü, Muslihu'd-dîn Mustafa Sürûrî (ö. 969/1592)'nin *Bahrü'l-Ma'ârif* (Telifi: 956/1553)'i, İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631)'nin *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâhe*'si, Müstakîm-zâde (ö. 1788)'nin *Istılâhâtü's-Şi'riyye*'si olarak gösterilmektedir (Coşkun 2003: 97-98); (Diriöz 2002: 256). Tanzimatla birlikte hız kazanan edebî kavramlarla ilgili eserlere, günümüzün en yetkin eserleri olan Ali Nihat Tarlan'ın *Edebî San'atlara Dâir* adlı risalesini, M. Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Belâgat*'ını ve M. A. Yekta Saraç'ın *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*'ını eklemek mümkündür.

ŞDH'da edebî terimlerle ilgili çok fazla kavram bulunmamakla birlikte, *Kitâb-ı Câmi'ü'l-Envâ'i'l-Edebi'l-Fârisî*'nin 1502'de, *Bahrü'l-Ma'ârif*'in de 956/1553 telif edilmiş olması, 1003/1595'te tamamlanmış olan ŞDH'daki bu az sayıda kavramı önemli kılmaktadır.

ŞDH’da edebî terimlerle ilgili şu kavramlar bulunmaktadır: *beyân-ı gazel*, *defter-i eş’âr*, *gazel*, *gevher-i manzûme*, *hatt-ı jengâr*, *müdde’iyân*, *nükte*.

2. 11. 2. Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Anlamı Farklı Kavramlar

ŞDH: 137’deki “*Defter-i eş’ârdan murâd gazel divânıdır*” ifadesinden sadece gazellerin toplandığı divanları karşılayan *defter-i eş’âr*, aslında şiir mecmualarına verilen genel adlardan biridir.

Orijinal bir anlam taşımamakla birlikte, bir kavram adı olarak ilginç olan ve ŞDH: 186’da “*Gevher-i manzûmeden murâd şi’irdür*” şeklinde tarif edilen *gevher-i manzûmeyi* de bu başlık altında sunmayı uygun bulduk.

2. 11. 3. Sadece Şerh-i Divân-ı Hâfız’da Yer Alan Kavramlar

ŞDH: 138-220’de “*Müdde’iyândan murâd bunda kendülerle şâ’irlikde berâberlik da’vâsını idüp ellerinden maşlahat gelmeyen kimselerdür*” şeklinde tanımlanan *müdde’iyân*, şairlik iddiasında bulunup, elinden bir iş gelmeyen tipler için kullanılmıştır.

SONUÇ

“Sûdî’nin *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’ının Birinci Cildinde Klâsik Türk Edebiyatıyla İlgili Kavramlar” adlı çalışmamızın sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

Aslen Bosnalı olan Sûdî, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, *Şerh-i Gülistân*, *Şerh-i Bostân*, *Şerh-i Mesnevî*, *Şerh-i Lugat-ı Şâhidî* gibi Farsça eserlere yazdığı Türkçe şerhler ve *Şerh-i Kâfiye*, *Şerh-i Şâfiye*, *Haşiye ala Hidâyatü’l-hikme*, *El-Zav’ın Tercümesi* ve *Tercüme-i Takrîrât ala Hutbet-i Ferîdüddîn* gibi Arapça eserlere yazdığı Türkçe şerh ve tercümelerle Türk edebiyatının en ünlü şarihlerinden biridir.

1595’te tamamlanan ve *Hâfız Divânı*’nın şerhi olan *Şerh-i Divân-ı Hâfız*, Sûdî’nin en başarılı çalışmalarından biridir. Daha önce Surûrî ve Şem’î tarafından yazılan *Hâfız Divânı* şerhlerini yeterli görmediği için böyle bir çalışma içine giren Sûdî, hem içerik hem de metot olarak her iki şarihten de üstün bir eser meydana getirmiştir.

Şerh-i Divân-ı Hâfız’ın şerh metodu; Farsça beyit, beyitle ilgili kelimelerin anlamları ve gramer bilgileri ve son olarak beytin açıklanması düzeninde hiç bozulmadan uygulanmıştır.

Çalışmamıza esas teşkil eden *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’ın birinci cildi titizlikle incelenmiş ve 1008 adet kelime ve kavram tespit edilmiştir. Böylece, elde edilen kelime ve kavramların 16. yüzyılda taşıdıkları anlam değerleri ortaya konmuş ve bu yüzyıl şiir dilinin anlaşılır kılınmasına katkı sağlamıştır.

Bir sonraki aşamada, elde edilen kavramlar, mevcut eserler örnek alınmak suretiyle, on bir grupta tasnif edilmiştir. Bu tasnifle, son dönemde mazmunlarla ilgili kaleme alınan sözlüklerdeki kavramlarla, *Şerh-i Divân-ı Hâfız*’da yer alan kavramların mukayesesine zemin hazırlanmıştır. Bu mukayese neticesinde; *bâde*, *arak*, *menzil*, *aşk*, *baht*, *canân*, *han-gâh*, *âhû*, *benefşe*, *gürbe*, *sûsen*, *kemer*, *dehân*, *bahr-i fenâ*, *dâr-ı fenâ*, *âvâze*, *meneh*, *perde*, *hindu*, *defter-i eş’âr*, *gevher-i manzûme* gibi kavramların anlam değişikliğine uğrayarak son dönem eserlerinde yer aldığı gözlenmişken, *âb-ı harâbât*, *âb-ı harâm*, *arbede*, *bâde-i şeb-gîr*, *bâde-*

peymânî, be-çend-renk, çemâne, gabûk, hande-i câm, harîf, hatt-ı sâgar, inebî, keştî-i Nûh, kûy-ı mugân, la'l-fâm, la'l-i müzâb, mest-i harâb, mey-fürûş, pervây-ı şarâb, puhte, sâfî, sâl-hôrde, hak-sâr, âb-mâ, dilk-i ezrak-fâm, Dilşâd Hâtûn, esb-i bâd, genc ü mâr, afiyet, hatt-ı sâkî, nagme-i siyâh, nân-ı helâl, dirahht, gammâz, ateşîn, mûr-ı hatt, nergisîn, âb-ı renk, cemmâş, mey-gûn, bahr-i fenâ, derîn-i çemen, keffü'l- cidde, keffü'l-hazîb, tâli'-i mevlûd, müdde'iyân gibi kavramlara son dönem eserlerinde hiç değinilmediği görülmüştür.

Şerh-i Divân-ı Hâfız gibi önemli bir eserde sözlüklere geçmemiş bunca kavramın varlığı ortada iken, Klâsik Türk şiirinin tüm yönleriyle anlaşılması, ancak benzer eserlerin taranmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, 2000, *Belâgat-ı Osmaniye*, (Haz.: Turgut Karabey, Mehmet Atalay), Akçağ Yay. No: 341-91, Ankara.

Ahmet Vefik Paşa, 2000, *Lehce-i Osmânî*, (Haz.: Recep Toparlı), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 1990, c. 20, İstanbul.

Bahaeddin, Mehmed, 1997, *Yeni Türkçe Lügat*, Akçağ Yay. No: 185-9, Ankara.

Banarlı, Nihat Sami, 1973, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.

Bursalı Mehmed Tâhir, 2000, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

Coşkun, Menderes, 2003, Edebî Terimler ve Aruzla İlgili Bir Eser: Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin Risâletün Mine'l-'Arûz ve Istilâhı's-Şi'r'i, *Türk Kültürü İncelemeleri-8*, S. 97-130, İstanbul.

Çânçâr, Esad Muhammed, 1376, Şâirân-ı Fârisî-serâ der Bosnâ, *Âşinâ*, S. 88-92, Sayı: 37, Yıl: 7 (Kış 1998), Tahran.

Çelebi, İlyas, 1998, Hindî, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 18, İstanbul.

Develliođlu, Ferit, 1995, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lúgat*, (Haz.: Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yay. Sözlük Dizisi: 1, 12. Baskı, Ankara.

Dilçin, Cem, 1983, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Diriöz, Haydar Ali, 1980, Sûdî, *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., c. 29, S. 470, Ankara.

Diriöz, Meserret, 2002, Edebiyat Bilgi ve Teorileri I, Belâgat, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 255-261, Sayı: 11, Niğde.

Doğan, Muhammet Nur, 2004, Divan Şiirinde Aşk, *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Aşk ve Doğu)*, S. 31-53, Sayı: 26, Ankara.

Gıbb, E. J. Wilkinson, 2001, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II [A History Of Ottoman Poetry]*, (Ter.: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay. No: 293-76/1, Ankara.

Gölpınarlı, Abdölbaki, 1999, Tabiat ve Divan Edebiyatı, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdölbaki, 1999, Tasavvuf ve Divan Şiiri, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

Hafız-ı Şîrâzî, 1372, *Dîvân-ı Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*, (Haz. Seyyid Ebu'l-Kâsım-ı Encûy-ı Şîrâzî), Tezbiz.

Hoca, Nazif M., 1980, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2722 Şarkiyat Enstitüsü, İstanbul.

İpekten, Haluk, 1999, Divan Şairlerinin Toplantı Yerleri: Meyhaneler, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

İsen, Mustafa, 1997, Bosna'da Türk Edebiyatı, *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makalalar*, Akçağ Yay. No: 200/34, Ankara.

İsen, Mustafa, 1999, Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Divan Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

İslâm Ansiklopedisi, 1993, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.

İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.

Kalpaklı, Mehmet, 1999, Divan Şiirinde Aşk, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

Kam, Ömer Ferit, 2003, *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş [Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı]*, (Haz.: Halil Çeltik), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara.

Karaca, Abdullah, 2002, *Kemal Paşazâde'nin Dekâyıku'l-Hakâyık'ı (Metin - İndeks)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Karaismailoğlu, Adnan, 2002, *Bararistan*, Akçağ Yay. No: 399/1, Ankara.

Karlığa, H. Bekir, 2001, Kâdî Mîr Meybûdî, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., c. 24, İstanbul.

Kartal, Ahmet, 1999, *Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kùltür Merkezleri – Edebi – Açıdan (XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Mùnasebetleri)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kartal, Ahmet, 2001a, Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri, *Türk Kùltürü İncelemeleri Dergisi* 5, TİSAV, S. 99-120, İstanbul.

Kartal, Ahmet, 2001b, Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eseri'nin Türkçe Tercüme ve Şerhleri, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 16, S. 99-126.

Kartal, Ahmet, 2003, *Tuhfe-i Remzî Manzum Farsça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yay. No: 460-139, Ankara.

Kâtib Çelebi, 1287, *Fezleke-i Kâtib Çelebi*, Cerîde-i Havâdis Matbaası, c. I-II, İstanbul.

Köprülü, Fuat, 1999, *Edebiyat Araştırmaları*, Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Tarih Kurumu Yay.: VII. Dizi-47 Makaleler Külliyyatı-I, 3. Baskı, Ankara.

Köprülü, Fuad, 2003, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz. Orhan F. Köprülü), Akçağ Yay. No: 483-147, Ankara.

Levend, Agâh Sırrı, 1984, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.

Levend, Agâh Sırrı, 1998, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Tarih Kurumu Yay.: VIII. Dizi-Sa.18^c, c. 1, 4. Baskı, Ankara.

Macit, Muhsin, 1999, *Divan Şiirinde Ahenk Unsuları: Ritm, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

Meydan Larousse, 1986, Meydan Yay., c. 7, İstanbul.

Morkoç, Yasemin (Ertek), 1994, *Sûdî-i Bosnavî'nin Şerh-i Divân-ı Hâfız'ı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Muallim Naci, 1995, *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yay. No: 6-2, İstanbul.

Mütercim Âsım Efendi, 2000, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

Nev'izâde Atâî, 1989, *Hadaiku'l- Hakaik fî Tekmileti's- Şakaik [Şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri]*, (Haz.: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul.

Onay, Ahmet Talât, 1993, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz.: Cemâl Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. No:77, Ankara.

Pala, İskender, 1998, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat No: 403-142, İstanbul.

Saraç, M. A. Yekta, 2001, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul.

Sefercioğlu, M. Nejat, 2001, *Nev'î Divanı'nın Tahlîli*, Akçağ Yay. No: 349-98, 2. Baskı, Ankara.

Sılay, Kemal, 1999, Müzik-Edebiyat Eleştirisi ve Divan Şiiri, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Yay.-1288, İstanbul.

Sûdi-i Bosnavî, 1288, *Şerh-i Bostan*, Matbaa-ı Amire, c. 1-2, İstanbul.

Sûdî-i Bosnavî, 1834, *Şerh-i Sûdî ala Divân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*, Amire Matbaası, c. 1, İstanbul.

Şemseddin Sâmî, 1996, *Kamûsu'l-A'lâm (Tıpkıbasım)*, Kaşgar Neşriyat, c. 4, Ankara.

Şimşek, Adnan, 2003, *Mitolojik Kahramanların Klasik Türk Şiirinde Kullanımı, Diriözler Armağanı Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, (Haz. M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Bzaykoca), Ankara.

Şirazî, 1992, *Hafız Divanı*, (Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Şark – İslâm Klasikleri, İstanbul.

Şükûn, Ziya, 1996, *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar, Ferhengi Ziya*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.

Tarlan, Ali Nihat, 1964, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1070, İstanbul.

Timurtaş, Faruk Kadri, 1993, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yay., İstanbul.

Tolasa, Harun, 1986, 18. yy'da Yazılmış Bir Divân Edebiyatı Terimleri Sözlüğü – Müstakimzâde'nin Istılâhâtü'ş-Şi'riye'si – II, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XXIV – XXV*, S. 363-379, İstanbul.

Tolasa, Harun, 2001, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay. No: 353-99, Ankara.

Tökel, Dursun Ali, 2000, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yay. No: 309-85, Ankara.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/ İsimler/ Eserler/ Terimler, 1998, Dergah Yay., İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Ankara’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara’da tamamladıktan sonra 1995 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi, Burdur Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeliği Bölümü’nü kazandı. Bu okuldan 1999 yılında mezun oldu. Aynı yıl Kırıkkale’de Sulakyurt Çok Programlı Lisesi’ne Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak atandı. İki yıl bu okulda görev yapıp, 2001 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Aynı yıl bu üniversitesinin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yüksek lisansa başladı. 2003 yılında Ayşe Şimşek’le evlendi.

